

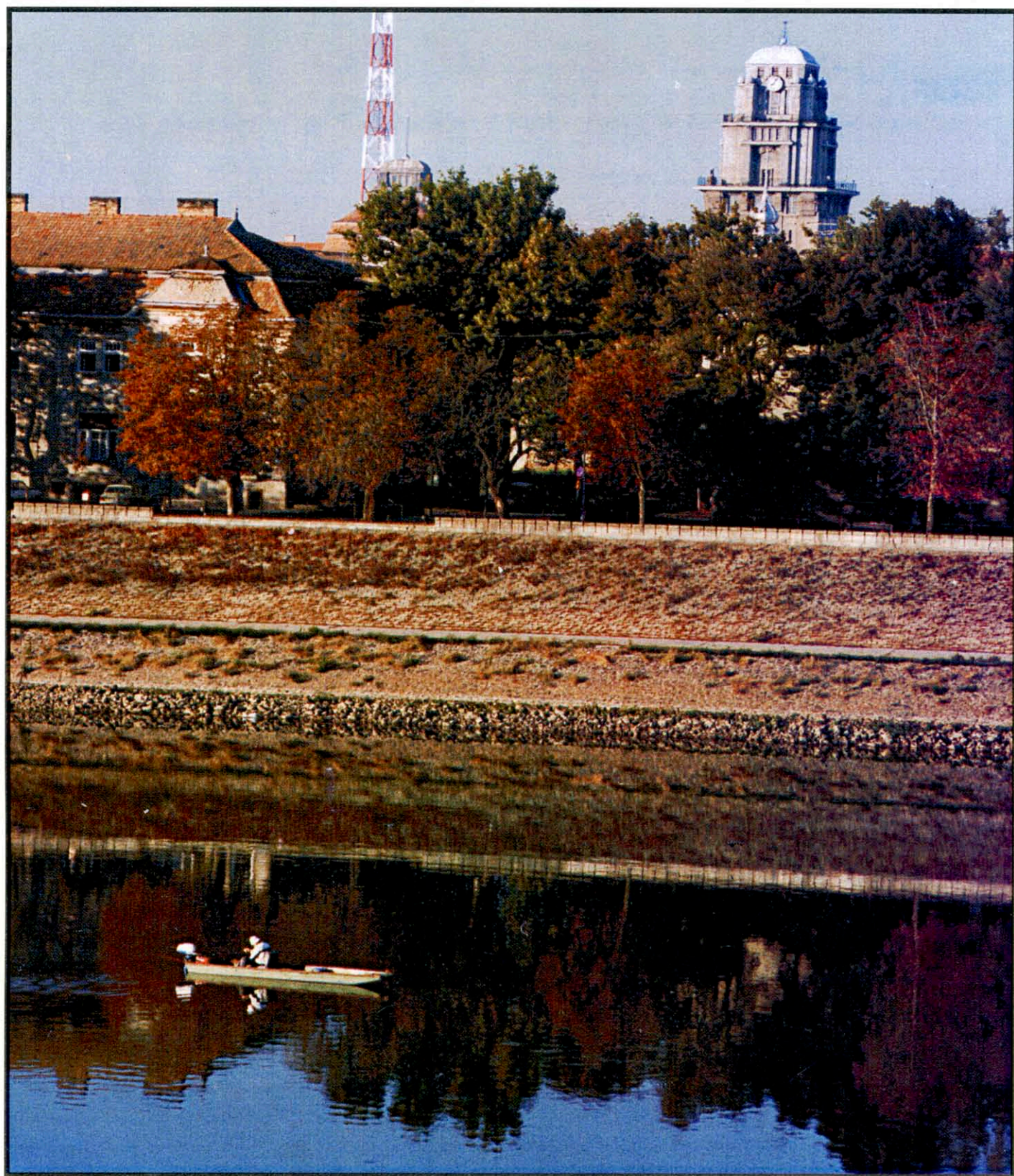

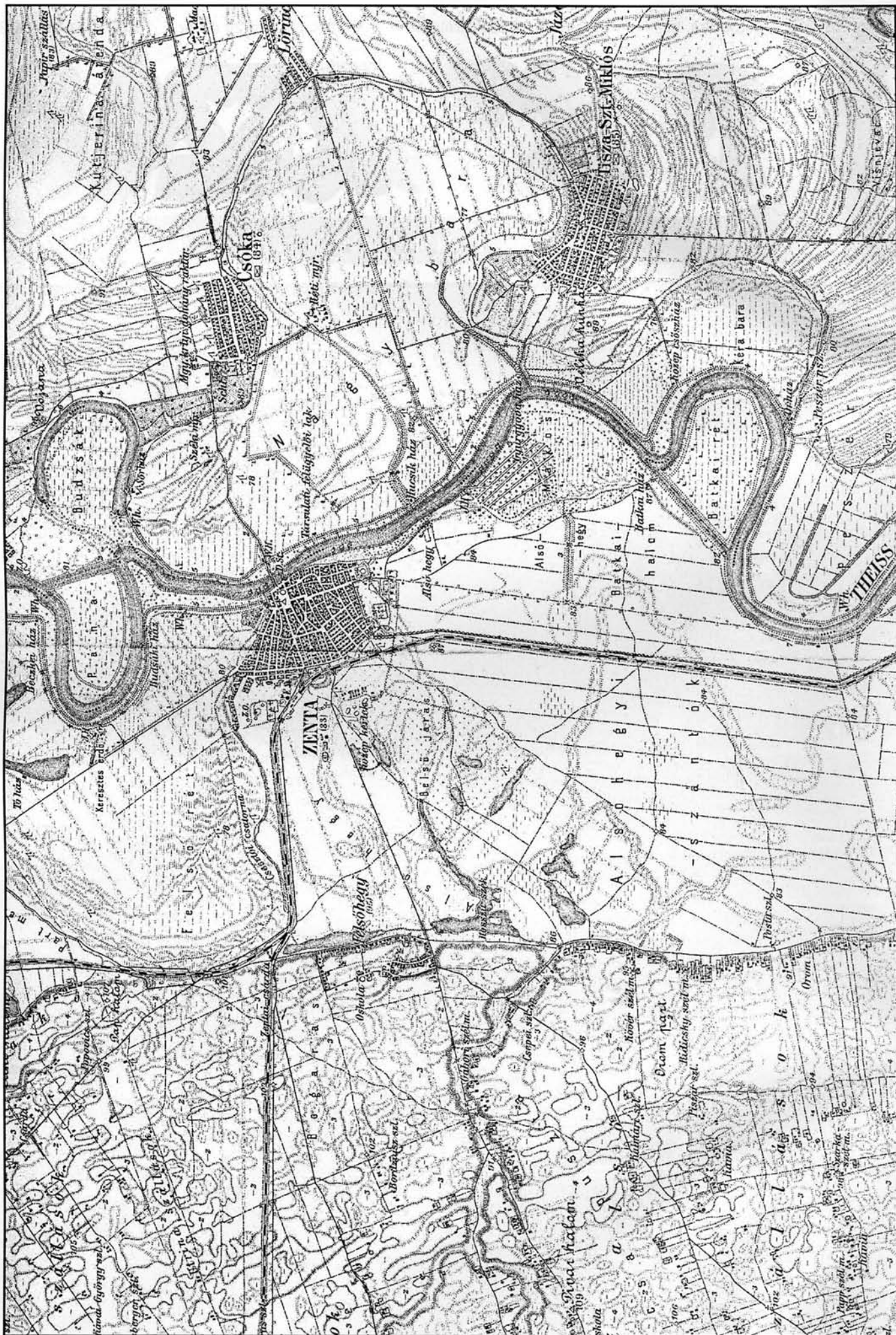
Szabadka, V. évfolyam, 1999 - SZEPTEMBER-OKTÓBER * Ára 20 dinár

ISSN 1450-6831

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

Az olvasóhoz

Az új évezred, azaz a huszonegyedik század küszöbén az elköszönő század hajnalát, pontosabban a századfordulót váró Zentát megidézni merőben szokatlan vállalkozásnak tűnhet annak, aki nem hiszi, hogy a társadalom, a tér, a környezet színeit, árnyalatait igenis megfigyelhetők az idő folyamatában és a jelen arculatán is.

Szándék és megvalósulás, elvárás és lehetőség között legtöbbször áthidalhatatlan különbségek s csak ritkán szerencsés találkozások jellemezték annak a városnak a múltját, amely akkor is, most is egy nagyszabású átalakulás reményében élt, érezve a változás minden veszélyét s egyszersmind minden lehetőségét is. Ahhoz, hogy a veszélyt elhárítsuk, a lehetőséget pedig megragadjuk, és hogy tudjuk, merre tartunk és melyek a hajtóerők, a múlt jobb megértésére kell törekednünk. Ebben segíthetnek bennünket – legalább három-négy emberöltő távlatából – a Bácsország és számánai a témakörei is: Zenta múltja, népessége, valamint a vidék népköltészete és néprajzi hagyatéka.

Megköszönve a Szerkesztőségnek a lapszerkesztés lehetőségét szándékomat röviden így foglalhatnám össze: egyrészt, bepillantani a zentai honismereti kutatómunkába, amely napjainkban az emberi szellem ellenálló- és alkotóképességét bizonyítja; másrészt, felmutatni az önanonosság és másság kialakulásában meghatározó szerepet játszó múlt képeit, a helyi színeket, a hagyományokat és a szokásokat úgy, hogy azt is példázzák: nagy szükségünk van a művelődési terek jellegét s színeit háróztottan és tudatosan vállaló műhelyekre.

HAJNAL Jenő,
e szám szerkesztője

Tartalom

PEJIN Attila:	4.
A századfordulót váró Zenta	
TARI László:	
Az „aranykor” polgármesterei	12.
SZLOBODA János:	
Zentai hírlírárs a századfordulón	15.
BALASSY Ildikó:	
I. Ferenc József, a magyarok királyja Zentán. Egy kisváros nagy vendége(i)	17.
VALKAY Zoltán:	
Százhusz év született és hatvan éve hunyt el Berenczy Domokos, a „zentai építészeti léptékváltás” építész	21.
BODOR Anikó:	
Kálmány Lajos egy múlt századi rábeli rabnéke és néhány mai rokona	24.
NAGY ABONYI Ágnes:	
Feliratos és évszámok kerámiai a zentai Városi Múzeum néprajzi gyűjteményében (1826–1937)	29.
TRIPOLSKY Géza:	
„Úgy jól laktam zsíros tarhonyával...” A táplálkozás Tisza menti szokásai	31.
BURÁNY Béla:	
Zenta népességének alakulása és körülményei a kiegyezéstől a második világháborúig	34.
MELLÉKLET	
STOJNIC, Mirko J.:	
Zenta pecsétje és címere	I.
GERLOVICS Szilveszter:	
A zentai csata dicsőségét hirdető XVII.–XVIII. századi emlékérmek	V.

E számunk szerzői:
Balassy Ildikó levéltáros, a zentai Történelmi Levéltár munkatársa
Bodor Anikó magiszter, népzene kutató, a zentai Városi Múzeum munkatársa, a Vajdasági Magyar Népzenei Archivum vezetője
Burány Béla doktor, író, néprajzkutató, ny. egyetemi tanár
Gerlovics Szilveszter, jogász, vállalkozó
Hovány Lajos magiszter, vízipolitikai témák
Nagy Abonyi Ágnes néprajzkutató-muzeológus, a zentai Városi Múzeum munkatársa
Péjin Attila történész-muzeológus, a zentai Városi Múzeum munkatársa
Riczy Péter régész-főmuzeológus
Stojnic, Mirko J. műépítész-formatervező
Szloboda János helyismereti kutató, ny. magyartanár
Tari László helyismereti kutató, a zentai Történelmi Levéltár külső munkatársa
Tripolsky Géza művelődéstörténész, ny. múzeumi igazgató
Valkay Zoltán műépítész, a zentai Városi Múzeum munkatársa

A Zenta környéki vizek A III. katonai felmérésén

HOVÁNY Lajos

A III. katonai felmérés 1872–1884 között folyt Magyarország területén. Eredményét az 1:25 000 méretarányú térképszelvények mutatják be. „Nagy felmérési szelvény kiadásával és összeállításával állították elő – olvasható Papp-Váry Árpád és Hrenkó Pál Magyarország régi térképeken című, a Gondolat Könyvkiadó és az Officina Nova gondozásában 1989-ben kiadott könyvében –, az egy színben, feketével sokszorosított 1:75 000 méretarányú úgynevezett részletes térképeket... 1887-től elrendelték a felvételi szelvények ismételt lejárását (reambulálását), a változások bemérését. Ezek a javított szelvények képeztek az alapját a két világháború közötti térképeinknek.”

A 2. oldalon látható térkép a Török-Kanizsa című, 1:75 000 méretarányú lap részlete. Az 1881-ben elkészült és 1894-ben felújított térképlepelt 1896-ban adták ki.

A Tisza bácskai árterében megfigyelhető ezen az Adorján és Zenta közötti vízrendszer, délnyugati területe a Felső rét, délkeleti szakasza pedig az a Budzsák, ami a Tisza kanyarulatának a levágásával a bántói oldalra került. A Felső-rétet nyugatról és délről a Csesztői csatorna övezte. A Zentától északra elterülő Pánát a Tisza szigetként mutatja be a lap. A Csóka és Tiszaszentmiklósi közötti vízenyős terület neve Nagy bara volt. Zentától nyugatra-délnyugatra, a Kalocsai völgy torkolatvidékén szikes tavak sorakoznak; egyikük a Hosszú szék. A várostól délre levő Mákos déli része, illetve a Tisza szigete, a Báltai rét is vizes területek voltak. A folyó mederváltozásai magyarázhatják talán azt is, hogy Zentától délre a bácskai oldalon Peszér földet, a bántói pedig Peszér nevű területét jelöl a térkép.

Vajdaság 1971-ben kiadott vízrajzi térképén a leirtakolt eltérő állapot tapasztalható. A Csesztői-csatorna (K. Često) északról, nyugatról és délről zárja körül a fent említett vízrendszer legnagyobb részét, aminek középső, keleti felén Pánát (Pana) töltés választja el a folyótól. A Bántában levő Budzsáknál kiszáradt a Tisza kanyarulata. A Nagy-bara területéről, a folyó felé két lecsapoló rendszer vezet le a belvizet, akárcsak a bácskai oldalon a Kalocsai-völgy (Kaloča) vizét. A bántói Báltai-rét keleti és déli szélén sárló alakú a Tisza meandere.

Osszegzőként megállapítható, hogy a Tisza szabályozása miatt a Zenta környéki vizek kutatásakor egységesen kell szemlélni a Tisza bácskai és bántói árterét.

A századfordulót váró Zenta

PEJIN Attila

JANKOVICH Aurél,
Zenta rendezett tanácsú
város polgármestere

A kiegyezés után egy sor olyan változásnak lehetünk tanúi Zentán, amelyek kihatottak a város további életére, s végső soron e hatás távoli következményei mindmáig begyűrűznek életünkbe. Ezeket próbáljuk most röviden felvázolni; külön rámutatván arra, hogyan sikerült a városnak bekapcsolódnia az országos törekvésekbe, de felhívni a figyelmet azokra a mulasztásokra is, amelyek komoly lépésvetést okoztak, s végül is végzetesnek bizonyultak a további fejlődést illetően.

Örkváltás, rendezett tanács, járásosztás és egyebek

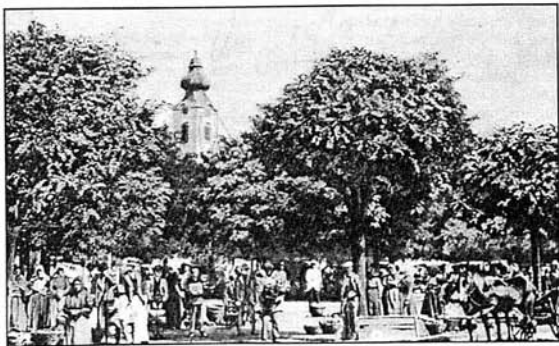
1867 után a legfontosabb teendők közé tartozott az egykori Tiszai korona-kerület végleges felszámolása, hiszen az újrakezdés lendülete mindenben ott munkálkodott. Az 1870. február 26-ai keltezésű örkváltási szerződés értelmében a kerület lakói 1 300 000 forint befizetésével örök időkre megváltották a kiváltságleveleket (1751, 1774, 1800) által előírt kötelezettségeiket. Ennek fejében a korona lemondott az uradalmi járadékról (nyolcad, szállítás), és a hátralékokat betudta a váltásösszeg-

be. A kerület és a községek átvállalták az összes kegyúri terheket, amelyeket eddig az uradalom teljesített. A sörház és a serfőzés joga a kerületre, illetve annak községeire szállt. A koronai kincstár emellett lemondott a földbér címén beszedett évi illetményről, a magvaszakadás következtébeni hátrálási jogról, a királyi kisebb haszonvételekről, a legelők és nádasok iránti uradalmi igényeiről. A törlesztés részleteiben történt; az utolsó részlet befizetését 1875-re irányozták elő. A kerület tíz községe magán-megállapodást kötött az országos részarányos felosztásáról, melynek értelmében Zentára 281 322 forint esett.

A kerület felszámolásának egyenes következményeként jelentkezett a községi legelő (a mintegy 18 000 holdnyi terület) felosztásának igénye is, mégpedig az 1751-es kiváltságlevelől értelmezéséből kiindulva, hogy ti. a privilégiumok az összes jávakat a lakosságnak, nem pedig a községeknek adományozták. A helybeli birtokosok által indított kezdeményezésben ott munkálkodott persze az örökös földhétség, amit azonban most a gabonapiac egyre növekvő kereslete külön is motivált. Ezzel párhuzamosan a "járásosztók" nem győzték hangsúlyozni a legeltető állattartás pazarló voltát. Kiderült azonban, hogy az ö-

nös érdek is vastagon közrejátszott, hiszen éppen a vinlista városi képviselők voltak azok, akik megakadályozták a legelők főre (háztartásra) való felosztását, s a "föld kapja a földet" elv mellett voksoltak. A közbirtokosok végül a városi előljárással ellentétben a városi előljárással ellentétben állása ellenére is megszavazták a járásosztást. A város elvesztette az 1875-ben a helybeli birtokosok által ellene indított pert, míg végül 1881 elején sor került a közbirtokosokkal való megegyezésre. A fentebb említett kritérium értelmében minden három föld kapott a közlegelőből egy negyediket, a földnélküliek pedig nyolc hátra egy teleknyit. Az utóbbiakat még külön is megkérőztették azáltal, hogy a város közvetlen közelében levő, jobbára értéktelen földekből részesültek, így a leginkább rászorulókat minden tekintetben kijátszották. A járásosztást kísérő országos hírű korrupció, a visszaélések és a nincstelenség kiemlézése ugyancsak rontott az általános közhangulaton, s bár a nép egészséges humora ebből a nyomorból is nótát faragott, ez a humor bizony elég keserűes volt.

Az egyezés értelmében mintegy 10 000 holdnyi terület (elsősorban árteri földek) a városnak maradt bevételi forrásként. Emellett az egyes birtokok nagybodása hozzájárult a mezőgazdaság intenzívebb teteléhez, az istálló állattartás meghonosodásához, s az adóbevételek folytán ennek előnyei a községre is viz-

A zentai piactér

szahatottak, de úgy tűnik, korántsem olyan mértékben, mint ahogyan az kívánatos lett volna, hiszen a mindenkorai politikai csatározások alatt nem egyszer elhangzik majd a vád, amely a „járásosztókat” teszi felelőssé a város gazdasági erejének gyengüléseért.

Még egy kérdés maradt hátra, melyet meg kellett oldani: Zenta jogállásának kérdése, amit a községek rendezéséről szóló 1871.18. tc. újból időszzerűvé tett. 1873 végén visszaállítják a rendezett tanácsot, amelyről a város öt évvel azelőtt önként lemondott, s megszervezik a polgármesteri hivatalt az első zentai polgármesterrel, JANKOVICH Auréllal az élén. Ez egyben az önkormányzat kiszélesítésével és ugyanakkor nagyobb anyagi kötelezettségekkel is járt.

Földművelők, iparosok, vállalkozók

A járásosztás következtében megváltozott birtokviszonyok kedveztek mind a földművelés, mind az állattenyésztés belterjesítésének: az istállók állattartás egyik „terméke”, az istállótrágya mint talajjavító eszköz egyre szélesebb körben kerül felhasználásra, ami a vetésgördő mind nagyobb alkalmazásával kiegészülve megnöveli a terméshozamot. 1868-ban először próbálkoznak cséplőgéppel (egy hat lóerős masinával), amely akkor még nem válik be, de a hetvenes évek folyamán a helybeli tehetősebb gazdák már egyre inkább használik a gépesítést nyújtotta korabeli lehetőségeket: 1890-ben pedig sikeresen próbálják ki az aratógépet is egy fiatal gazda földjén. Ugyanebben az évben néhány helybeli első ízben kísérletet cukorrépa-termesztéssel Zentán.

1890-ben a város összerülete 64 832, ebből a városé 11 846 kataszteri hold. A legtehetősebb gazdák (334-en) mintegy 35 500 holdat birtokoltak; többségük (260) 100, néhányan 500 hold feletti területet (7). A fennmaradt területek mintegy négyezer birtokos osztókra fűtél 100 holdas kisbirtokokkal, átlag fejenként 12 holddal. Ugyancsak ebben az évben az össz gabonatermés kb. 560 000 méterátsza; ebből 280 000 mázsa tiszta búza, a többi pedig kukorica, árpa, zab, kisebb mennyiségben rozs. A gabonatermés jelentős része került kivitellre; 125 hajó évente mintegy 345 000 méterátszázt rakodott. Ennek előfeltétele volt természetesen egy kiépített rakpart is, amelynek hiánya miatt a hajók azelőtt Szá-

A fahíd

nánál rakodtak, ami a kereskedelmet egy ideig elvonta Zentától.

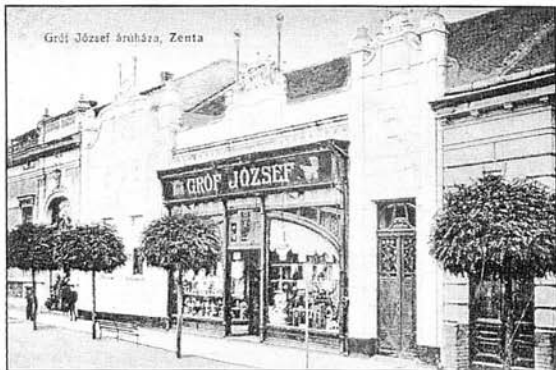
A közlekedési feltételek javítása különben is mindjárt a kiegyezés után sürgetővé vált; a rakpart felépítésével a város mind sikeresebben kapcsolódik be a vízi úton történő teherszállításba, majd 1873-ra felépítik a fahidat, amely bár kezdetből fogva csődítőmégnek bizonyul (a javítási költségekből akár új hidat is emelhetek volna), egészen leszakadásáig (1902) betölti legfontosabb feladatát: összeköti Zentát a bánáti oldallal, s idevonzza a piacozókat, másrészt pedig megkönnyíti a városon, illetve a folyón áthaladó tranzitforgalmat. 1889-ben befut az állomásra az első vonat, s ünnepélyesen átadják a forgalomnak a Szeged-Szabadka-Becse vasútvonal zentai szakaszát. Ezáltal a város közelebb kerül a külvilághoz, másrészt az eseménynek gazdasági szempontból is nagy jelentősége van, hiszen a folyami közlekedés korlátai a vasútra nem érvényesek, így mindenemű áru szállítása lehetségessé válik. Tény viszont, hogy a köz- és vasúti csatlakozás késve történik, ami hosszú távon kihat a város további fejlődésére.

Nyilvánvaló, hogy a zentaiak zöme valamilyen formában (birtokosként, bérletként, napszámosként) a földből élt, ezért egy-egy rossz mezőgazdasági év következtében tömegek egzisztenciáját kérdőjelezték meg az áríz-, jég- vagy aszályárk. Másrészt a komolyabb befektetések iránt is egyre sürgetőbb igény jelentkezik. A 60-as évek végétől ezek a szükségletek többé már nem elégíthetők ki alkalmi kölcsönök-

kel (melyek velejárói a magas uszorakamatok voltak), s ebből adódóan alakulnak meg majd Zentán is az első hitelintézetek: a Zentai Takarékpénztár (1868), a Zentai Általános Takarékpénztár (1870), majd a Zenta Vidéki Takarékpénztár (1882). Utóbbi működését elsősorban a járásosztás indokolta, hiszen rövid lejáratú, kisebb hitelei a kisbirtokosok igényeit elégítette ki, akik nemigen gondolhattak nagyobb beruházásokra, csupán földjeik megtartására. Ugyanakkor az elszegényedő kisiparosok is ettől az intézménytől remélhettek támogatást.

A zentai kisipar helyzete egyébként az országoséhoz hasonlóan alakult. 1876-ban a céhekkel véglegesen megszüntető rendelet a városban nyolc különféle, zömmel társas céhet érint. A céhek feloszlása után a helybeli kisiparosok két ipartársulatot is létrehozhat; elsőként a lábbelkészítők szövetkezték, majd megalakult az Egyesült Ipartársulat is. Végül az újabb törvényes változások hatására Zentán is létrejön az Ipartestület (1884), amelynek alapszabályait 1887-ben hagyják jóvá. Az új rendszáályozás sem tudta megakadályozni a kon-tárok szaporodását, másrészt a kisipar egyre nehezebben tudott konkurrálni a jóval olcsóbb gyáripari termékekkel. A helybeli iparosok egyébként is a régi szokást követve esetleges nyereségüket földbe, nem pedig vállalkozásukba fektették. Az ágazat nagyfokú romlása ellenére az első világháború kitöréséig mégis mintegy 500 iparos működött a városban.

A kisiparnál jóval többet jövedelmezett

Gróf József áruháza, Zenta

Zenta

Főtéri részlet

Zentai üzletek

a kereskedelem; erre utal az a tény is, hogy a korábbi évtizedektől eltérően zsidók és szerbek mellett magyarok is egyre többen próbálkoznak vele. A város gazdasága szempontjából a legfontosabb mindenképpen a mezőgazdasági termékekkel folyó kereskedelem volt, az ezzel való foglalkozás pedig bizonyos fokú koncentrációt követelt meg. Így idővel kevesek kezében összpontosult; elsősorban a gabona- és fakereskedés monopoliumát sikerült megszereznie néhány helybéli kereskedőnek, így az ebből származó haszon egy része a városban maradt. A kiskereskedők (s ők voltak többségben) zöme a lakosság gyarmatárúval, luxuscikkkel, olcsó gyáripari termékekkel (elsősorban divatárúval) való ellátását tudta inkább felvállalni. A kereske-

dők viszonylag nagy száma az utóbbi szükségletek növekedésére utal.

A fentekből kiindulva logikusnak tűnik, hogy az első nagyvállalkozások, befektetések a mezőgazdasághoz, a termékfeldolgozáshoz, illetve a polgárosodás velejárójaként az építőiparhoz kötődnek majd. Zenta nagyjából igazolja az ilyen elvárásokat, amennyiben a nagyobb beruházásokat elsősorban a termény- és fakereskedelem határozta meg, emellett persze az építőipar terén megjelenő vállalkozó kedv is. Kezdetben kisebb cégek (közkereseti társaságok) alakulnak, majd részvénytársaságok útján történik a minél nagyobb tőke összpontosítása. A befektetők elsősorban helybeliek, de akadnak vidékiek is, akik nem egyszer megszerezik majd a részvénytöb-

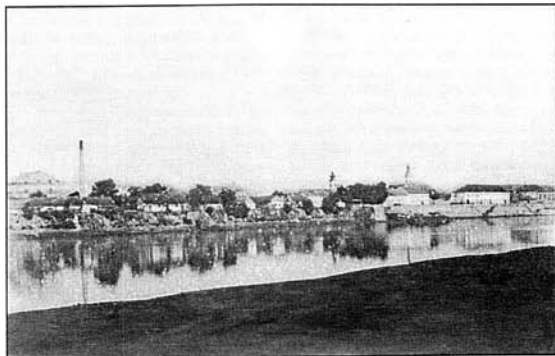
séget egy-egy vállalkozásnál. A vállalkozók főleg a kereskedőknek, a haszonbíróknak, a méz- és téglálegyetők tulajdonosainak és építkezési vállalkozóknak a sorából kerülnek ki; gyakran találkozzunk földbírtokosok nevével is.

A nagyvállalkozások közül mindenekelőtt a miklen fontosak, hiszen a vízimalmok ideje a századfordulójú lejárt mind a helyhez kötöttségből adódó korlátait, mind pedig kisebb teljesítményük miatt; kiszorításukban a szélmalmok is szerepet játszottak, a kegyelemdöfést pedig itt is a gőzerő adta meg. A Magyarországra amúgy is késve érkező ipari forradalom azonban a mezővárosokba még nagyobb lemaradással érkezik, így Zenta is a kisebb malmoktól eltekintve csupán két jelentősebb malomipari vállalkozás tudott működni. Az első komolyabb, nagy befogadóképességű és teljesítményű hengermalom 1884-ben épül fel a Spitzer és Singer Közkereseti Társaság tulajdonában, mégpedig a Tisza-parton. Két évvel később tulajdonosváltás következtében Heszler és Zenta Hengermalma néven működik majd tovább.

A másik nagyvállalkozás története a Vartus Alajos és Társai nevű cég befektetéseihez kezdődik, amely kezdetben cserép- és téglalegyetéssel foglalkozott, de már 1894-ben gőzhengermalommal bővítette ki a vállalkozást. Egy évvel később egyfajta áramfejlesztőt szereltek fel a malom gépházában, s felváltva működtették a gőzgéppel. Ennek köszönhetően Ferenc József látogatása alkalmából mintegy mellettevényességként három kilométer hosszú utcai villanyhálózatot építettek ki, biztosítva a közvilágítást is azon a szakaszon, amelyen a császár és király végigvonult. A céget működtető csoport más irányú befektetéseket tervezett, ezért kapcsolatba lépett a Markovits és Társai Közkereseti Társasággal, amely megvásárolta a felajánlott üzemetek, saját tőkehiányát pótolandó pedig 1908-ban részvénytársaságot alakított Zentai és Roskányi Egyesült Iparvállalatok Rt. néven. A társulás 1700 000 korona alaptőkével indult, s tulajdonában volt egy-egy fűrésztelep, exportmalom, villanytelep, téglagyár, valamint a rosikányi (Hunyad megye) tűzifa-kitermelő és mészgétező vállalat. Részvényesei közé feliratkoztak az akkori faipar és fakereskedelem jelentősebb személyiségei is. A közvetlen vasútvonal, valamint a téli kikötő hiánya ellenére a 20. század elején a Bács megyei fakereskedelem főállomása Újvidék után Zenta volt, mivel a részvénytársaság mellett több más zentai fűrésztelep is sikerrel működött a városban.

Zenta, a parasztváros

A rendezett tanács nem változtatott sokat a város jellegén; az egykori mezőváros ipara nem tudott kibontakozni igazán, vele a polgárosodás is inkább mesterként, mintsem valós alapokra épült. Ennek objektív okai is voltak: Zenta megköszönve kapcsolódott be Magyarország megújuló gazdasági-társadalmi vérkeringésébe, majd pedig az első világháború nem hagyott időt a kibontakozáshoz. Ezért Zenta a vidéki kisvárosok többségéhez hasonlóan a nagy központok egyfajta gyarmatának tekinthető, amely nyersterméket, jobbik esetben félkész terméket tudott előállítani. A lakosságának a mezőgazdaság felé való orientáltsága folytán a növekvő létszám nem a város területén, hanem a tanyákon, valamint a külterületeken kialakulóban levő új falvakban (Felsőhegy, Kevi, Tornyos) települtek le. Bár híján vagyunk az összehasonlítható adatoknak, tanulságos tudni, hogy például 1901-ben a városban és a hozzá tartozó pusztaikon, tanyákon, telepeken összesen 29 419-en éltek; közülük 56% a peremterületen, 6% külterületen (Felső-, Középső- és Alsókerék, Libalegeli telep, Rétaj, Vasúti telep, belső szántón levő épületek), 5% Felsőhegyen, 33% pedig a szállásokon. A 6 361, többségében lakott ház közül 60% a belterületen, 8% a peremterületen, 6% Felsőhegyen, 26% pedig a szállásokon volt. A kedvezőtlen trendet felvevő munkamegosztás, valamint a járársztás igazságtalanságai elsősorban a

Látkép a Heszler-malommal

mezőgazdasággal foglalkozók soraiban okoztak komolyabb társadalmi rétegződést; egyik oldalon a birtokkoncentráció jelentkezik, a másik oldalon pedig a mind tömegesebb, nincstelen napszámos réteg. Mindezt súlyosbítja a 80-as évek gazdasági válsága, amely különösen a provinciát sújtja; a pénztételek megvonják a hitelt a vidéktől, s ehhez járulnak még a kedvezőtlen gabonárviszonyok. Az utóbbi csökkenést idéző elő a bérleteknél is, ezért a város évi költségvetési tervei is csak nagy nehézségek árán valósíthatók meg. A napszámosok és a hozzájuk csatlakozó, szintén elszegényedő iparosok sokasága természetesen többféle módon reagált ezekre a kedvezőtlen jelenségekre. A szociáldemokrácia terjedésének köszönhetően a kisemizettek rétege csakhamar szervezeten léphetett fel, s már 1897-ben aratószerjárat szervezete, amelynek a hatóságok kegyetlen közbelépése folytán egy halálos áldozata is volt. ÉRDUJHELYI Menyhért, az Alsóváros plébánosa megpróbálta más irányba terelni az elégedetlenséget azáltal, hogy felekezeti jellegű hitelszövetkezetek megalakítását kezdeményezte, mintegy felkínálva a keresztényszocializmust mint alternatívát a szociáldemokrácia ellenében. Voltak persze sokan, akik minden politikát megkerülve az Újvilág hívó szavának engedtek. Az 1912–1914 közötti kimutatások szerint a kivándorlók többsége napszámos, esetleg iparos- és kereskedősegéd volt. Célirányként legtöbbször az Egyesült Államok (esetleg a közeli Románia) szerepelt. Egyébként végül maga Erdújehelyi is ezt a példát követte, és Kanadában kötött ki.

A társadalmi-vagyoni differenciálódás egyébként megmutatkozik a lakóhelyi szegregációban is, amely Zenta újkori történetének kezdetén még a foglalkozás, illetve a felekezeti-etnikai hovatartozás által determinált, a századforduló előtti évtizedekben azonban már inkább a vagyoni helyzet, és az általa elfoglalt társadalmi rang diktálja az elkülönülést. A vagyonszámból réteg (földbirtokosok, kereskedők vállalkozók, módosabb mesteremberek) mind inkább a Fő tér körül, illetve a Fő térbe torkolló utcákban vásárolnak vagy építtetnek maguknak házat, ami azonban nem csupán státuszszimbólum, hanem rideg számításból eredő helyezkedés is, hiszen az üzletek, boltok forgalma a város szívében (ahol a piac is van) érhetően a legnagyobb. A fenti kategóriák voltak a polgári milió kialakítói, ami megmutatkozott az általuk lakott épületeken is, hiszen a kiegyezést követő évtizedekben emelt magánépületek már magukon viselik mind a korszak stílusjegyeit, mind az építő egyéniségének megnyilvánulási formáit. Az épített társadalmi-vagyoni helyzetét kidomborítóan, egészséges versengés alakult ki, ami (leszámlálva a mindenkor nagyzó, olykor lehetetlen és izléstelen kivételt) csak jött tette a belváros arculatának.

A kisbirtokosok, napszámosok, iparosok, a nincstelenek különböző kategóriái a város periferijára szorultak; tény viszont az is, hogy a város a maga módján (és lehetőségei szerint) törődik velük, hiszen ennek egyik megnyilvánulási formájaként épül fel 1909 és 1910 között az új városnegyed, a 455 házból álló Munkástelep.

Az alsóvárosi templom

Zentai utcacéreszletek

Az Alsókerék egy részét képezte a század elején a Roma néven is emlegetett „cigány negyed” földbevált kunyhóival, amely nélküli putrijaival, apró épületekkel, amely a tisztiorvos szerint a város mindenkor bacillusfészkeinek számított. Lakói kosárfonással, félkészalkalmazással foglalkoztak, néha napszámosmunkát vállaltak. A negatívumok feltárása kívül az előjáróság nemigen tett semmit helyzetük javításáért. Az értetlenkedő tehetetlenséget tükrözi a velük szemben tanúsított bánásmód: a „jóindulatú” lenézés, lekezelés a probléma humoros oldalát helyezi előtérbe ahelyett, hogy kezelné azt; a korabeli sajtó olcsó jópofázkodásai torz képet festenek az elhanyagolható számú polgártársakról, akik csupán a helyüket próbálják megtalálni a nap alatt, jóformán minden segítség (és

remény) nélkül. A muzsikuss cigányok viszont rendkívül nagy népszerűségnek örvendtek; a kóbor, sátoros romákat ellenben környékünnen kiűszopták a városból.

Az építkezések során felhasznált anyag is utalhat némiképpen az építkezők vagyoni állapotára, ám nem feltétlenül; bár Zenta lakosságát, annak foglalkozásbeli összetételét, mentalitását tekintve mindvégig egyfajta parasztváros maradt, a polgárriasodási készség egyre nagyobb, s ez éppen az építkezésekben mutatkozik meg. A múlt század 80-as éveitől kezdve megfigyelhető a többé-kevésbé már elhasznált épületek fokozatos cseréje, s a törökvések a tartósabb, igényesebb épületek felé mutatnak. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint az 5 065 összeírt ház 4%-a kőből vagy téglából, 4%-a kő- vagy

téglaalapra vályogból vagy sárból, 91%-a vályogból vagy sárból, 1%-a fából vagy más anyagból épült. A házak 10%-át cserép, pala vagy bádóg, 33%-át zsindeley vagy deszka, 57%-át pedig nád vagy zsúp fedte.

Királylátogatás, millennium, zentai csata-bicentenárium

Bár nem szándékunk, hogy bizonyos történetek jelentőségét felnagyítsuk, tény, hogy Zenta polgárriasodásában viszonylag nagy szerepet játszott néhány egymást követő esemény: a közelgő magyar millennium, Ferenc József látogatása, a zentai csata 200. évfordulója; de a közelgő századforduló is megmozgatta a helybeliek fantáziáját. Tény az is, hogy ezek az események mintegy ürügyül szolgáltak arra, hogy az előjáróság a megkezdett dolgokat igyekezzen befejezni, de arra is, hogy újonnan felvetődött ötleteket megvalósítsion.

Elsősorban a zentai csata bicentenáriumára gondolunk; SAVOYAI Eugen zentai diadalát a török felett (1697) 1816-ban ünnepezték meg először Zentán, s ebből az alkalomból első ízben jelenik meg magyar nyelven a csatát méltató könyv. A következő években a jubileumot kisebb kihagyásokkal rendszeresen ünneplik, ami ébren tartja a zentaiak érdeklődését múltjuk iránt. A helytörténetírás alapjait a Dudás-család egyes tagjai vetik meg Zentán; közülük is kiemelni DUDÁS Gyulát (1861–1911), aki újból megírja és kiadja a csata történetét, írja (de nem sikerül kiadnia) Zenta monográfiáját, s szerkeszti Bács-Bodrog megye nagy, kétkötetes monográfiáját. A történelmi hagyományok ápolása egyfajta magabiztosságot ad a zentaiaknak, s a szabad királyi város rövid ideig élvezett státusa (1506–1526) délibábos ábrándokat ébreszt, ezért Zenta 1914-ig elért eredményeinek legalább egy része tulajdonképpen túllétesítés, s bizonyos fokú idealizmus üzi-hajtja a város lakói nyakukon egy-egy ambiciózusabb polgármesterrel, mint amilyen például GOMBOS Gébor volt, aki előtt egy jobb sorsra érdemes város víziója lebeg, ezért ifjonti hévvel ürítgeti a város kasszáját (s vele apaszítja saját magánjövendelmét), miközben a 80-as évek Zentájának arculatát „pofozgatja”: utcákat köveztet, rendezi a piacteret s a 60-as évek végén létrehozott Népkertet.

A már korábbiakban felvázolt gazdasági alapozás mellett Zenta mindenkor előjárósága azon igyekezetében, hogy ki-

nőjön a paraszti társadalom szűk szorításából, hozzáfog a helyi társadalom átalakításához. Ennek egyik előfeltétele lett volna a közkutatás és közegészségügy átforgatása is.

1869-ben a város is komoly lépést tett az oktatás szekularizálása felé, mivel a pravoszláv felekezeti iskolát kivéve az összes többi elemi iskola községivé vált. Látszólag visszaesést jelent majd a zsidó felekezeti iskola visszaállítása (1894), ami részben a konzervatív-ortodox erők erősödésének tulajdonítható. A helybeli zsidóság okulhatott a szerbek példáján, akik kezén a felekezeti iskola komoly identitás-megtartó szerepet tudott betölteni az asszimiláló törekvésekkel szemben. A visszaállított zsidó feleke-

jesen kisoríthat. Emellett ott volt még az 1883-ban megnyitott négyosztályos alsó fokú ipariskola, valamint a kétszázfős polgári leányiskola. A legkisebbek neveléséről kétszázfős óvoda gondoskodott.

A polgárisodás szempontjából a legnagyobb áttörést az alginmázium felállítás, majd nyolcosztályossá váló fejlesztése hozta. Az alginmáziumot az 1875/76. iskolában megszüntetett polgári fiúiskola helyett nyitották meg, az ötödik osztály megnyitására azonban csak 1897-ben került sor; nincs kizárva, hogy Jókai Mór segítségével, aki Zenta díszpolgára volt, s ebben a minőségben kereste fel egy zentai delegációt azzal a kéréssel, hogy járjon közbe a gimnázium ügyében. A polgárisodó Zenta számára a gimnázium létfeltétele volt, hiszen helyben készíthette fel a majdani egyetemistákat, s az itt érettségizett „öslakosok” fokozatosan kisorították a közhivatalokból, valamint az értelmiségi pályákról a nem zentai származásúakat. Tipikusnak mondható egy, még az alginmáziumi időszakból származó kimutatás (1893/94. tanév), mely szerint a tanulók közül 43 értelmiségi, 26 önálló östermelő (birtokos), 84 kereskedő vagy iparos, 12 magántisztviselő, 12 pedig munkás gyermeke. A nemzetiségi hovatartozást tekintve a végzett tanulók (160) 56%-a magyar, 36%-a zsidó, 8%-a szerb. Ez utóbbi adat bizonyos aránytalanságokra mutat, hiszen az 1890-es kimutatás szerint az összlakosság (25 725) 89%-a magyar, 8,5%-a szerb, 4,5%-a pedig zsidó.

A közegészségügy területén hasonlóképpen változtatásokra törekedtek. A századfordulóján állandósul a városi tisztior-

vosok száma (3), emellett magánorvosok is működnek. A már meglevő kórházat bármennyire is törekedtek újonnan emelt épületbe költöztetni, csupán bővíteni tudták (1900). 1912-ben megnyílik a városban a negyedik gyógyszerár, a Bánffy-patika. Ennek ellenére a lakosság nagyobbik hányada még a századfordulót megelőző években is szívesebben fordul kuruzslókhoz, mint képzett orvosokhoz vagy gyógyszerészekhez. Sokat jelentett azonban a közállapotok javulása (a csatornázás, az utcák kikövezése, illetve aszfaltozása, artézi kútak fúrása), emellett a különféle sportágak is egyre népszerűbbek, bár inkább csak Zenta társadalmi elitjének körében.

DUDÁS Gyula

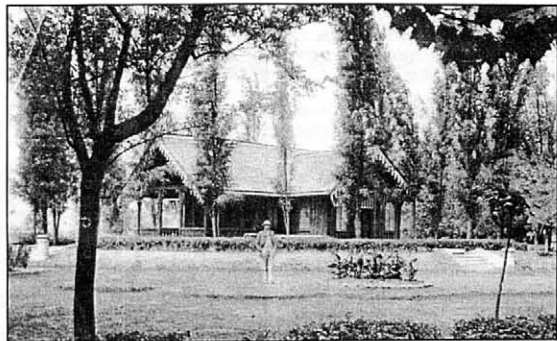
zeti iskola mégse jelentett visszalépést, mivel tantervében igyekezett megfelelni a kor követelményeinek.

A változtatások annál is inkább indokoltak, mivel az 1870-es adatok szerint Zentán írni-olvasni nem tud 14 253, írni-olvasni tud 4 812, csak olvasni tud 873 személy. A 6–12 éves tankötelesek (2 800) 46%-a nem jár iskolába, bár az előjáróság több ízben is felhívta a figyelmet a beíratási kötelezettségre pénzbírság terhe mellett.

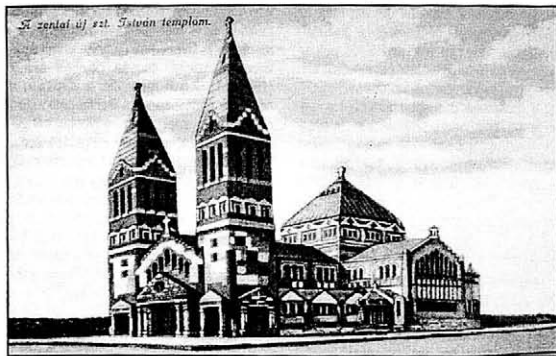
Nyilvánvaló volt az is, hogy a községivé vált iskolák egyik legsúlyosabb problémája a tanteremhiány. Bár ebben az időszakban kevés új iskolaépületet emeltek, több épületet is adaptáltak ilyen célokra, s 1888-ban a városban összesen 17, a tanyai iskolákban pedig 9 osztály működik. Az utóbbiak megnyitása fontos hiányt pótol, bár a tanyai zugoktatást nem tudta tel-

A pravoszláv templom

A Népkert

A Romtemplom tervezett épülete

Noha továbbra is tapasztalható etnikai-felekezeti elkülönülés, Zenta a századfordulóra egyre inkább egy homogénizálódó közösség benyomását kelti, amely városias környezetet igyekszik magának kialakítani. A kudarcok azonban újból és újból rámutatnak arra a kettősségre, amely az urbanizálódni vágyó mezővárosi létből ered. Így nem tudják majd kifizetni a RONA Józseftől megrendelt Savoyai-szobrot, megakadályoznak néhány komolykalmi tűző ipari vállalkozást, s amikor a királylátogatás kapcsán felvetődik a villanyvilágítás kérdése, a derék képviselők egy része majdnem megkontrazza azt. Példaként szolgálhat még az ún. Romtemplom, az 1911-ben leégett főtéri katolikus templom helyére tervezett, kisvárosi környezethez képest grandiózus (vagy inkább grandomén?) templom is, amely a helybeliek etnikai-felekezeti szűkeklősége miatt sohasem épülhetett fel annak ellenére, hogy szégyenszemre nemzetközi bíróság elé került az ügy.

A századforduló

A fenti kudarcok ellenére a város viszonylag méltóképpen várhatta a századfordulót, s az elkövetkező évek során az első világháború kitöréséig tartott még az előző század 80-as éveinek lendülete: templom épül Felsőhegyen (1890) és a városban (1895), elkészül a LAJTA Béla-tervezte tűzoltóaktany (1904), a leégett városháza helyett a jelenlegi, mellette vásárcsarnokkal (1914), majd a vashíd, csak hogy néhány példát említsünk.

A városban két nagyobb szálloda várja

az ide látogató vendégeket. Az egyik, az Eugen herceg szálló a hajdani nagyvendéglő rekonstrukciójából született 1883-ban, s eredeti rendeltetése mellett helyet ad több egyletnek, színelőadásoknak, jótékony célú rendezvényeknek is. Itt mutatják be először a mosógépet, a fonográfot és a technika egyéb vívmányait. A Magyar Király szálló helyén épül fel 1910 és 1911 között a Royal szálló, amely szintén multifunkcionális épületként működik; itt nyitlik meg majd 1912-ben Zenta második mozija, a Royal mozgó, külön erre a célra épített teremben.

A 19. század 90-es éveitől a városban állandóan két-három hírlap jelenik meg. Az ő tudósításai adnak egyébként hírt arról, hogy a 80-as években már bordélyház is működik Zentán, a helybeliek és a vidéki

szállóvendégek „különleges” igényeit kielégítő.

Mentalitásában a zentai mezővárosi maradt, amihez hozzájárult a bácskai gazdák, magyarok és szerbek közmondásos természete: a határtalan vendégszeretet, másrészt a nagyvonalú mulatozásra való hajlam. Ennek jegyében 1894-ben minden 467 lakosra jutott egy kocsmá, a zugkimerésekről nem is beszélve. Persze nem mindegyik hely volt szalonképes, ám az időmúlást csupán külsőségeiben volt különböző Bacchus zentai templomaiban. SZÜCS Lajos gimnáziumigazgató például hírhedt volt mulatozásairól, ennek ellenére (vagy éppen ezért) nem történtek komolyabb kísérletek leváltására, hiszen megfellelt kora (és közössége) mércéinek.

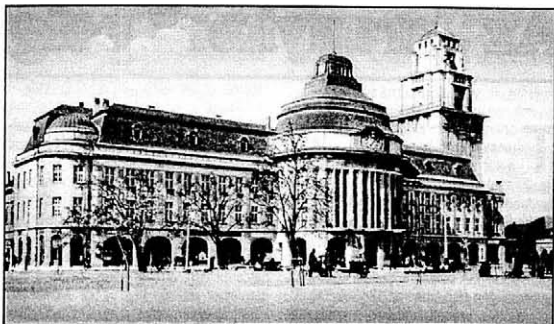
A templom belseje

A Szent István-templom és plébánia

Persze igazságtalanok lennének a századfordulót váró (és megélő) zentaiakkal szemben, ha utolsó sorainkkal éppen előnytelen oldalukról mutatnánk be őket. Ki kell emelnünk, hogy a kiegyezést követően számtalan társadalmi egyesület alakult és működött a városban karitatív, öngyelemező vagy önművelő céllal, a sportegyleteket nem is említve. Így a társadalmi élet palettája elég sok színt foltot tudott felmutatni, s felkínálni mindenki számára valamilyen szűkebb társulási formát. A legrégebbi egyesület, a Kaszinó mellett (amely első sorban az elitet tömörítette) megalakult az Önkéntes Tűzoltótestület, amely azonban inkább színvonalas műkedvelő előadásairól, parádéiról, zenekaráról, helybeli leány-szíveket dobogatót uniformisáról, valamint a már említett laktanyáról volt híres; tűzoltási haditettekből nemigen jeleskedett, hiszen 1911-ben a lángokban álló templomot és városházát inkább csak tehetetlen szemlélőként nézhette. Az egyletek közül ki kellene még említeni a Zentai Athletikai Clubot (1882), amely kezdetben több sportágat is tömörített, s amelyből idővel majd más sportegyletek alakultak.

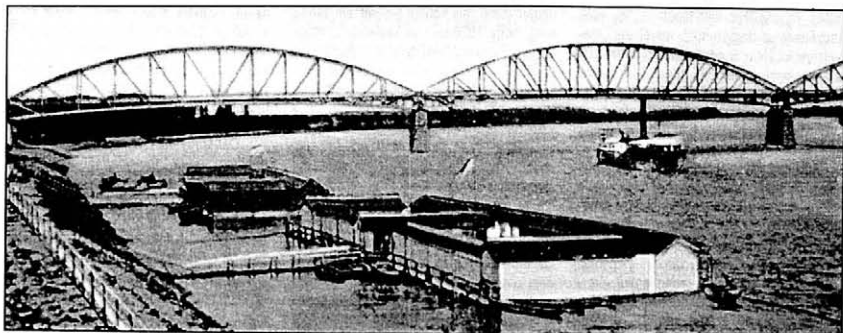
Összegezésként elmondhatjuk, hogy Zenta a századfordulót felemás sikerrel várta. Az elvárások, mint az a korabeli forrásokból is kiderül, jóval nagyobbak voltak, azonban mint láttuk, jó néhány objektív és szubjektív körülmény is közrejátszott abban, hogy sok zentai álom beteljesületlen maradt. Gondolunk itt első sorban a kezdeti mezővárosi hátrányok miatti lemaradásokra, de a kisvárosokra oly jellemző szűklátókörűségre is, melyen csupán egyének vagy kisebb csoportok tudtak tágitani olykor.

Az új városháza

A Kaszinó

Az új híd

Az „aranykor” polgármesterei

TARI László

Történelmi vonatkozásban a polgármesteri tisztség, illetve megnevezés a középkori Nyugat-Európából származik, ahol a városok lakossága jól menő gazdaságú, kereskedelmük révén mindinkább függetleníti magát a világi és egyházi hűbéruraktól, s így a saját képviselőjüket tudják a helyi hatalmi szféra vezetői pozíciójába juttatni. A polgármesteri funkciót Magyarországon első ízben az 1848. évi XXIII. tc. írja elő a szabad királyi és a rendezett tanácsú városok számára. Ekkor Zenta városa is megkapja, illetve tulajdonképpen csak gyakorolja a rendezett tanácsú városok jogát: képviselő-testületet választ, de polgármestert nem, mivel ehhez külön polgármesteri hivatalt kellene létrehozni. Valójában a városi főbíró (aki a polgármester megfelelője e korban) a közigazgatás vezetője és törvénybíró is egyben (peres ügyekben is ítélkezik), vagyis nincs különválasztva a két funkció (országos szinten 1869-ben választják külön a két tisztséget). Ennélfogva a főbírói tisztség marad meg egészen 1873-ig, az első polgármester megválasztásáig.

A közigazgatás szemszögéből nézve mindig is fontos kérdésnek számított, hogy ki a polgármester. Vajon mi fűződik hozzá, és milyen korszakok jellemezték a kérdést akkor kap igazán különös jelentőséget, ha a város fenyőkoráról esik szó. Lényegében az 1867. évi kiegyezést követő demokratizálódás közelét és liberális gazdaságpolitika alapozza meg városunk páratlan századvégi fejlődését. Az új idők kedveznek a nagyra törő terveknek, melyeknek feltétele is adott: Zenta város sok ezer holdnyi földbirtoka megfelelő alapul szolgál a városias külső elnyeréséhez (középületeket emelnek, utcákat köveznek stb.), de a társadalmi-politikai rang megemeléséhez is.

A községekről szóló 1871. évi törvény lehetővé teszi, hogy a város magasabb közigazgatási kategóriába tartozzon. A vágyak és lehetőségek határain mozgó és egy kicsit a hajdani dicsőségtől (az 1506. évi kiváltságlevél) motivált városi községül 1872-ben fontolgatja a szabad királyi városi rang elnyerésének kérelmezését a felsőbb hatóságoktól, de azután végül is a józanabb megfontolás kerekedik felül, mely szerint először a rendezett tanácsú város

státusát kell megkapni, és csak azután kellene kérni az önálló törvényhatóságú város jogát.

Végül is beérték a rendezett tanácsú város státusa iránti kérelemmel, melyet a belügyminiszter jóvá is hagy, s Zenta 1873-ban ismét rendezett tanácsú város lesz, s ebből kifolyólag törvényi irányozza elő a polgármesteri tisztség létrehozását. A polgármester jelentős befolyással és széles körű jogosítványokkal rendelkezik. Elnököl a Képviselő-testület ülésein, elnöke a Városi Tanácsnak (mint végrehajtó szervnek), elnöke az árvaszékek, felelős állami közigazgatási rendeleteknek a végrehajtásáért stb. A polgármester megbízatása hat évre szól. A szóban forgó tisztséget azok a helyben lakó és választható egyének tölthetik be, akik ügyvédi oklevéllel, állam- vagy jogtudományi végzettséggel szülő diplomával, s nem utolsósorban legalább négyévi jogi tanfolyam elvégzése után sikeres államvizsgával rendelkeznek.

Az első megválasztott polgármester, JANKOVICH Aurél, tulajdonképpen a főbírói székéből ül át a polgármesteri székbe. Ő a város utolsó főbírája, s egyben első polgármestere. Hivatalviselése alatt kezdődik meg a város dinamikusabb fejlődése. Még főbíróként 1872-ben, a zentai fahid alapköltségelénél többek között ő teszi meg az első kalapácsütéseket, s a következő évben már át is adja a forgalomnak a hidat, mely a maga nemében egyedülálló: a leghosszabb közúti fahíd az országban. Erdemei külön felsorolása helyett említenéd meg, hogy 1878-ban az uralkodótól megkapja a Ferenc József-rend lovagkeresztjét az 1877. évi nagy árvíz alkalmával és a községük terén szerzett egyéb érdemei elismeréséül, mely nemcsak számára, de a városnak is egyfajta kiüntetés.

Jankovich Aurél 1879-ben egy bírósági ügyből kifolyólag leköszön a polgármesteri állásáról, s helyére a polgármester-helyettes, KERESZTURY György kerül.

Keresztury György mindössze egy évig ül a polgármesteri székben, viszont a munkásságát nem is ez az év jellemezi, hanem korábbi tevékeny időszak. A szabadságharc előtt már keresett ügyvéd, s annak kitérősekor nemzetőrkapitány lesz a város első kerületében, majd főkapitány a február 1-ji vérengzésig. A szabadságharcot főhad-

nagy rangban küzdi végig, s annak leverése után visszatér Zentára, majd megválasztják erdőfelügyelővé. E minőségében létesítette a város egyik kedvező kirándulóhelyét, melyet később nevére Keresztury neveznek mind a mai napig. Volt városgazda, városi közgyám, gazdasági tanácsnok, árvaszéki ülnök, ügyvéd, főkapitány, bíró. Tagja volt több társulatnak és egyletnek is, nevezetesen a Tisza-szabályozási Társulatnak, a megyei gazdasági egyesületnek, a Népkörnek, a zentai ipar-egyletnek; a túzóltó-egyesületnek alapító tagja, míg a méhészegyletnek elnöke is volt. Tartalmas életútját méltatlanul év követi. A városi hatóság elmeazara miatt a budapesti (lipótvárosi) tébolydában helyezik el, és itt is hal meg 1885-ben.

Keresztury Györgyöt 1880-ban a polgármesteri székben szintén egy rövid időre MIHALKOVITS István követi, aki az 1853-ban létrehozott zentai postahivatal első postamestere, később a helyi takarékpénztár igazgatója volt.

Megválasztása után alig fél évvel a megyei hatóság felfüggeszti állását, s hivatalát helyettesse, GOMBOS Gábor foglalja el ideiglenesen, aki 1882-ben a községül meg is választ polgármesterek, s 1888-ig (lemondásáig) tölti be tisztségét.

A századvégi polgármesterek sorából Gombos Gábor emelkedik ki külön viselkedésével éppúgy, mint városépítő szerepével. Egyénisége, életvitele, közéleti szereplése nemcsak Zentán szerzett neki hírnevet. Vidéken is jól ismerték, sokat megfordult pl. Szabadkán is, s egy-egy vitasággal nem egyszer pezsgőzött át hosszú vagy rövidebb éjszakákat. Pályafutásának sikerét és kudarcát talán a kortárs újságról foglalta össze legmarkánsabban így írva róla a Pesti Hírlap hasábjain:

„*Dél-Magyarországnak csak a közelmúltban egyik legismertebb gavallérja, gombostulaj Gombos Gábor, alig egy-két év előtt még Zenta város polgármestere megőrült, s mint győgyíthatatlan elmebeteg szállították a napokban az országos tébolydába Budapestre.*

Gombos Gábor egy tekintélyes bácskai családnak volt a sarja, és mint hatalmas családi összeköttetésekkel bíró ember és város nagygyonokára, hivatala telve ol-foglalni a társadalomban a legelőkelőbb ál-

lások egyikét. Úgy is indult minden, hogy Gombos Gábor az ő előre törő ambíciójával, derék tehetségével, összeköttetéseiével, vagyoni állásával nem fog megállni csak a miniszteri bársonyszéknél.

Mint igen fiatal ember szerezte meg az ügyvédi diplomát, és erre rá igen rövid időre szülővárosa, a gazdag Zenta nagy lélekszással választotta meg polgármesterének. Mindenki úgy hitte, hogy ez a polgármesterség Gombos Gábornak csak az első lépcső. És dacára annak az áldatlan pártküzdelemnek, melynek zajából igen sok méltatlan támadás hangzott el feléje, mégis ez az időszak, a polgármestersége ideje volt a legszebb része Gombos Gábor immár tragédiává lett életútjának.

Az ifjú lélekszéd, az ambíció derék tettekre hevíték, s teljes lelkével azon volt, hogy használjon szülővárosának. Az ő nevéhez van fűzve Zenta városának történetéből az a korszak, midőn ez a város az egyszerű faluból Magyarország művelt városai közé emelkedett. Ő rendezte a városi hivatalokat, ő építette fel az új gimnáziumot, a gyönyörű városházát: ő kövezte ki a város utcáit, melyekben az előtt olyan pocskolyók voltak, hogy egy nap esti után a lovak fűltak bele a vízmosás árkaiba, és ő rendezte a város közepén a gyönyörű piacteret, s a város lakosságának üdülőhelyül messze földön pártját ritkító Népkertet létesített.

Polgármestersége alatt a tanyák sorain új iskolák emelkedtek, olvasóköri alakultak, a tanárok fizetése az államiakkal egyenlővé tetteket, s a tanítók fizetése is oly fokra emeltetett, hogy mai napság Magyarország néptanítóit közül talán a zentai tanító van legjobban fizetve.

Természetes, hogy ezek a rohamos átalakulások, melyek a város gyors fejlődésének következményei voltak, erősen megapaszították a város pénztárát, és a távol jövő kődobban ott borongott a Zentán eddig csak hírebből, bánta városok polgárainak nyögéséből ismert közköltség.

S ez volt az, ami újítást állta Gombos Gábor népszerűségének. Azt mondták rá, nem tud gazdálkodni, elpocskolja a közvagyon. Ez volt az oka annak is, hogy mint képviselőjelöltet megbuktatták.

Gombos Gábort ezután sürűn érték a politikai és nem politikai támadások, melyeket nem éppen kesztűs kézzel intéztek ellene, s ezek a támadások megkésztetésekként akkor, midőn illetékes körök a távozó Jankovich Aurél főispán helyett őt akarták a szabadka-bajai főispáni székre ültetni.

Gombos Gábor azonban nem csüg-

gedt, sőt hogy nyílt és alattomos ellenséget bosszantsa, olyan fényűzést fejtett ki, mely sehogyan sem állt arányban még az ő fényes anyagi helyzetével sem.

Mikor a király Szegeden járt, a hódoló városok polgármesterei közt a legfényesebb, a legfessőbb, a legdelibb Zenta város ifjú polgármestere, Gombos Gábor volt. Igaz, hogy az a diszmagyar, ami rajta volt 200 000 (?) forintját bánta, nem számítva a gyönyörű díszfogatot, a négy szép fekete orosz lóval, amely maga egy vagyon képviselt.

A zentai polgár büszke is volt ez időben az ő gavalier polgármesterére. Csak egyet nem tudtak neki megbocsátani, hogy borotvált bajszú inast tartott, cilindert viselt, és sárka cipőben járt.

– Megléssátok nem jó vége lesz ennek a Gábrinak, még megbolondul a nagy uralgától! – mondogatták, midőn csengősbongós négyes vagy ötös fogatával elhajtott mellettek. S hogy ez a szomorú jósát bekövetkeztet, annak csakugyan az a szeretlen fényűzés és egy szerencsétlen szenvedély a kártya volt az oka.

Gombos Gábor Bács- és Temes megye birtokai fölött az adósságok sötét felhői kezdtek tömörülni. De akkor, egy időre, ismét megakadályozta a rohamosan közeledő vagyoni tönköl.

Oláhhoz vezette Szegeden Kászonyi huszárkapitány bájos Gizella leányát, a dúsgazdag Felmayer gyáros unokáját, akinek kezével együtt nagy hozományt is kapott.

Azonban a sors kezét ekkor már nem lehetett megállítani. Gombos vállalkozásokba fogott, melyek balul ütöttek ki. A tőzsdén is kezdett játszani, s itt is vesztett. Így történt, hogy midőn a jobb sorsra érdemes ember a zentai polgármesterségről lemondott, akkorára megütlötték ősi kúriáján a dobát is.

Az anyagi romlásba magával rántotta testvérét, Gombos Ignácot, aki megölte magát egy revolverlövéssel menekült az élet nyomora elől.

Gombos Gábor ekkor tört szárnyakkal, tört reménnyel feljött a fővárosba, ahol az a rettenetes csapás érte, hogy elvesztette a szeme világát is.

A Váci és Koronaherceg utcában gyakran lehetett látni azt a korán megöszült, világtalan ifjú embert, akit egy szép asszony, ifjú felesége kísért karonfogva a sétáló tömeg közt.

Elvesztve a szép jövő álmait, egy nagy vagyon, egy testvér, aki miatta rohant a halálba, s elvesztve végre legnagyobb kincsét, két szemének világosságát is, a sze-

gény, szerencsétlen ember Zentán járva a napokban, ahol talán régi dicsősége romjait kereste, elvesztette lelke világosságát is: megőrült.

A hűségess asszony, az egy, aki hű maradt hozzá, ifjú szép felesége kísérté a szomorú völgybe, a Lipótmezőre.

A sors különös iróniája, hogy korábbi elődjéhez, Keresztury Györgyhoz hasonlóan pályafutását ő is a fővárosi (lipótmezői) tébolyodás fejezi be, ahol 1894-ben hal meg. Halála alkalmából az egyik helyi lap jegyzi meg róla:

„Ha Gombos Gábor ifjú férfi korában másképpen gondolkodik és cselekszik, az az ún család és az virágzó gazdaság a Csik-ér partján egyik erős oszlopát képezhetné városunk magyarságának.”

Gombos Gábor után helyettese, ALEKSANDAR Vujic látja el néhány hónapig a polgármesteri teendőket, s 1888 decemberében már új polgármestere van a városnak BOROMISZA János személyében. Polgármestersége alatt több jelentős eseménynek is tanúja volt a város. Pályafutásának főbb állomásai a következők: tanítóként kezd dolgozni, majd bírói vizsgát tesz, és 1872–1877 között a bácsalmási járásbírósnál bírói végrehajtó. 1880-ban a zentai járásbírósság aljegyzője, a következő évben ügyvédi diplomát szerez, s 1882-ben megválasztják Zenta város rendőrkapitányává, mely tisztséget a polgármesterré való megválasztásáig tölti be. Városvezetése alatt az adóbevételek összegeit jelentősen megnövelte, amiért pénzügyminiszteri elismerést is kapott, a városnak járásbírósi és postai székházat, közgyűlési termet, a kereskedőknek és iparosoknak bérhelyiségeket épített, elemi iskolát létesített, a polgári leányiskolát négyosztályúvá alakította át stb. Jelentőse a szegények ügyében tett lépései, illetve a közegészségügy terén kifejtett munkája is, melynek eredményeképp 12 artézi kút létesült a város területén. 1895-ben, a királyilagotás alkalmából bevezetik a villanyvilágítást, és első ízben utakat aszfaltoznak.

Hivatali pályájának fénypontja volt, amikor az uralkodó kitüntetését a Ferenc József-rend lovagkeresztjével 1896 áprilisában átvette a főispántól a király látogatása alkalmából rendezett méltós és pompás fogadtatás megszervezéséért, melyet azután június 11-én betöltözött magánál a királynál Budán tett tisztelegő látogatása, amikor is megköszönte az idős uralkodónak a kitüntetését.

Az 1898. évi decemberi tisztújításon három jelölt is pályázott a polgármesteri

posztra (Boromisza János, dr. Buday Dezső és Dudás Lajos). Mivel senki sem kapta meg a szükséges többséget, a második körben Boromisza hívei BUDAY Dezső doktor mellé álltak, s így a fiatal, 35 éves ügyvéd került a polgármesteri székbe. Megválasztása után, mely nagy meglepetésként és örömmel váltott ki, a jelenlévő polgárok a vállukra kapták, és körülhordozták a választási teremben. Nagy ambícióval, szorgalommal, eréllyel és lelkesedéssel vette kézbe a nagy fontosságú hivatal vezetését, melyet azonban betegsége miatt nem sokáig irányíthatott, minthogy 1901 márciusában elhunyt. Rokonszenves egyéniségét és közhasznú tevékenységét így méltatta nekrológijában a *Zentai Hírlap*:

"Kedves modora, jó szónoki képessége és hivatali buzgóssága rokonszenven bízott számára. Remélhetjük, hogy hivataloskodása rendezettebb viszonyok közé fogja hozni városunk ügyeit. Azonban a Gondviselés másképp intézkedett..."

Zenta város képviselői közgyűlése jegyzőkönyvileg öröklötte meg az elhunyt polgármester emlékét.

A megüresedett polgármesteri hivatal ideiglenesen helyettesítette, SZÁRICH Géza lüdi be, majd augusztus 5-én a közgyűlés DUDÁS Lajos városi főjegyzőt választja meg polgármesterre, akiről az a hír járja, hogy maradi ember, és ellensége minden reformnak. Polgármestersége 1906 augusztusáig tart, amikor is betegsége való tekintettel a városi közgyűlés nyugdíjba helyezi. Munkájának megítélésében túlsúlyban volt a negatív bírálat. Nyugdíjaztatása kapcsán a *Zentai Hírlap* vezércikkében elmarasztalja Dudást, és rossz polgármesternek titulálja, aki kerékkötője volt a város fejlődésének. Példaként említi a lap a főgimnázium építése körüli botránnyal hozzászólását, amivel nagy anyagi károkat okozott a városnak.

Dudás Lajos hivatalviselésének utolsó évében történt baleset folytán nem épp kellemes emlékekkel vonul nyugdíjba. A *Zentai Híradó* 1906. február 16-i száma tudósít erről. A cikk témája: az elsüllyedt városi díszhintő és annak a sártengerben fuldokló ügye utasa. A kiküldött helyszíni tudósító így látta a történeteket:

"Városunk előjáróinak legelőkölőbbjei, név szerint Dudás Lajos polgármester, Czabafi János főjegyző, Mezőláb Józsa és Rövidész Győző városi képviselők, akik tegnap reggel 9 óra 10 perckor Zenta város díszhintóján elterpeszkedve, a Tóparti utcán át igyekeztek keresztülmenni a magyarkanizsai országútra. A városi díszhintő

elő a két legerősebb árendált ló volt befogva, és ez okozhatta azt, hogy a városi kocsis gyanútlanul, sőt büszkén hajtott neki a veszedelemnek.

A Magyarkanizsára tervezett hivatalos kirándulás indító oka az volt, hogy a magyarkanizsai községi bíró levelet írt Dudás Lajos polgármesternek, amelyben keservesen panaszkodott értékes és kedvenc lovának kimúlta fölött, mely ló tudvalevőleg két hete döglött bele a Tóparti utcán elkolított pocsolva-makadám országútba..."

A nagy megrázkódást átél kisbírónak ezután támadt az az ötlete (gondos számítások után), hogy többet érne, ha Zenta városa a kocsiutak fenntartására költött pénz helyett kölcsönt venne fel ötven évre, és az összes forgalmas utca kocsiútját kikövezetné.

A városi tanács hosszas vitalkozás után elhatározta, hogy küldöttséget meneszt a kanizsai kisbíróhoz, hogy közvetlen forrásból kaphasson felvilágosítást a kurzakos felfedezésről.

A tegnapi nap végzetes reggelén így kerülték városi díszhintóba: Dudás Lajos polgármester, Czabafi János főjegyző és a főt említett két városi képviselő előkelőség. Ismételték tehát, hogy a kocsi büszkén hajtott, ámde már a Tóparti utca bejáratánál a díszhintó süllyedni kezdett úgy, hogy a kocsi és lovának csak egy harmada látszott ki a ronda pocsolóból. Az üveges hintóba ülő városi urak ekkor még kedélyesen fogták fel a dolgot, mert az üvegen keresztül a tengermeyi piszok és sárban úgy gyönyörködtek, mint valami ártatlan, kalázképző materiában. Az erőlyes kocsi irtalmatlanul ostorozta a szegény árendált lovakat, és tényleg a díszhintó tovább-tovább zöcskölődött a sártengerben, míg végre a polgári leányiskola elé ért, ahol a díszhintó lovasul-mindenestül aláüllyedt a fekete sártengerbe.

A polgári leányiskola IV-ik osztályában e pillanatban éppen a közegezésügy és köztisztaságról tartott előadást az egyik tanítónő, midőn a kocsi állva maradt és a sárban nyakig fuldokló kocsi rémesen javeszékelné kezdett, és kétségbeesett ordítással az iskolaszolgálat hirtelen segítségül. Az idegrázó jelenet hatása alatt a polgári leányiskolában rögtön beszűntették az előadást, és a tanítónők, növendékek a sártenger partjain, az aszfalton elszelvedve azt kiabálták a fulladozó kocsi felé, hogy nem szolgálhatnak segítséggel, mert iskolaszolgájuk sincsen.

A humánus szívű tanítónők parancsára egy-két ürge lábú növendék a leg-

közelebbi telefonállomáshoz rohant, ahol rövid fél óra alatt megkapták az összekötést a tűzoltósággal, akik szivattyúkkal és mentőcsónakokkal fölszerezve hamarosan a helyszínre érkeztek. Másfél órai szivattyúzás után sikerült derék tűzoltóinknak a polgármestert, főjegyzőt és a két városi képviselőt kiszivattyúzniuk a mocsárkút fenekéről, akik félholtan, egymást átölelve és a biztos halálra elkészülve borzalmas látványt nyújtottak..."

A Tóparti utcán való „alámerülés” rossz ömennek bizonyult, mert néhány hónap múlva Dudást nyugdíjazták. Utódja SZÁRICH Géza, akinek tizennégy évig tartó polgármestersége egy jelentéktelen megszakítással (1919. január 16-tól február 4-ig DORDE Vujic (a polgármester) 1920. február végéig tart. Ezzel egyfajta rekordot is elért, ugyanis mind a mai napig a város történetében ő tölti be leghosszabb ideig a polgármesteri tisztséget. Elődjével ellentétben széles látókörű ember, respektáljában mindazokat, akik a város érdekében önzetlenül tenni is akarnak. Még egyik, 1908. évi újraválasztásakor a *Zentai Híradó* vezércikkében fejte ki elvárásait vele kapcsolatban, amikor ezt írja róla:

"Végtelenül jóindulatú úriembernek ismerjük, akinek tehetsége, ereje és akarata is lesz ahhoz, hogy előbb vagy utóbb a számozott intelligenciát visszahozditsa, és maga köré csoportosítsa a városi közgyűlési teremben.

Ha így fog cselekedni Szárics Géza, amiben egy percig sincs okunk kételkedni, akkor az ő polgármestersége egy szebb jövő hajnalakadását jelenti..."

A szebb jövő reménye azonban az első világháborúval hamarosan szertefoszlik, s Szárich Géza polgármesterségének vége 1920. februárjában egyben a város hosszan tartó hanyatlásának a kezdetét is jelenti...

Irodalom:

Magyar Törvénytár. Budapest, 1896.

Révai Nagy Lexikona. Budapest, 1915.

Források:

ZTL F: 003 Polgármesteri iratok (1850-1940).

ZTL F: 385 Zentai újságok gyűjteménye.

ZTL F: 381 Dudás Andor kollekciója (1-1000).

ZTL F: 003. 15-50 Zenta város közgyűléseinek jegyzőkönyvei.

ZTL F: 381 Joca Vujic gyűjteménye. Dudás

Andor krónikája.

Zentai hírlapírás a századfordulón

SZLOBODA János

Városunk gazdasági fejlődésének és lélekszámbeli gyarapodásának nincs dinamikusabb korszaka, mint a kiegyezést követő kis híján fél évszázad. Ekkor alakul ki nagyjából a mai városkép, ekkor éri el a lakosság a jelenlegi huszonöt-ezer létszámot, ekkor jön létre a „Zentai-ságnak” az a lokálpatriotizmustól és némi paraszt-polgári rártatástól sem mentes magartatásformája, amely „annyi balszerencse közt, oly sok viszály után” helyi-közzel talán még ma is felfedezhető polgártársainkban, sőt még önmagunkban is.

„Zenta aranykora” – írhatnánk epiteton oramsként arról a kis híján nyolcszáz éves településnek a történetében aránylag rövid és nem is mindenki számára egyértelműen boldog időszakról, hiszen az anyagi gyarapodásra a legtöbbek számára ekkor nyílt meg a lehetőség, a jogbiztonság ekkor volt a legnagyobb, s a politikai szabadságjogok és a kulturális kibontakozás is a megelőző és az utána következő állapotokhoz képest ekkor látszólag a legkönnyebben elérhetőeknek. Más lapra tartozik, hogy a város lakossága nem mindig élt ezzel a lehetőséggel, hiszen pl. a „rendezett tanácsú város” 1861-ben elért rangját is maguk a zentaiak adták fel 1867 és 1873 között, sőt később is történt kísérlet a visszalépésre (1882-ben), ami a lendületes fejlődést jósán lelassította.

Ennek ellenére már a múlt század hetvenes éveinek elején a nagy többséget képező kis- és középbirtokos osztály mellett létrejött egy főként kisiparosokból, kiskereskedőkből és értelmiségiekből álló réteg, amely részben ugyan még származásának csilhatatlan bizonyítékul megőrizte kötődését a földhöz, de ugyanakkor igényelte a városiasodást, a művelődést, azaz a civilizációt és a kultúra áldásait is. Nem hiába írja Kálmár Simon a Magyarország vármegyéi és városai című monográfiájában (szerkesztette dr. Borovszky Samu 1909-ben) Bács-Bodrog vármegyéiről és azon belül Zentáról szóló kötetében:

„A lakosság műveltségi viszonyait jellemzi, hogy négy könyv- és papírkereskedelem s három nyomda tarthatja fenn magát.

A városban négy hírlap jelenik meg, közülük kettő politikai tartalommal. 1875-től kezdve, mikor az első zentai lap, a Zentai Figyelő megindult, tizenegy lap keletkezett és szűnt meg.”

Hogy 1875 és 1920 között hány lap jelent meg Zentán, azt pontosan nem tudjuk. Az ismeretes lapok példányai, évfolyamai is elég foghíjasan találhatók meg a zentai Történelmi Levéltár anyagában. Ezek: a Zentai Figyelő (1875, 1879–1880), a Zenta és Vidéke (1875, 1889–1891), az Alsó-Tiszavidék (1882), a Zentai Híradó (1882–1885, 1898–1911), a Zentai Ellenőr (1885, 1887, 1891, 1893), a Zentai Hírlap (1886–1888, 1893–1896, 1898–1901), a Zentai Közlöny (1889–1890, 1892–1914), a Zentai Néplap (1890), a Zenta (1893), az Ellenőr (1893), az Összetartás (1901–1919), a Szabad Sajtó (1901, 1903), az Igazmondás (1903), a Zentai Összetartás (1904), a Közvélemény (1904), a Zentai Függetlenség (1905–1911), az Egyetértés (1908), a Zentai Friss Újság (1911–1918), a Zentai Nagydobos (1919) és a Zentai Hírdető (1919–1920).

A budapesti Széchényi Könyvtár gyűjteményében a következő zentai lapévfolyamok találhatók: Alsó-Tiszavidék (1881–1882), Zentai Híradó (1882–1885), Zentai Ellenőr (1883–1890), Zentai Hírlap (1887, 1893–1899), Heli Lap (1887–1889), Zenta és Vidéke (1889–1891), Utász (1890), Zentai Néplap (1890–1893), Zentai Közlöny (1891–1915), Bácskai Gazda (1891), Magyar Gazda (1892), Zenta (1893), Ellenőr (1893), Zentai Híradó (1896–1911).

Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy akárcsak országsszerű, így Zentán is a tehetősebb lakossági réteg igényt tartott a helyi sajtó megjelenésére, de azt természetesen a saját érdekeinek a szolgálatába igyekezett állítani. S minthogy ezek az érdekek korántsem voltak egyöntetűek és egyértelműek, így bizony a századfordulón megjelenő zentai hírlapok is meglehetősen ellentmondásosak voltak, ami a közérdek szolgálatát és a műveltség terjesztését illeti.

„Hosszú 7 éve annak már, hogy Zenta városa legkivált hírlapjai végett a hazai közvélemény előtt szomorú hírnévre tett szert, amiben az a legsajnosabb, hogy felülünk, zentaiak felől, ez az átkos rossz hír, széles e hazában még manapság is fenn tartja magát – írja Harsányi János, a Zenta és Vidéke című hetilap főszerkesztője. – Köztudomású, hogyan szól az országos sajtó ítélete a zentai hírlapokról, t. i.: »páratlan vad« – teszi hozzá.

De hát honnan ez a „páratlan vad” hangneme a zentai sajtóorgánumban, ha

II. évfolyam.	Zenta 1880. február 22-én.	8. szám.
ZENTAI FIGYELŐ		
HELYI ÉS VIDÉKI ÉRDEKŰ TÁRSADALMI, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI HETILAP.		
III. évfolyam.	Zenta, 1891. január hó 4-én.	I. szám.
ZENTA és VIDÉKE		
HELYI ÉS VIDÉKI KÖZÉRDEKŰ HETI KÖZLÖNY.		
I. évfolyam.	7. szám.	Zenta, 1882. február 12.
ALSÓ TISZAVIDEK		
Közművelődési, közgazdasági és társadalmi heti lap. MEGJELENIK MINDEN VÁSÁRNAP.		

Zentai lapok a századfordulón

LEGALKALMASSÁB
!! ÜNNEPI AJÁNDEK !!

kanári madarak

KAPITATÓK KLEIN ÖDÖNSEL R. CSABÁNAK

Szállásuk a legújabbak és előbbiek is az áru megismerésére iránti igényük miatt.

Aranykorukban legyőzték és meggyőzték.

Csak még 3 napig látható!

Családi-költésüknek előkészítve állnak beállításra.

Legjobb magyar Lilliputi kőlyg

AGNES KISASSZONY

28 éves 8 kőlyg vagyon 25 font nekis 20 egy fűtől kőlygűt meg, tovább meg a kőlygűt, beáll meggyőzték, csodák, németül és kevéssé ismeri.

Ezen párván jönnék látni meggyőzték 8 kőlygűt és 8 árát, előbbiek közöttük lelték nemzeti társaságok mellett a n. 4. kőlygűt, - látható 1. hely 20 kő, II. hely 10 kő, Székes-kőlygűt és csodák a vállalkozó.

Aranykorukban legyőzték és meggyőzték.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Aranykorukban legyőzték és meggyőzték.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Aranykorukban legyőzték és meggyőzték.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Aranykorukban legyőzték és meggyőzték.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Az első zental szentesi-területi butor-raklár.

Reklámszövegek régi zental hírlapokból

már ezen az országos sajtó képviselői is megbátorognak? Ismét csak Harsányi főszekréstől új felel meg erre a kérdésre a Zenta és Vidéke 1889. december 28-ai (I. évf. 5.) számban:

"Semmi sem nehezebb, mint manapság Zentán hírlapot szerkeszteni, úgy, hogy az a közönség bizonyos részének igényeit, ízlését csak távolról is kielégítse, mert mi türeks-ágadást! nálunk az izlés és irányban sokaknál határozottan meg van rontva.

Eleg sajnos, de még mindig akad Zentán több olyan furcsa izlésű ember, a ki így gondolkodik és érez: Ha a helyi lapokban nincs személyeskedés, nincs heccz! akkor az egész újság semmitőre üresség."

Szerény véleményem szerint a baj forrása a Zentán dúló kíméletlen pártharcokban keresendő. Az elnyomás évtizedei után megelégnél és jóval demokratikusabbá vált politikai életben nálunk is folytonos konfliktusok kütféjévé vált az itt többnyire hatalmon levő Liberális Párt és az országos kormánypart Zentán kisebbségben maradt képviselői között dúló választási küzdelem. Többek között ez volt az oka annak, hogy itt egyidejűleg több (de legalább két) lap is megjelenjen, amelyek általában színtelen nélkül szidták, pocskondiázták egymás szerkesztőit, munkatársait és perze az ellenlap politikai támaszpontjait is. Ilyen pártharc okozta az első zental hírlapnak, a Zental Figyelőnek az 1875-ben megjelent 9. szám utáni betiltását, de később is több lap néhány szám utáni gyors megszűnését, majd más címen, esetleg új, nem folyólatosság évfolyamszámmal történő megjelenését.

Igy pl. nincs adatunk arról, hogy az említett lap betiltása utáni néhány évben jelent-e meg hírlap Zentán, de 1879-ben újra indul a Zental Figyelő, tíz évvel később

pedig a szintén 1875-ben megszűnt Zenta és Vidéke is. S ezzel folytatódik vagy mondhatnánk: most kezdődik még csak igazán! a „páratlan vad” szópárjában a zental hírlapok között.

Pedig a szándék, legalábbis a szerkesztők vezércikkében kifejezett szándéka, a lehető legjobb, legnevesebb. Czehe Győző, a Zental Figyelő új főszekréstője az 1879. szeptember 14-ai első számban kitűzi a pártoktól független, „politikamentes” hetilap célját: „mindazon ügyeket, melyek mindnyájunkra nézve érdekelnek bírniak, párt-színezet nélkül, minden oldalról kellőleg megvilágítva... a zental nép tudomására adni” és „a lelketlen vezetők nyomorult üzelmeinek megszüntetésére” törekedni.

Sajnos, a jámbor szándékok ellenére a pártcsatározások során még a „páratlan vad” hangnemen szemorokodó Harsányi szerkesztő urat is elragadja az indulat. De hát hogy is ne, mikor:

„Vártuk a kedélyek lecsillapulását, meglepődünk egyelőre a győzelem diadalával remélve, hogy az eddig minden választási alkalommal régi állapotba visszatérő társadalmi visztor: újra feleled, az az egyszer nem történt, mert az ellenzékét szívször-termesztől emberek képezik elefelejtett azt, hogy a botlás, ha gyarlóság is, még nem megbélyegzés tárgya, de igen is hiba akar, midőn az őszinte elismerés és közleledés helyett senkit meg nem remegtető föffeszkedést látunk.

[...]

Ha valahol, úgy Zentán éppen nem tapasztalhatta senki, hogy f. hó 8-ka után a győzelmes szabadelvű párt bármely tagja akár személyes gyengédelenség átlal, akár hírlapilag is az ellenzék nyílt és titkos matadorait csak egy szóval is érintette volna, és még is azt tapasztaljuk, miszerint

egy bizonyos elique a »haragszom rádat« játsza, holott éppen a győzelmeseknek volna joguk."

Majd miután megdicséri a győztes párt vezetőit, Majoros József, Mihálkovits István és a »fáradhatatlan tevékenységéről ismert fiatal ügyvéd«, Dobák Béla urakat, akik így kezdek: »a néhány békétlent is a higadtság körébe vonni«, majd így fejezi be Választás utáni hangok című cikkét:

"Elitkolhatatlan tény, hogy városunk saját fiai, nem értem a jötteket és itt maradtak, egy pár kivételével, úgy a szerelmi tér mint a hivataloskodást illetőleg a kezdetlegesség fokán állanak, mi jele a kiképzési törekvésnek, azonban ily körülmények között kár az értelmi többséget provokálni fennhéjázással vagy fumigálással, mert ha egyéb nem, de észbe jár: »Nézd a buzakalászt, büszkén emelkedik stb.«"

Persze, a győztes párt lapja könnyen »finomkodik«, de mit szóljanak a vesztesek? Mint például a Zental Közlöny, a »helyi és vidéki érdekű hetilap» felelős szerkesztője, Ormos Kálmán úr? Hát jobban híján lapjának I. évi folyam 15. számában a Zental specialitások című folytatásos tárcá IV. részében kegyetlenül elveri a port a Zental Ellenőr, »Előkelő kéz« álnévvel írogató főszekréstőjén:

»Előkelő kéz«-ből hozott a »Zental Ellenőr« című papiros vezércikket az irodalmi kurszchmidnak (gyógykovács) mint szerkesztőnek megjegyzéséből mindenki azt hitte, hogy a jövőmúlt megyebizottsági tagjelölt megembereli magát, és valami közérdekű dolgokat hoz elő. Mily tévedés! Már a második sorban »mocskos« »...csöddőre« és ehhez hasonló szépirodalmi kifejezések között dicséri agyon Kozits István pártvezért, a kinek sok vétké van ugyan, de még sem annyi, hogy így borzasztóan bűnhődjék. Hazafi Verai Fránci úr, ön igazán egy kegyetlen valami!

»Zenta polgárai«-nak ugyancsak beharangozott a »Zental Ellenőr« lapidárius stílus szerkesztője: az irodalmi kurszchmid. Ugyanis azon »haramia« stílii alkalmából, hogy megyebizottsági taggá meg nem választott s a vármegye a meggyaláztatásról megóvatott: megtette őket az alkotmányos jogra »képtelen«-nek és »méltatlannak«. »Zenta polgárai« ne essetek kétségbe! mert a kikel eddig Hazafi Verai Fránci megképtelenített és megméltalanított, azok valamennyien jöhetnek örvendek."

Hát ilyen volt a zental hírlapok hangneme úgy jó száz évvel ezelőtt. Nem csoda, ha a megsérlettek gyakran egy-egy pisztolygolyóval vagy kardvágással tettek pontot az elmérgesedett sajtóvita végére. Milyen jó, hogy azóta – ha a durvaság nem is, de legalább a párbafozós – kiment a divatból.

I. Ferenc József, a magyarok királya Zentán

BALASSY Ildikó

Egy kisváros nagy vendége(i)

Napjainkig számos neves egyéniség: király, államfő, politikus, művész tisztelte meg városunkat rövidebb-hosszabb ideig tartó látogatásával. A teljesség igénye nélkül íme néhány híres név: Mátyás király Szegedről Futakra menet 1463. szeptember 11-én járt erre. II. Ulászló magyar király 1494. október 21-én Erdélyből jövet az akkor már virágzó Zynthánál kelt át a Tiszán. Igen kedvező benyomást tehettek rá elődeink, mert 1506-ban Zentát szabad királyi városi rangra emelte. II. József, a „kalapos” király 1786. július hó 9. napján Zombor és Szabadka után Zentára is eljött a kozákok betelepítése ügyében. Később járt itt gróf Széchenyi István 1846-ban a Tisza-szabályozási munkákat megvizsgálni. I. Ferenc József 1895. szeptember 21-én, Sándor szerb régensherceg 1919. július 26-án, Josip Broz Tito 1969. április 19-én, és sorol-

hatnám tovább, de most nem ez a feladatom. Külön tanulmányt érdemelne Zenta híres vendégeinek összefoglalása.

Nem tudok róla, hogy jelenlegi, világ-hírnévre szert tett vezérünk ez ideig különösebben érdeklődött volna vidékünk iránt azon túl, hogy látatlanban és ismeretlenül a kikindai körzethez csatolt bennünket. Pedig igazán eljöhete megnézni, hogyan boldogul községünk lakossága az innen begyűjtött pénz hozzájárulással néhány százalékával... No de Ferenc József sem alattvalóit kívánta látni. Őfelsége tisztán katonai ügyben, kizárólag a hadgyakorlat megsemmisítése céljából jött, meg talán azért, hogy az itteni híres csatatérre is megforduljon.

Őfelsége egészen 83 éves koráig rendszeresen látogatta az évente több alkalommal is megrendezésre kerülő hadgyakorlatokat. A „katonásdi” volt a hobbija a vadászat mellett, ez nyújtott számára felüdülést

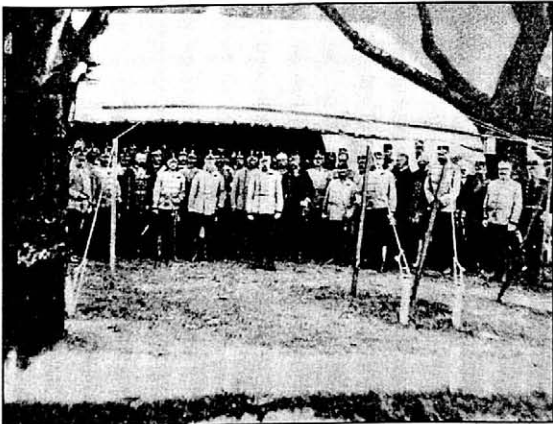
Őfelsége mint magyar tábornok

a munkanapok egyhangúságában. A katonaság jelentette számára a hatalmat, az életet. Nem érdekelte, mit tartanak róla alattvalói, kedvelik-e, avagy sem, de a hadseregben rendnek kellett lenni! Az 1867-es kiegyezés után is görcsösen ragaszkodik ahhoz, hogy a hadsereg feletti hatalom az ő kezében legyen, és ha más ügyekben enged is egy kicsit abszolutista uralkodói elveiből, e téren nem ismer tréfát, ő marad az egyedül hadúr. Így eszik személyesen jelen lenni a hadgyakorlatokon. Katona volt testestől, lelkestől. Nem is csoda, hiszen már zseme gyermekkorában, hatévesen heti két órán át katonai gyakorlatokat végzett anyja, Zsófia akaratára szerint. Megtanulta és vallotta, hogy az uralkodó legerősebb és legfontosabb támasza a katonaság. Katonához csehül, lengyelül, olaszul, magyarul tud szólni. Egy-egy hadgyakorlaton ő maga is kifarast két-három lovat. Hajlott korában azonban már csak szemlézőként és a parádék díszvendégeként jelenik meg, mint a nóta is mondja:

*Ferenc Jóska levelet írt ma reggel:
Masírozni szeretne a sereggel.
Ne masírozz, édes öreg királyunk,
Te csak nézzed, amit mi majd csinálunk.*

De Zentán tett látogatásakor még csak 65 éves, így dőcegen megüli a paripát, amit a szervezők nagy gondnal választottak ki a számára, hogy meglegye rajta az állomástól a bántái partra vezető utat.

A hadgyakorlatokat a tiszték halálós komolyan vették. A bemutatók sikerességétől függően elmarasztalás vagy kitüntetés, esetleg előléptetés járt. Tudták ezt a

Egy hadgyakorlat vége

zentaia! A város vezetősége is méltóan ki akarta nyilvánítani ragaszkodását „hőn szerelt” királyi iránt, így aztán hatalmas előkészületek folytak a látogatás bejelentése után.

„Hűségünknek és ragaszkodásunknak méltó kifejezést adunk”

A zentaiaik még mit sem sejtettek a későbbi megítéléséről, amikor a Habsburg Birodalom császára és hadura 1895. január 30-án kiadta évi hadyagkorlatainak

A király megsemmisíti az egyik hadyagkorlatot

tervezetét, melyek mindegyikén személyesen is részt szándékozott venni. Már ekkor meghatározta, hogy Zentán szeptember 21-én reggel 7-től este 9 óráig fog tartózkodni. Mi több, néhány nap múlva elkészült a pontos úti- és napi terv. Aki csak egy kicsit is járatos a monarchiabeli dolgokban, egy cseppet sem csodálkozik azon, hogy minden másodpercre pontosan úgy is történt, ahogyan azt a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban (Házi-, Udvari- és Állami Levéltár) őrzött, a zentai utazásra vonatkozó dokumentumokban olvashatjuk. Öfelsége 1895. szeptember havi utazásainak programjából megtudjuk, hogy a körút 1-jén Ischlben kezdődik, és 26-án Bánffyhunyadon végződik. Az utazás különvonata 20-án este 8.30-kor indul Bécsből, és másnap reggel pontosan 7 órakor érkezik Zentára, ahol az állomáson a 4. hadtest parancsnoka és a főispán fogadja. Elutazás után esti 9 órakor Kolozsvárra. Az úrend alapján a vastag betűkkel nyomtatott szöveg arra hívja fel a vendéglátók figyelmét, hogy a programban feltüntetettéken kívül a további üdvözlő és búcsúztató sze-

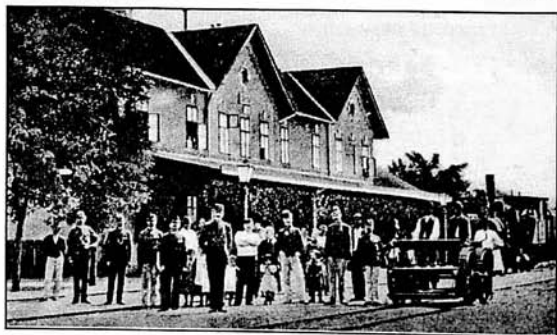
mélyektől kerekít eltekinteni, tisztelgő és udvariassági látogatásokra nem adatik lehetőség. Szintén a bécsi levéltárból van egy leírásunk Öfelsége kíséretéről, valamint rendelkezésünkre bocsátották a császári különvonat menetrendjének másolatát is. A precíz kimutatáson még azt is feltüntették, hogy a közbeeső állomáspályák a jobb vagy a bal oldalon vannak-e. (A zentai balra, Bécsből pontosan 492,4 kilométerre, 9 órai utazásra.) Egy táblázatszerű tájékoztatóban bőven találunk adatokat a szálláshelyről, az ebédről, de ezekről az eseményekről majd az utólag megjelent tudósítások nyomán számolunk be. Itt talán csak annyit említenék meg, hogy az előkelő utas a reggelijét a vonatban fogyasztja majd el udvari szakácsa és cukrásza közreműködésével.

Bécs Budapestet a programról májusban értesíti, a zentaiaik pedig csak a június 19-én tartott városi tanácsülés után hallanak a magos látogatásról. Ott jegyzik fel, hogy: „Ő Felsőségének ide jövétele által városunk ritka nagy szerencse éri, tehát méltó fogadtatásról idejekorán gondoskodni szükséges, minél fogva indítványozza, hogy a képviselő-testület ez alkalomból foganatossító intézkedésekre nézve kebeléből egy bizottságot küldjön ki...” (ZTL, F: 003.38). Merész indítványok következnek: aszfaltborítást az utcákra, villanyvilágítást bevezetni, épületeket tatarozni, a várost feldíszíteni! Egy július 11-én kelt határozattal feljogosítják a bizottságot, hogy nem szükséges minden ötletét a közgyűlés elé terjesztenie. Megszületnek a költséges tervek, a város nem sajnálja a pénzt. Teheti, 27 000 lélek körüli lakosságának biztos megélhetést tud nyújtani. Evéssel jön meg az étvág: az előzőleg javasolt 10 000 m²

aszfaltozandó területből majdnem tizenegyezer lett, a tervezett 42 480 Ft-ból pedig 61 253 Ft. A munkálatokat a „Hajai Asphalt Rt.” végezte. A város mellékutcai és csatornái is rossz állapotban voltak (nem kell hozzá nagy képzelőerő, csak lépünk ki!), így azok javítását is javasolta a bizottság. Több utcát feltöltöttek, egyeseket kitégláztak, másokat kiköveztek. A pályaudvar előtti kocsifelfarót kiszélesítették. A nagy napig az utcákat rendszeresen söpörték és locsolták.

A program szerint a király a csata színpályára, az Eugen-szigetre, népies nevén a Porondra is ellátogat. A tulajdonképpeni félsziget annak ellenére, hogy a zentaiaik itt ünnepeltek szeptember 11-én az évfordulókat, nagyon elhanyagolt állapotban volt. Régészek, építészek, kertészek szakértő munkájának köszönhetően egész csinos kis „csatatérre” vált a térség. Még egy emlékkő felállítására is jutott erő és idő. Egy kb. 3 méter, gúla alakú kötömb emlékezteti majd a királyt az 1897-es világhírű győzelemre, közepén egy márvány táblával. Ágyú, ágyúgolyó és sisak is került rá. Az utókornak azonban csak az a csupasz kötömb maradt meg, amely ma valamelyest felújítva és rendbe hozva a „Homokon” díszszéleg. (Egyes források szerint a király nemigen volt elragadtatva az emlékműtől, a Zentai Közlöny egyik újságírója szerint viszont „nagyon szépnek” találta).

A legmerészebb vállalkozás azonban a villanyvilágítás bevezetése volt. Nem is ment simán a dolog. Leghatározottabban Vujics Jovan városi képviselő hadakozott a költséges beruházás ellen: „Tíz év múlva fél áron megkapjuk!” A hosszán tartó, heves vitáról részletesen beszámol a Zentai Közlöny 1895. július 14-én számában. Bo-

A zentai vasútállomás

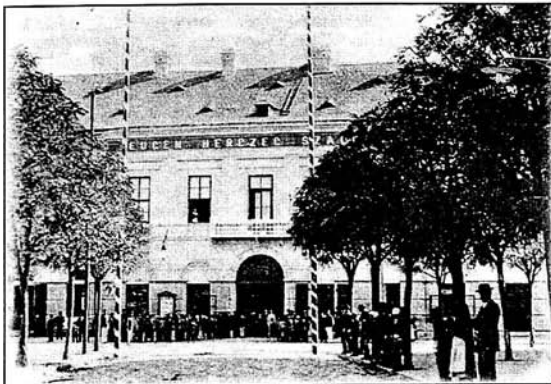
romisza polgármester igencsak megizzad, mire többszöri ülésezés után 75: 54 arányban többszörösen leszavazták Vujics indítványát. A kiírt pályázatot a Vartus Alajos és Társai cég nyerte el 9 100 Ft-os ajánlatával. Eszerint szeptember 15-ére a Fő téren, a Szabadkai, az Eötvös, a Kossuth, az Uri és a Deák utcákban elektromos világítást biztosít, valamint mellékutcákban egy-egy lámpát állít fel. A hajóállomás, a városháza, a nagyvendéglő és a Tisza-híd is fényárban fog úszni. A megbízás meghatározta a lámpák számát is. A villanyvilágítás ünnepélyes főpróbája méltó előjátéka volt a várva várt eseménynek. Szeptember 15-én, vasárnap este 8 órakor gyűlt ki a fény a városban, miután Boromisza polgármester néhány perces beszéde után bekapcsolták az áramot a gyártelepen. Az utcákon összegyűlt tömeg „Éljen a király!” üdvözlésekkel fogadta a nagy csodát. Nyugodtan nevezhetjük így, hiszen Zenta ezzel elsőként kapta meg a villanyvilágítást az akkori Bács-Bodrog vármegyében, megelőzve Szabadkát, Zombort és Újvidéket!

Emellettük, hogy nagy tatarozások kezdődtek. A már meglévő épületeket kívül-belül szalonképesre tették, a járásbírság és a posta új helyre költözött. A közhivatalokban nagytakarítások folytak. Az Eugen szállóadt újrabútorozták, udvarába istállót építettek. A város díszítésére Hirschenhauser Manó nyerte el a megbízást. De a többi mellett, kereskedő, szabó sem télenkedett. A lakosság is megkapta feladatát: „Felkérjük... Zenta város hazafias közönységét, hogy nemes áldozatkészségét kifejezésre juttatandó, díszítse házait minél fényesebben a városunk történetében nagy eseményt alkotó ünnepség nagy horderejéhez méltóan...” (Zentai Közlöny, 1895. szeptember 1.). A fenti felhívás és a plakátok sokszorosan túlszámalyalták az eseményhez fűzött reményeket.

Mindezek mellett a város még egy kerteszi kiállítás megrendezését is elvállalta a Fő téren. A habot a tortára az esti tűzijáték képezte.

A város, a környék, az egész vármegye lázban égett. Érkeztek a küldöttségek névsora! Még Eisenhut Ferenc, a már akkor híres festő is jelezte részvételi szándékát! A nagyszámú vendégcsereg elszállásolását is gondos tervek készültek, mégis a 21-ére virradó éjszakát sokan az utcán töltötték.

A hadgyakorlaton részt vevő csapatok már augusztusban érkeztek Kecskemérről, Szegedről, Aradról, Nagyváradról... Mivel a folyón való átkelésen kívül lovassági felderítő gyakorlatokat is terveztek, olyan apróság sem került el a szervezők figyelmét,

Az Eugen herceg szálló

mint a város összes lovának szigorú egészségügyi vizsgálata. Az általános rendről is gondos előkészületek folytak: több száz tapasztalt rendőr, tűzoltó, önkéntes rendfenntartó kapott kiküldetést Zentára Magyarország különböző helységeiből. A fegyverruhás leánykák is időben elvégeztek a próbavirágzórást, a tribünjegyek gazdáira letek, a bérkocsik sorban álltak. Már péntek délután a királyváras örömmorában úszott a város. A fűtőkat ellepítették a helybéli és vidékiek. Estére minden a helyén volt, a központ, az állomás, a híd fényárban tündökölt (rég szép idők!). A vendéglők zsúfoltságig teltek, sokan nyugovóra sem tértek a nagy izgalomtól. Megérkeztek a kipróbált laptudósítók, fotósok. Hála nekik, újságícióikkal felidézhetjük, hogy s mint történt a híres „királylátás” Zentán.

A nagy nap

Szombaton, 21-én hajnalban megboldult a város. A rendőrök, rendfenntartók már 5 órakor elfoglalták helyüket. Rendbontásra nem is került sor, egy-két zsebmetsző „sikeres” próbálkozását kivéve. A korán kelők, ha nem is aranyat, de jó látványt nyújtó helyet lettek a kordon mögött. Gyönyörű, derűs idő ígérkezett.

Ezalatt a királyi szerelvény 5.15-kor megérkezett Szabadkára. Hétpercnyi időzés után elindult Zenta felé. Útközben már csak Ókanizsán állt meg. A zentai állomásra pontban 7 órakor gördült be. Ferenc József kocsija ablakában sapkájához emelt kézzel fogadta a peronról feléje szálló üd-

vözléseket. Közvetlenül a sínhez csak a városi vezetőség és a fogadásra kirendelt küldöttségek mehettek. A Pesti Hírlap tudósítója szerint a magyar tábornoki egyenruhát viselő vendég frissen, jókedvűen szállt le a vonatról. Először Krieghammer hadügyminiszterrel váltott néhány szót, majd meghallgatott egy vezérkari főnöki beszámolót. Következett egy-két rövid üdvözlőbeszéd, majd a király kimért, udvarias köszöntő szavai. Ezek után került sor Boromisza polgármesterre. Tőle állítólag Zenta lakosságának összetétele iránt érdeklődött az imént érkezett vendég. Másokkal is elbeszélgetett, majd egy katonás meghajlással elhagyta a díszsáort, áthaladt a feldíszített váróterem, és a vasútállomás előtti térre ment. Itt fogadta őt végre a lakosság nagy üdvözléssel. Miután a király lóra ült, kíséretével együtt a Szabadkai és Eötvös utcán, a két díszes diadalpau alatt, a tiszai hídon át a torontali partra, a hadgyakorlatok színhelyére lovagolt. A hosszú menetet elől-hátul huszárok, testőrök, lovas fogatok képezték. Lassan haladt, miközben a fehér ruhás leánykák és a lelkes nép virágot szórt.

A király a Tisza túloldalán a katonai jelentések meghallgatása után 8.30-kor kiadta a parancsot a hadgyakorlat megkezdésére. Találomra ugyan részletes leírásokat a katonai manőverről, de most hely híján elégedjünk meg annyival, hogy a résztvevők a tervezett „összecsapást” hiba nélkül, dicséretesen hajtották végre. A király 12 órakor csónakon átkelt a bácskai partra, és az Eugen-sziget déli csúcsánál kötött ki. Itt már huszárok sora várt. Röviden elbeszél-

getett a vezérkarral, és meglegedését fejezte ki a sikeres gyakorlati kapcsolatban. Hamarosan a katonaság is megérkezett a szigetre, s ott a király hadrendbe állította őket, majd elvágattott előttük mintegy seregzenét tartva. Amikor az összes legénység, ágyú, poggász átkelt, a király 14 órakor lefújta a hadgyakorlatot. Rövid parádé, párbeszéd után Öfelsége meglegedéssel hagyta el a csata színhelyét. Utólagos jelentések szerint a program hadi részét mintegy 15 000 ember nézte végig. Amikor a menet 15 órakor az Eugen szálló elé ért, már hatalmas tömeg várta türelmetlenül. A magas rangú vendég felment „dolgozószobájába” átöltözni, majd a protokoll szerint a mellé beosztott szerencsés emberekkel, köztük Boromisa polgármesterrel ebédelni vonult. Az első fogást pontban 16 órakor szolgálták fel a 60 vendégnek. Bele merék-e fogni a vég nélküli étlap felsorolásába? Nos, feltálatalt ragulevest, halpaprikást, borjúsültet, kappansültet, salátákat, rizsfelfűjtát ribiszkével, gyümölcsöt, sajtokat, kávé... („Vadat és halat, s mi jó falat...”) Királyunk szemlátomást élvezte az ételt és a társaságot, jókedvűen evett-ivott, és élénken társalgott. 17 órakor a városházán kialakított főhadiszállására ment, s ott megtárgyalta a hadgyakorlat eredményeit. Ezután megtekintette a város központját, a kertészeti kiállítást, majd visszavonult lakosztályába pihenni. A 18.30-kor kezdődő tűzijátékot innen, az erkélyről nézte végig, pedig gyönyörű, nagy sátor várt rá a Tisza partján. A hatalmas tömeg is pompás látványban részesült: 825 kisebb-

nagyobb rakétát lőttek fel. A nép a tűzijáték végeztével a szálló és a vasútállomás közötti utcákra tödült. Ferenc József kocsin vonult el kíséretével együtt az éljenző, búcsúzó tömeg előtt. Az állomáson csak a kijelölt különítmény lehetett jelen. A távozó vendég többször is kifejezte háláját és tetszését. Gondolom, itt is elmondta: „Mindennyon szép, mindennyon jó, mindennyon mek fatyok elégedve!” A vonat pontban 21 órakor hagyta el az állomást, hogy a koronás főt Szegeden és Nagyváradon át Kolozsvárra szállítsa. Jól értesült körök szerint a becses vendég a nap eseményeire ítélőleg elégedetten tért nyugovóra. (Zenta városához intézett köszönőlevele a képviselő-testület 1895. október 22-éi ülésén „tiszteltet tudomásul vétetett.”)

Itthon az utcák tovább, virradatig zsi-bongtak. Néhány napig is eltartott, amíg a küldöttségek, vendégek, katonák eltávoztak a városból.

Nem leszünk talán ünnep- és hangulat-rontók, ha a dolog anyagi részével is foglalkozunk. Az egynapos ünnepség nagy érvágást jelentett a város költségvetésében. (A részletes elszámolásokat a zentai levéltárban őrzött városi közgyűlési jegyzőkönyvekben és a házipénztár tételeiben megtalálhatjuk.) Ha az aszfaltozást, a villanyvilágítás bevezetését, az épületek tartózatását több évre szólt, később ügyis halaszthatatlan beruházásokként kezeljük, talán egyetértünk abban, hogy nem volt kidobott pénz a végösszeget kitevő 68 717,18 Ft. Nem megvetendő kis összeg, az bizonyos, de ennek így kellett

lenni! – magyarázkodik a *Zentai Hírlap* 1895. október 13-ai száma. A város adós-ságba keveredett, helyi és megyei bankoktól hosszú lejáratú kölcsönöket vett fel. Mégsem csillapodott a király fogadásakor keletkezett építkezési-szépítkezési láz. A városi vezetés még hamarosan ismét nagy tervvel rukkol ki: az 1897-es, 200. csataév-fordulóra egy hatalmas lovas szobor rendel... De ez már egy másik történet.

Megjegyzések:

1. Meglepő, hogy a zentai levéltárban nem találtam egyetlen leírást sem, amely az 1895. szeptember 21-éi eseményekről beszámolna. Hiányoznak az akkori zentai újságok és a királylátogatásról szóló jelentések is. Talán valamelyik hajdani kollégának is meglepetést okoz a téma, kijutott-e az anyagot, és elfelejtette azt visszaküldeni? Vagy esetleg valaki(k)nek nagyon nem tetszett?! Szerencsémre egyik kutatóm, Zsoldos Ferenc Szegeden és Budapesten átnézte nemcsak az ott található zentai lapokat (*Zentai Hírlap*, *Zentai Közlöny*), hanem más sajtótermékeket is (*Szegedi Híradó*, *Szegedi Napló*, *Pesti Napló*, *Pesti Hírlap*, *Torontali Közlöny*, *Szabadkai Közlöny*, *Bácskai Ellenőr*, *Óbecse és Vidéke* stb.).

2. A szövegben említett utcák, terek és épületek nevei 1895-ben és ma: Szabadkai utca = Petőfi Sándor utca, Eötvös utca = Népi forradalom utca, Uri utca = Stevan Sremac utca, Adai utca = Karadorde utca, Kossuth utca = Lenin utca, Deák utca = Pionir utca, Fő tér = Tito marsall tér, Eugen szálló vagy Nagyvendéglő = a Művelődési Ház és a bíróság épülete.

A régi városháza

Irodalom:

1. Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Zalaegerszeg, 1988. Novotrade Rt.
2. Somogyi Éva: *Ferenc József*. Budapest, 1989. Gondolat
3. Tári László: *Zenta villamosítása*. Zentai monográfiák füzetek, 39. szám. Zenta, 1995.

Források:

1. A bécsi Házi-, Udvari- és Állami Levéltárból kapott iratmásolatok.
2. ZTL F. 002 – Kéziratgyűjtemény. Zsoldos Ferenc: *Ferenc József 1895. szeptember 21-én Zentán*. Szemináriumi dolgozat, 1996.
3. ZTL F. 003 – Zenta rendezett tanácsú város (jegyzőkönyvek és Házipénztár).
4. ZTL F. 381 – Joca Vujic gyűjteménye.
5. ZTL F. 385 – Zentai heti- és napilapok gyűjteménye.

Zenta pecsétje és címere¹

STOJNIC Mirko J.

A FORUM és a zentai Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre kiadásában jelent meg Dobos János könyve ZENTA PECSÉTJE ÉS CÍMERE címen.

A B5 formátumú, 48 oldalas könyv talán el is kerülte volna figyelmünket és talán kevésbé tartanánk jelentősnek, ha a közreadott tanulmány nem kapcsolódna Zenta ősi címere és pecsétje FELÚJÍTÁSAHOZ.

A címertant és annak jelentőségét bemutató minden törekvést csak üdvözölhetünk, mert sajnos hosszú időnek kell majd újra elteltie, hogy egy újabb, a címertanral kapcsolatos könyvet vegyünk a kezünkbe.

A címertan iránt az utóbbi időben meg-nőtt az érdeklődés, de a hosszú ideig tartó szándékos mellőzés, a kutatás tiltása (beleértve a fizikai megsemmisítését a jelképeknek, különösen a műépítészeti területen) megtette a magáét.

Az előítéletek, tévhitek, és ideológiai torzítások hátráltatták a kutatást, továbbá az adatok hiánya és a „vállalkozó szellem” – mint például Dobos esetében – kell néha zavart, akadályozza a hibák felfedését és a helyes oktejtést régi iratok alapján. Azonban Dobos János könyvét hiányosságai ellenére – amiért a szerző nem hibáztatható – több okból is csak üdvözölni tudjuk.

Először is tiszteltetben tartotta a címer-tan egyik legfontosabb követelményét, ami szerint az emberek, városok, különböző közösségek és országok szimbólumainak és jelvényeinek helyes értelmezését és véglegesítését a keletkezésük korából származó dokumentumok alapján kell elvégezni, megállapítva a minél pontosabb és hitelesebb megoldást vagy változatot.

Másodsor, bizonyítja azt az igazságot, hogy az ember kutatja, keresi történelmi hovatartozásának, különösen identitásának jelképeit.

Harmadsor, minden közösségnél, csoportnál megtalálható az a törekvés és elvárás, hogy szimbólumok és jelvények által fejezzék ki identitásukat, az egy közösséghez való tartozás büszkeségét.

Zenta esetében ez sokkal kihangsúlyozottabb, mert gazdag múlttal rendelkezik, mivel már néhány szabad királyi város előtt létezett. A zentai csata történelmi jelentősége messze túlmutat a városon és környékén, és amikor Újvidék és Kikinda még csak nem is léteztek mint települések (1. kép), Zentának már kiemelkedő szerepe jutott a történelemben.

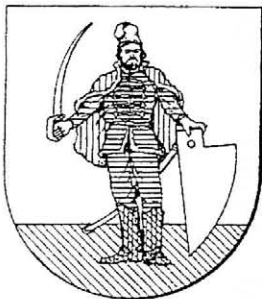
Zenta város, (abban az időben) Temesvár már régen szabad királyi város, és az 1400-as évek elején Szeged is megszerzi ezt a kiváltságot.

Térképrészlet: Alföld a XIII. században ("A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE", II. kötet, Szerkesztette Szilágyi Sándor, Bp., Athenum, 1895.)

Dobos rendhagyó módszerességgel kutatta és tárta fel mindazokat a dokumentumokat és szövegeket, melyek alapján engedélyezték a címer újbóli használatát és felújítását, amit még 1506-ban, Corvin Mátyás halála után trónra kerülő II. Ulászló magyar király adományozott.

Ezt a régi címet azonban nem ismerjük, vagy ahogy a könyvcímben áll a PECSÉTET és a CÍMERT. Meg kell monda-

Zenta címere a GRBOVI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (A királyi Jugoszlávia címerei – ford. megj.) c. könyvben is megjelent (Dr. Rudolf Horvat szerkesztésében, és a „heraldikusok”, – pl. Bojničić és dr. Laszowski, – a Zágrábi Levéltár igazgatójának közreműködésével. Zág-ráb, Kafa Hag kiadó, 1935 körül)

I. Sigismund (Zsigmond) király és császár

Werbőczy címere, Albrecht Dürer munkája

nom, nem először és nem is utoljára fogok találkozni a szavak ilyen sorrendjével, de ettől függetlenül az bizony tény marad, hogy előbb a CIMERNEK, a JELNEK, a JELVÉNYNEK kell megszületnie, hogy annak alapján, mint utólagos képződmény a PECSET is kialakuljon. A pecsétbe (vagy arra) SZIMBÓLUMOK, MONOGRAMOK, különféle motívumok kerülhetnek, de ezeknek már ezt megelőzően ki kellett világosan és egyértelműen alakulniuk. Ezért helyesebb Zenta, Szabadka vagy Zombor CIMERERŐL és PECSETJERŐL beszélni. Nem szabad felcserélni a fogalmakat. A címet viselik és büszkén felmutatják, a pecsétet pedig levelek, különféle dokumentumok és szerződések hitelesítésére használják. Az egyedüli különbség a kettő között az ábrázolásban mutatkozik meg: a pecsétnél a CIMER körül valamilyen szöveg olvasható, ami az egész alkotást pecsétként határozza meg.

A Dobos János által összegyűjtött és közzétett „pecsétrajzok” változatainak ábrázoló deteriorációját nehéz lenne igazolni, különösen a pecsét címré alakulását, a két parádés katonai viseletbe öltöztetett magyar vitézzel és az állami címerrel a közepén, hogy aztán a királyi Jugoszlávia idejében – talán rendes használatában is – sokkal egyszerűbben jelenjen meg, egy vitézzel, kék és zöld alapon szembetűnően kiemelt ékezzel a bal kéz alatt.

A múlt század végén kezdik el Zenta eredeti címerének felújítását, de sajnos nem megfelelően és olyan feltételek között, amikor már hiteles dokumentumokhoz nehezen lehetett hozzáférni. A levéltári anyag és más források áttekintése nélkül 1896. április 14-én a bizottság javaslata helytelen leírást tartalmazott, a feltételezett formát és színeket mégis elfogadták. A megkezdett eljárást, ami abban az időben kötelező érvényű volt, megszakadt, ezért újabb kérés beadására kényszerültek. Azonban a címeren szabályaival, a szimbólumok történetével és jelentésével nem voltak tisztában, ezért a jókarat itt kevésnek bizonyult, a múlt feltárása sikertelenül végződött, a város életének folytonosságát régi szimbólumok segítségével nem tudták bemutatni. Dobos könyvének hiányossága ennél a résznél talán a legszembetűnőbb, ugyanis nem élt az alkalommal, és a címeren elméletével és gyakorlatával nem ismerkedett meg alaposabban, nem is tett kísérletet a szövegek, kérvények és válaszok nélkülözhetetlen és beható magyarázatára. Munkájában minden bizonnyal ab-

ból a logikus feltételezésből indult ki, hogy a császári kancellária jóval tájékozottabb volt, rendelkezett a régi címerek felújításához szükséges összes tapasztalattal.

A bürokratáknak, minisztereknek azonban – amint az kiderült – nem volt megfelelő szakludásuk ezen a téren. A különben jónak induló könyv ezért valahogy felig készült el, befejezetlen maradt, és ezért egymagában, a laikusok többségének kevésbé lesznek majd érthetőek a múlt századvég különböző adminisztrációinak a keresei és ellentmondásait tartalmazó megállapításai.

Mielőtt magyarázatot fűznék a könyvhöz és a monarchiabeli bürokraták gyakorlatához, szeretnék néhány szót szólni a címeren szabályairól, mindarról, aminek meg kellett volna előznie a zentai címer (véletlenül SEM „pecsétcímert”, a könyv 18. oldalán) felújítását.

A 18. században J. Gatterers a címer-tan tudományát és a címeralkotás szabályait bemutató átfogó *Wappenkunst* c. művében már figyelmeztetett arra, hogy a „címerannal foglalkozónak rá kell mutatnia a címer hibáira és az esetleges tévedésekre, függetlenül attól, hogy kitől származnak...”, ami kétségtelenül kötelességet ró az emberre, mert nem elég csak jelezni ha valami nem megfelelő, hanem világosan és egyértelműen meg kell indokolni azt is, hogy MIÉRT.

A címeren nem úgy született meg mint egy felfedezés egy meghatározott napon vagy században. A gyökerek a történelem előtti időkbe, a pseudoheraldika és a protoheraldika világszerte megtalálható jelenségeihez nyúlnak vissza (többnyire azonos MAGYARÁZATOKKAL, néhány esetben ábrázolással is). Európában először a 17. században foglalják össze a szabályait, ekkor kapja meg a ma is használatos elnevezését, a későbbiekben állandóan változó tartalommal. Szegényes szakirodalmunkban írónk többsége, mint amilyen Čirić professzor is, a szovjet meghatározásokra és ehhez hasonlóan nagyon is bizonytalan értékelésekre támaszkodik, fokozva a már meglévő zűrzavart.

Úgy tartják, tiz alapvető szabálya létezik a címernek. Azonban ennél sokkal több ismert, és azok nemegyszer sokkal fontosabbak az alapvetőnek tartott tiznél. Megemlítenék néhányat, melyek véleményem szerint segíthetnek tisztázni Zenta igazi címerének felújításánál felmerülő kérdéseket, a BAZIST, az úgynevezett (a világ minden nyelvén) blazon alapján történő

ábrázolást, a tartalmi leírást, a térbeli elrendezést és az egyes részek színezését.

Először is az udvari kancellárának nem pontosították a jobb és a bal fogalmát.

A blazon-t régi francia vagy latin nyelvű fogalmazták meg. A címertan zsarгонjában azt a MUNKATERVET jelenti, ami alapján elkészíthető a CÍMER grafikai megjelenítése. Kevésbé fontos a stílus, a „miniaturista” – ahogyan a grafikusokat nevezték – ügyességük alapján (természetesen minél szebben és pontosabban készíti, annál látványosabb). Ennél sokkal fontosabb az, hogy a címer részei kivétel nélkül meglegyenek, az ábrázolásuk és színezésük kizárólag a leírás szerint készüljön el.

Igazán rendhagyó, hogy az okiratok szövegeiben, a határozatok meghozatalánál stb. az adminisztráció még a „legfelső helyen” sem a PAJZS leírásával kezdi a címer meghatározását.

A címer alapja a pajzs, és címertani értelemben pajzs nélkül nincs is címer. Más kultúrákban és környezetben ez változhat. A címertanban fontos a SZÍNEK pontos meghatározása, azaz a TINKTÚRÁKÉ és a FÉMEKÉ, melyek segítségével díszítették (vagy megalkották) a címet.

Kötelező érvényű szabály, hogy EGY MEZŐBEN (amennyiben több mező létezik a címeren, akkor mindegyikre külön érvényes, mert a mezők mindig vonallal vannak elválasztva) a SZÍNRE NEM KERÜLHET MÁSIK SZÍN, és a FEMRE (aranyra vagy ezüstre) NEM KERÜLHET MÁSIK FÉM. Mindig tiszteltni kell tartani a „VÁLTA-KOZÁS” elvét a színek és a fémek használatánál. Kivételesen az úgynevezett lineáris takarásnál, a fém-arany az ezüst-fém felett Szt. Péter kulcsainál megengedett az átfedés.

A címer fekete-fehér ábrázolásánál az árnyékolás szabálya érvényesül, amit 1638-ban Sylvester Petrus Sanctus apát dolgozott ki.

Egy rész térbeli „FENN” meghatározása nem azonos az azon „TÜL” jelentésével, mert A CÍMER FELÜLETÉT TEKINTVE AZ ANNÁL LEJEBB, de nem alul ELHELYEZKEDŐ RÉSZHEZ VISZONYITVA VAN „FENN”. Ez a fogalomzavar a kalászhelyezésének néhány térbeli változatát eredményezte.

Mielőtt a részek egyenkénti magyarázatára térnénk, először a Bienenstock cég jelentését és Dudás Lajos jegyző észrevételeit kell megvizsgálnunk (20. oldal). A 2. pont alatt: „a halak kecsége alakukak legye-

nek, mert a rajzban ponty alakukak”. Feltehetően a cégnél senki sem volt horgász, így a KECSEGE és a KESZEGE szó hasonlósága vezethetett ahhoz, hogy a hal pontyra „hasonlít”. A 4. megjegyzésben Dudás joggal állapítja meg, hogy „a kalász természet hűbben rajzolható”. A stilizáció megengedett a címertanban, sőt kívánatos is, de a kinézést mindig a természetes minta HATÁROZZA MEG, függetlenül attól, hogy egy orrszarvúról vagy egy kétéjú sasról van-e szó. A 7. pont alatt Dudás megjegyzi, hogy a búzakalász FENN van, és nem alul. Mindössze azon csodálkozok, hogy több miért nem szenteltek kellő figyelmet a jegyző észrevételeire.

A 23. oldalon megtudjuk, hogy az Országos Levéltár utasítja a céget, hogy az ábrázolásnál a színnek nem szabad szint takarnia (az intézmény ismerte a címertan szabályait, kár hogy nem kapcsolódott be annak kidolgozásába).

A 24. és 25. oldalon közötti íratban a belügyminiszter kihangsúlyozza az alapsínnak, hogy a címer (pecsét) elkészítésénél a blazon leírását tartsák szem előtt, és a címertan szabályait figyelembe véve a részek ábrázolását a CÍMER MEGSZÜLETÉSÉNEK KORSTÍLUSÁBAN készítsék el.

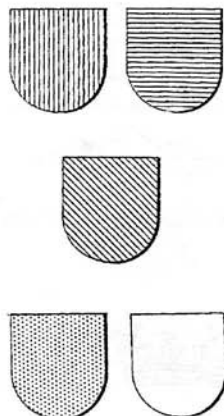
A SZABÁLYOS CÍMER kialakításában minden részt a címertan követelményei alapján külön-külön kell megvizsgálni.

Címertanban a JOBB az a pajzs VISELŐJÉNEK a jobb oldala (mint velünk szembenállónak) és magának a pajzs-nak. A bal oldal ennek az ellentéte.

A pajzs

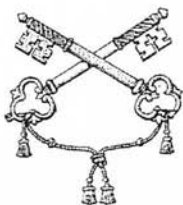
A pajzs meghatározásánál a belügyminiszter egy „magyarosabb csücskös talpú” alak elfogadását javasolta. Sajnos, ez a kérés, főleg ahogyan az stilizálva van, a miniszter úr hiányos címertani ismereteire enged következtetni. A javasolt „magyarosabb” alak közel 200 éve ismert és használt forma Magyarországon területén. Ismert volt már az 1300-as években I. Zsigmond király – a későbbi I. Sigismund német-római császár – korában. Az említett példában Zsigmond portréja és Werbőczy címere jelentette a valóban korabeli „magyaros” pajzsot. Ma elfogadott szokás, de helytelen az ország alapján megnevezni a típust, mert EGYIDEJÜLEG több országban is előfordulhatott, ritkábban Európa egész területén. Ha nem is egészében elfogadható, hiszen többször is jelentkezhet egy típus a múltban, mégis megfelelőbb lenne a keletkezés százada vagy a típus első megjelenése alapján megnevezni a pajzsot.

Alapvető árnyékolások és a címertanban használatos színek és fémek elnevezései

A Szentatyák címerei Szent Péter kulcsaival

Zenta címére ajánlott kulcsok

A kecségék helyzete a kulcsokban

Lilium korona és stilizált Bourbon lilium

Belső szimbólumok, jelvények Szent Péter kulcsai

Zenta védszentjének, Szt. Péternek két keresztbe vetett kulcs a szimbóluma. Ugyanez a szimbólum található meg a Szentatyák (Pápák) címerében is. A felsorakoztatott példák különböző időkbeli valók. Az első pecsét V. Márton pápáé (1417). Úgy látszik, a Szent Péter kulcsaihoz fűződő legendát SE A MINISZTER, SEM PEDIG A CSÁSZÁRI KANCELLÁRIA NEM ISMERTE. Az egyik kulcs ARANYSZÍNŰ és keresztben átfedi az EZÜSTSZÍNŰ kulcsot, tollalval felfelé fordítva (sursomque erecti amint azt az ADOMÁNY-LEVEL 1506-ban írt szövege is megemlíti). Az aranykulcsal Szent Péter ELENGETI A BÜNKÖKET, KIZÁR; az EZÜSTTEL BUNTET, bezár. Semmiképpen sem lehet mind a kettő aranyszínű. Az aranyszínű kötelezően az ezüstszínű fekszik, jobbra fordítva (ne feledjük, a címertan meghatározó sa szerinti). A kulcsok fölül (fogantyúján ford. megj.) keresztül KÖTELEZŐEN KAPCSOLATBAN KELL LENNIÜK valamilyen módon, összefűzve szalaggal, selyemmel, arany süjtással vagy ehhez hasonlóval.

Kecsege

A kecsége (kecsége, Acipenser ruthenus) tiszai-dunai hal. A szöveg alapján horizontálisan helyezkednek el a kulcs fülein keresztül (in singulis eorum, t. i. clavi-um capulis a kulcsok fejével singuli pices), és ezekben a fülekben (a fogantyú-iban ford. megj.) a fejüknek fogva EGY-MASTÓL ellentétesen vannak elforgatva (cum capitibus a fejüknek fogva ad partes transversis).

A kalász

Több bizonytalanság mutatkozott meg a miniszter elvárásai és a végleges jóváhagyás között. A kivirágzott kalász érett kalászt jelölt tele magvakkal, de semmiképpen sem az egész (GABONA)SZÁRAT „zöld levelekkel”. Ha a kalász aranyárga, akkor a levelek NEM zöldek, de különben sem lehetnének láthatók, mert természetesen elhelyezkedésükben a pajzs alsó szélén kívül esnek, és emlékezzünk arra, hogy a kalász rajzának a természetes kalászt kell utánmozni. A címertan második szabálya, de még a fellelhető szövegekben leírt követelmények szerint is a pajzsban és a kulcsoknak korabelinek kell lenniük. Ezzel szemben, különösen a címdalán, a kalász „modern”. Hitelesebb lett volna a „keményeszemű búza” régebbi, a Triticum

durum fajtáját ábrázolni, a régebbi fajtájú búzák jellemzően „hosszú bajszával”. Ha ábrázolni lehetne, a levelek akkor is kizárólag aranyszínűek lehetnének, mert tiszteltben kellene tartani a „szin nem fedhet szin!” szabályát (a kék háttérre zöld levél).

Díszek, járulékok

(nehány szerző a rossz fordítás következtében augmentációknak is nevezi ezeket)

A palást

(a könyvben foszlány – ford. megj.), függetlenül az ábrázolástól (valamikor ruhadaraból vagy köpenyből készült, amivel betakarták a sisakot a nap ellen védekezve), a címertanban használatos jobb oldalon kék-arany színű (színéről arany, a visszajáról kék, ezért is fordul be), a bal oldalon pedig piros-ezüst színű.

Takarja a sisakot, és a sisaktól kezdve terül szét.

Sisak

Nyíltot típusú, azaz rostélyos, mert a „zárt” és a „csúcsos” sisak ettől egészen eltérő, de mint adományozás előtti típusokat – a szabály értelmében – fel lehetett volna használni. Színesben a sisak szürkés-kékes, esetleg egy kis ibolyakék árnyalattal.

A korona (Lilium korona)

A középkor tipikus koronája, tévesen a lilium virágról mintázott végződésekkal, az Anjou és Bourbon címerekről. Az igazat megvallva, ez nem is lilium, hanem nőszirm, perunika, iris germanica.

A császári adománylevelől – „...cimeres pecsétet örök időkre használnassza” része arra enged következtetni, hogy a címer már a pecsét előtt létezhetett (CIMERES PECSET), és aminek a múlt váraiban, háborús pusztításaiban nyoma veszett. Nagyon valószínű, sőt elfogadható az megállapítás, hogy Zenta RENDELKEZHETETT egy korábban adományozott azonos tartalmú címerrel.

Végül előfordulhat, hogy a hiteles címer mindvégig ott volt a zentai városháza homlokzatán.

1. Mirko J. STOJANIĆ megjegyzései Dobos János, Zenta pecsétje és címere, FORUM. Újvidék, 1997-ben kiadott könyvével kapcsolatosan.

A zentai csata dicsőségét hirdető XVII–XVIII. századi emlékérmék

GERLOVICS Szilveszter

A törökök ellen vívott felszabadítási háborúk (1683–99; 1714–18) döntő csatája folyt le Zentánál 1697. szeptember 11-én. A Savoyai Jenő herceg vezette császári hadak olyan súlyos veszteséget okoztak II. Musztafa szultán seregének, hogy azt a törökök már nem heverhették ki és a Porta 1699. január 26-án Karlóácán békét kényszerült kötni a Szent Liga országaival. A békekötéssel Magyarország – a Tisza-Maros között és Temesvárt kivéve – felszabadult a 150 éves török uralom alól.

A nagy jelentőségű zentai csata emlékét Bécs szeptember 21-én ünnepélyes tedeummal és körmenetekkel ülte meg, diadaloszlopokat állítottak, az épületeket feldíszítették és a nép között az ütközet emlékére vert érmekeket osztottak szét. Az emlékérmék veretése, jelentős történelmi események megörökítése és az uralkodó dicsőségének hirdetése céljából, rendkívül divatos volt a XVII. és a XVIII. században, különösen az I. Lipótól VI. Károly császár koráig terjedő időszakban. Ennek köszönhetően a Zentánál kivívott fényes győzelemnek is számos korabeli érem állított emléket.

1. *Előlap:* A zentai harctér panorámája a felbomlott török csatarenddel. A tábornok a Tisza választja ketté. A folyó két partját az a török által vert hid köti össze, amelyet Jenő herceg a csata közben leromboltatott, elzárva így a Bácskában rekedt török csapat menekülési útját. A harctér felett három sas röpköd, ezek felett félkörben felirat: ADVERSO CEDENS CANIS OCCIDIT ASTRO, a csatár alatt pedig: STRAGES TVRCARVM / AD PATHISSVM / MDCXCVII.

Hátlap: A Tisza allegorikus alakja ül a folyó partján, kezében győzelmi jelvényeket tart. Egyik lába térdig a vízben, amelyben törökök hullai úsznak. Háta mögött nád, előtte a horizonton felkelő hold, felette félkörben felirat: RVBENS CAPVT ABDIDIT VNDIS.

Perem: FIAT SICUT ISTE INIMICI REGIS QVI CONSVRGVNT ADVERSVM EVM IN MALVM felirat.

Georg Hautsch éremművész műve.

Anyaga ezüst, átmérője 44 mm, súlya 35,65 g.

Ezüst példány: MNME (LTSz. Weszlerle. 44/2). Hm.

Irodalom: Széch. 40. t. 61., Wesz. G. X. 3., Frey 1., Kahler 18–19. kép

2. *Előlap:* A Tisza allegorikus alakja ül, jobbán gömbön álló, babérkoszorút és palmaágat tartó Victoria szobrocskát tartva, amely alatt a táblán felirat 18 sorban: AVSPICIIS / LEOPOLDI MAGNI / VIRTUTE EVGENII / SABAVDIAE D. / EXERCIT. TVRCIC. / ... / CLADE XX HOST. / FACTA / PRIMARIIS DVCIB. / DELETIS / CASTRIS VNIVERS. / TORMENT. XCVIII. / OMNIOVE APPARATV / BELLICO / INTERCEPTIS / CAESVS PROFUGAT. / D. I/11 SEPT. / A.O. CII)XCXCVII. A folyamisten baljában nádat és egy umát tart, amelyből vizet és halat önt. A kissé felemelt jobb lába alatt kormánylapát van, oldalán, balról fent, félkörben TIBISCVS (a Tisza helytelen elnevezése, amely tévedésből került forgalomba) felirat.

Hátlap: A zentai harctér képe, lovasokkal, ágyúkkal, a folyó mindkét partján ostromló sereg, balról fent ZENTA felirat. A csatár felett, három sorban, félkörben felirat: INTERFECIT EXERCITUM EORUM ET SUBVERTIT / ROTAS CURRUUM FEREBANTURQUE IN / PROFUNDUM. EXOD. 14.

Perem: EN NOVVS EX VOTO FELIX LEOPOLDE TRIVMPHVS (kronoszichon = 1697).

Az érem felirata eloszlat egy tévhitet, amely egyes történésírók révén terjedt el. A mese szerint I. Lipót az ütközet kezdetén parancsot küldött Jenő hercegnek, hogy ne támadja meg a törököket. Miatlanul, három sorban, félkörben felirat: INTERFECIT EXERCITUM EORUM ET SUBVERTIT / ROTAS CURRUUM FEREBANTURQUE IN / PROFUNDUM. EXOD. 14. Lipót kijelentette, hogy Savoyai őt „megtalatlannul” segítette győzelemhez és haditörvényeské elé állította. Az emlékérmén viszont egyértelműen az áll, hogy a herceg a győzelmet „auspiciis Leopoldi” (Lipót főparancsnokságával, felhatalmazásával) vívta ki.

Ismeretlen mester műve.

Anyaga ezüst, átmérője 43 mm, súlya 28,21 g ill. bronz. Egyetlen példányban aranyból is ismert, átmérője 44 mm, súlya 69 g, vagyis 20 dukát. A bécsi Hofmuseum éremtára őrzi.

Ismert ezüst példány: MNME, NM (Inv. M. s. 636). Hm.

Ismert bronz példány: MNME.

Irodalom: Széch. 40. t. 62., Wesz. G. X. 1., Todorović 19., Frey 2., Huszár 562.

2a. Ugyanaz, mint előbb, de peremirattal nélküli.

Ismeretlen mester műve.

Anyaga ezüst, súlya 40,64 g: MNME, Hm.

3. *Előlap:* I. Lipót babérokoszorúzott, balra néző mellképe, páncélban, rávetett hadiköpennyel. Parókájának göndör fűrtjei a mellvértéig érnek. Mellén az aranygyapjas rend jelvénye függ. Az érmét dúsan tagolt keret veszi körül, melyben, a feje felett IMP. CAES. LEOPOLDVS. AVG felirat van. A karszelvényen IVF mesterjegy.

Hátlap: A csatatéren jobbra felé vágató, balra néző páncélos, sisakos lovas, rövid szabályával hátrafelé csap. A lovas mögött fa, előtte menekülő török csapat, lova alatt hullák fekszenek. Egy szemközti repülő sas koszorút helyez a lovas fejére. Tagolt keret síma közepén fent DISSIPAVIT. SVPERBOS, lent MDCXCVII.

Johannes Vismara műve.

Öntött bronz, átmérője 78 mm.

Ismert példány: MNMÉ, Erdélyi Múzeum

Irodalom: NK V. (1906) 68. o. 1., Huszár 561., Frey 7.

4. *Előlap:* A zentai csatában elesett a török negyvezir is, akinek a nyakában megtalálták a török birodalmi pecsétnyomát. A pecsétnyomát Jenő herceg személyesen adta át a császárnak Bécsben, tőle pedig hadikínként a bécsi hadi múzeumba került. Az ovális alakú érem előlapja e pecsétnyomó másolata.

Hátlap: Kilenc sorban felirat: SIGILL. / SULT. MUST. / PRIM. VEZIRY / COLLOAPPENS. / CAPTUM / IN PRAEL. VICT. / AD SZENTAM / D. II11 SEPT. / 1697.

Perem: SULTAN MUSTAPHA FILIUS MEHEMET SIC SEMPER GLORIOSUS A. 1106 (a hedzsra 1106. évében, vagyis 1695-ben).

Ismeretlen mester műve.

Anyaga ezüst, átmérője 20x27 mm, súlya 6,20 g.

Ismert példány: MNMÉ, a berni Schweizerische Kreditanstalt numizmatikai osztálya, a bécsi Rauch-Nudelmann Aukciósház 58. éremaukciójának (1996. október 28-30) 1030. tételle.

Irodalom: Széch. 41. t. 64., Frey 5., Rauch 1030., SchK 719.

5. *Előlap:* Jenő herceg jobbra néző mellvértés mellképe, az aranygyapjas rend jelvényével. Körirat: HAUD ULLI VETERUM VIRTUTE SECUNDUS. A mellkép alatt a szelvényben, három sorban: MEM:AETER:EVG PRINC / SABAVD:SVM EXERC / CAESAR DVCTORIS.

Hátlap: Hat vízi nimfa török fegyverekkel fegyvertáncot jár Savoyai keresztcsimere körül, amelyet két folyónak (valószínűleg a Duna és a Tisza) allegorikus alakja tart a feje felett. Körirat: SEMPER HONORATUS NOSTRIS CELEBRABITUR UNDIS. Alattuk a szelvényben, két sorban: GLORIA CHRISTIA / 16 NORUM 97, ez alatt G.F.N. mesterjegy.

Perem: TRES POTUIT COMPLERE DUCES. FREGITQ. FU-RENTEM CUNCTANDO. VICITQ. MANU. VITUMQ. RELEGAT.

Georg Friedrich Nürmberger (1682–1724) nürnbergi éremvész és pénverőmester műve.

Anyaga ezüst, átmérője 44 mm, súlya 36 g.

Ismert példány: MNMÉ, Hm.

Irodalom: Széch. 41. t. 62., Wesz. G. X. 2., Frey 3.

6. *Előlap:* Jobbról I. Lipót, balról fia, I. József (1705–1711) mellképe egymással szemben, fejükön babérokoszorú és paróka. Felettük sugaras háromszögben Jehova héber betűkkel írott neve. Körirat fent: HIS EGO NES METAS RERUM NEC TEMPORA PONO. Lent félkörben: +LEOPOLD. ET. IOSEPH. AA. PP. FF+.

Hátlap: Kupolás csarnokban három csoport diadalmi jelvény. Minden csoportban pajzs van, amelyre pálmaágat tartó Victoria a győzelmek helyszíneit jegyzi. A bal oldali pajzsban: VICT / AD / NISSA, a jobb oldali: VICT. / AD / SALAN / KEME, a középsőben: VICTO. / AD / SENTAS, a csarnok falán lent: VICT / AD / SICLOS felirat szerepel. A középső trófea talapzatán P.H.M. mesterjegy. Fent félkörben: PERPETUOS MERUIT DOMUS ISTA TRIUMPHOS+. Lent, a Victoria alatti szelvényben: AETERNIT. AVG. / +1697+.

Perem: IURAVI DAVID SERVO MEO: USQVE IN AETERNUM PRAEPARABO SEMEN TUUM. PS. 88.

Philipp Heinrich Müller (1650–1718) augsburgi aranyműves és éremvő művész műve.

Anyaga ezüst, átmérője 45 mm, súlya 35,77 g.

Ismert példány: MNMÉ, NM (Inv. M. s 633), Hm.

Irodalom: Széch. 41. t. 63., Wesz. C. XIV. 4., Todorović 18., Huszár 610., Frey 4.

6a. Ugyanaz, mint előbb, de peremirát nélkül.

Philipp Heinrich Müller műve.

Anyaga ezüst, átmérője 45 mm, súlya 30,80 g.

Ismert példány: MNMÉ, Hm

Irodalom: Huszár 611., Frey 4.

7. Előlap: A felhők között Mária könnyet (örömkönnyet?) hullat a jobbra fordult magyar haza sorsán. Mária előtt Jézus szintén a felhők között van és egy csészebe felfogja anyja könnyeit. Az érem körül felirat: •TRISTEM EX OCULIS IMBREM VULTUQUE CADENTEM, LEGIT ET AD SUMMI PERTULIT ORA PATRIS. Az érem alján metszetben: PATRONA HVNGARIAE felirat, ez alatt +.

Hátlap: Templom, amelyben I. Lipót az oltár előtt térdelve, ki-terjesztett kézzel imádkozik. Bal oldalánál a birodalmi alma és a kormánypálca fekszik. Jobb oldalánál egy pálmaágat tartó angyal babérkoszorút helyez a fejére. Az oltár felett és a templom két oldalán török félholddal díszített zászlók függnek. Az oltár és a zászlók felett levő boltozás sima helyen DELETO HOSTE PERNICIOSISSIMO AD SENTAM. 1697., körülötte HINC SECLULA DISCANT INDOMITUM NIL ESSE PIO, TUTUMVE NOCENTIUM felirat.

Perem: POSUISTI LACRYMAS MEAS IN CONSPPECTU TUO : TUNC CONVENTENTUR INIMICI MEI RETRORSUM.

Ismeretlen mester műve.

Anyaga arany, súlya 69,69 g ill. ezüst, ennek súlya 34,45 g, mindkettő átmérője 44 mm.

Ismert példány: Hm (arany), MNMÉ (ezüst).

Irodalom: Széch. 41. t. 65., Frey 6.

8. A zentai csatában harcoló vitézek közül Reuss VI. Henrik, a felső greitzi idősebb ágából származó gróf emléké is megőrizte az éremten. A vitéz tábornagyként, hat zászlóalj szászországi gyalogossal vett részt a zentai csatában, a második hadvonalban. A csatában kapott sebébe 1698-ban, Szegeden meghalt és ott is temették el, a ferencrendi templomban.

A halott temetésére tallér, ún. Begräbnisthalert verettek, ami különösen a német fejedelemségekben volt szokásos, helyettesítette a mai gyászjelentést.

Előlap: Reuss balra néző, parókás, páncélos mellképe, körülötte teljes körben Ö HENRICUS VI RUTHENUS, COM. ACND. A. PLAUDIN. INGR. CR. G. S. E. L. S. R. MPOLON, ez alatt félkörben SCHALL. GENERALIS. ETS. EL. SAX. CAMPIMARE. körül.

Hátlap: Zsinórral összefűzött tölgyfa- és pálmaág felett ívalakban INVICTUS MORIOR. felirat, alatta, 12 sorban: NAT:GRAIZ: VARISC:DVII / AUG:MDC:XLIX:HOSTIB:IN / CELEBERR:AD TI: BISC:IN / HUNGAR:PROP:ZENTAM PRAE / LIO D / 111 SEPT: MDCXCVII:IAM / SUPERAT ACCEPTOVULNERE / MORTIFERO: SEQU D / 11/21 OCT: / SEGEDINI VITAM PRO / PATRIA BEATISS: / ET GLORIOSISS: / REDDIDIT / LL. 16 + 98. H.

Az érem széle recézett, peremirát nincs.

Anyaga ezüst, átmérője 45 mm, súlya 28,85 g.

Ismert példány: MNMÉ

Irodalom: Wesz. G. XXIX. 4., Frey 8.

9. A XVII–XVIII. században a kártya és a kocka mellett az ostabla-játék volt egyike a legnépszerűbb játékoknak. A római kori és a keletásziál táblás játékokkal rokon ostabla-játékok sakktáblán játszottak 12–12 vagy 8–8 különböző színű kővel, főúri körökben pedig ezüstből, bronzból vert érmeikkel, vagy az érme verőűvel 10–12 mm vastag, részint világos, sárgás, részint barna vagy fekete páncél fakorongokra préselt faérmeikkel, ún. fapíonokkal.

A Magyar Nemzeti Múzeumba főúri hagyatékból került, számos, művészi kivitelű fémverőűvel préselt, a török elleni háború eseményeit megőrző fapíon között egy a zentai csatára vonatkozó.

Előlap: Az előtérben három páncélos lovag, ágaskodó lovon, balra. A középső lovon ülő vitéz pisztolyt sűt egy menekülő törökre. A háttérben hegyek és a völgyet betöltő harcoló felek. Felettük, félkörben: DESCENDERUNT VELUT LAPIS. EXOD. 15. 5. A lovasok alatti szelvényben: VICTORIA AD TIBISCUM / XI. SEPT. 1697.

Hátlap: A bal oldalon jobbra néző, sisakos, kezében lándzsát tartó Mars, zászmányolt fegyverekből álló trófeumon ül. Medúza-fővel ékes pajzsa mellé van támasztva. Mögötte meztelen Victoria koszorút helyez a fejére. Bal oldalon, ívalakban MARTI. VI TORI felirat, a háttérben fák és hegyek. Mindkét lapon többszörösen tagolt keret és szélesebb, sima szegély.

Ismeretlen mester műve.

Anyaga barnás fa, átmérője 55 mm, vastagsága 14 mm.

Ismert példány: MNMÉ

Irodalom: Gohl 22., Frey 9.

10. Savoyai Jenő herceg halálára (1736. április 21.) vert emlékérmén is szerepel Zenta neve.

Előlap: Jenő herceg balra néző mellképe, babérkoszorúval, lengő kötszalagokkal. Körörat: EVGENIVS FRANC. PR. SAB. CAES. MALEXERC. SVPR. DUX. A váll vágásában VESTNER. F. mesterjegy.

Hátlap: A herceg koporsója, amelyen REQUIES OPTIMO felirat szerepel. A koporsón korona van, amely felett nyolc csillag ragyog. A koporsó jobb és bal oldalán hat-hat pajzs van és ugyanannyi trófeum. Minden pajzsra egy-egy jelentős győzelem helyszínének neve van feltüntetve: a jobb oldaliakon ZENTA, CARPI, LVZZAR, CREMON, MONROI., HOCHST, a bal oldaliakon BELGRAD, PETRIVAR, TORNAC., INSVL. FLAN., ALDEN., TAVRIN. Felette félkörben: HERCVLEI QVIDAD HAEC SVNT FORTIA FACTA LABORES. A koporsó alatti szelvényben: ORBI EREPTVS XXI. APRIL. / MDCCXXXVI.

Georg Wilhelm Vestner éremművész műve (1677, Schweinfurt – 1740, Nürnberg).

Átmérője 44 mm, anyaga többféle súlyú arany, ezüst (26,70 g) és bronz.

Ismert példány: Hm (arany, ezüst, bronz), MNMÉ (ezüst, bronz)

Irodalom: Széch. 5. t. misc. 31., Wesz. G. XI. 4., Frey 10.

Megjegyzés:

A zentai család emlékérméit Dr. Frey Imre (1885–1954) ismert zombori ügyvéd és éremgyűjtő dolgozta fel részletesen. Tanulmánya, amelynek egyetlen komolyabb hiányossága, hogy nem közli az ismertetett érmek képét, a Kalangyát megelőzően a Numizmatikai Közönyben (VI. évf. 1907. 7–10. o.) és Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának Evkönyvében (XXIII. évf. 1907. 65–70. o.) jelent meg. Írásából kitűnik, hogy magángyűjteménye tartalmazta az egy-egy ezüst és a 2., 4., 6., 8., és 10. sz. alatti ismertetett érem egy-egy példányát és a 2. sz. alattak cink példányát. Halála után értékes gyűjteményének zöme – mindegy 12 000 db numizmatikai tárgy – a zombori Városi Múzeumba került. A jelenleg is a Múzeumban őrzött gyűjteményben ezek az emlékérmek nincsenek meg.

Rövidítések és irodalom:

- Hm = Hofmuseum, Bécs
- MNMÉ = Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, Budapest
- NM = Narodni muzej, Belgrad
- SchK = Ungarn, 1000 Jahre Geschichte in Münzen und Medaillen.
- Schweizerische Kreditanstalt, Bern, 1886. 78 o. – kiállítási katalógus
- Frey = Dr. Frey Imre: A zentai család emlékérméi. Kalangya, 1942. 10. szám, 457–464. o.
- Gohl = Gohl Ödön: Ostábla-pionok magyar vonatkozású éremképekkel. Numizmatikai Közöny IV. (1905) 34–41. o.
- Huszár = Huszár Lajos: A régi magyar emlékérmek katalógusa. 2. Újkor (1657–1705) MEE, Budapest, 1975. 80 o.
- Kahler = Kahler Frigyes: A felszabadító háborúk legszebb érméi. Az Érem 1989/2. 24–30. o.
- NK = Gohl Ödön: A zentai diadal emlékérméi. Numizmatikai Közöny V. (1906) 68. o.
- Széch. = Schoenvisner Stephanus: Tabulae numismatae pro catalogo numorum Hungariae et Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani, Pest, 1807.
- Todorović = Nada Todorović: Jugoslovenske i inostrane medalje. Narodni muzej, Belgrad, 1964. 206 o. + LIV tábla
- Wesz. = Weszler József határahagyott érmészeti táblái, I. kötet, Képes táblák, MNT, Budapest, 1911.
- Dudás Gyula szerk.: Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. Zombor, 1896. I. 211–318. o.

Százhusz éve született és hatvan éve hunyt el Berzenczey Domokos, a „zentai építészeti léptékváltás” építésze

VALKAY Zoltán

Építészünk egy olyan korban érkezett a konzervatív, ám úrhatnáságában felemelkedni vágyó Zentára, amikor a Tisza-parti város az elsődleges tökéletesítés után Szeged mintájára az „építészeti léptékváltás” kísérletébe kezdett. A kezdetleges kapitalizálódás eredményeként a földszintes és kivilágított, ugyanakkor mégis falusias külsejű városka a századforduló hullámvölgye után mintha éledne: az új vashíd, az új és főgimnáziuma előléptetett gimnázium, a vasbeton rakpart, a modern jéggyárral egybekötött új közbádoghíd építése, mind-mind olyan előremutató elképzelések voltak, melyek ígéretek lehettek a fiatal és kezdő építész számára.

Berzenczey Domokos (1879, Lesnyek–1939, Szeged) emlékirat oklevelét 1902-ben Budapesten nyerte el. A zentai városi mérnök állására 1904 decemberében jelentkezett. A tisztújítás alkalmával az alig huszonöt éves fiatal embert közmegelegedésre választották meg tizenhárom jelölt közül, amikor is 105 szavazattal megelőzte a 86 szavazatot kapott addigi főmérnököt, Endrei Somát. (Ellenfelének sorsát valószínűleg az éppen épülő Eugen szálló megnyitójának peres ügye pecsételte meg.)

A szépreményű új városi mérnök már a kezdetek kezdetén több nehézséggel találkozott szemben magát: a gimnázium hova és mikénti építésének kérdése, az Eugen szálló cseppet sem kívánatos peres ügye, az évek óta húzódó rakpart- és hidépítés olyan terhekért rőt vállaira, hogy kétséges volt azok elbírása.

Szerencsésére Szárits Géza haladó szellemű és praktikus észjárásában kitartó polgármester személyében kitűnő társra talált, aki a megbízható és a város legfellegeltebb emberének tartott Berzenczey mellé segítségül igen gyorsan segédmérnököt rendelt Szövényi Károly személyében.

Az előírt főmérnöki teendők mellett Berzenczey Zentán a gimnázium épületének áttervezésével rajtolt felhasználva Lajta Béla első díjat nyert, de mégis elutasított

BERZENCZEY Domokos,
Zenta város főmérnöke
1904 és 1918 között

pályaművét. Az 1905 tavaszán kivitelezett tervezőmunkában több ellenzője, tudálos bírálója állt elő, holott inkább megértésre és támogatásra lett volna szüksége. Az 1906-os év folyamán elkészült, két évvel később pedig a londoni kiállításon „diplome d’honneur”-t elnyerő nagytetűl és nagyléptékű építkezést mégis sikeresen fejezte be. 1910-ben az új, szecessziós konténer nyíró főgimnázium végleges átadásakor rendezett ünnepségen nem győzték dicséreti. Olyan jelzőkkel illették, hogy „gyönyörű koncepció”, „áttekinthető” és „pompás kényelmű” építmény. Igen ám, de ekkorra már mögötte volt a modern Lindendörferi jéggenerátorral felszerelt, korszerű vágóhíd tervezése (1906) és művezetése (1910); egykori kartársának, Hübschl Kálmánnak bevonásával dicséretesen oldotta meg az Eugen szálló Hennebique-mennyezetét (1906), elkészített több városrendezési részlettervet (nyitott vízvezető csatornát a volt Adai utcában), rakpart-szélesítési tervet 1906-ban. Mögötte volt a város főterének északi térfalát képező zentai gyöngyszernak, a neoreneszánsz stílusú plébániapalota építése

(1907–1909); a szociális gondokat orvosló Munkástelep kialakítása és lakóépületeinek típusai (Szövényi Károllyal és Szabó Mátyással 1909–1910-ben); a nagybátiai védőtölések terve és emberfeletti küzdelmé az árvízrel (Szövényi Károllyal 1909-ben); a téglai-architektúra zentai remeke, az Adai utca díszé és éke: a Szent Antal-templom és paplak (1909–1910); valamint a szerényebb méretű, magyarkiszai határbeli Szent Imre iskola építése is (1908–1910).

A város első komoly kövezési tervének készítője azzal is legitimálta magát ebben a korszakban, hogy város legszebb lányai közül a régi zentai Mihálkovits-család sarját választotta nőül, tagja lett a Casino-nak, az Uránia Egyetnek és a Zenta Vidéki Takarékpénztár választmányának, valamint feleségével létrehozta a Berzenczey-Mihálkovits Alapítványt.

Szaktudása elismert, munkabírása őriási. 1911-ben, míg a város bátoritanul a léptékváltásra készül, a városához a főtéri templom leégésével komoly fordulat eshetőségei mutatkoztak meg. Bár ki tudja, miért nem ő bízta meg az új város háza megtervezésével, bátran kiállt a Kovács-féle városházaterv és a Hudetz-féle harmadik, monumentális, főtéri Szent István templom terv mellett, így saját főtéri épületeivel felsorakozott azok közé, akik a földszintes Zentát emeletessnek álmodták. A főtéri építkezések művezetése mellett ekkor komoly tértárlatalkitást is tervezett.

Az 1910-es évektől kezdve főleg az iskolaépítések (állami iskolák) terén jeleskedett: báró Eötvös József születésének 100. évfordulójára a Munkástelepen megépítette az első zentai emeletes általános iskolát (1912–1913, ez a mai Thurzó Lajos Általános Iskola), s részben ezért a Vasút sort egy időben róla nevezték el Berzenczey sornak. Jó érzéssel vállalta fel Sváb Gyula vidorlakai és garabemercei iskoláinak helyi viszonyokhoz való átalakítását, így a visszafogott szecessziós vonalaikat több tanyai, valamint a tornyosi és kevi iskoláknál még ma is megcsodálhatjuk. Sajnos

az 1914-ben készített, újabb munkástelepi emeletes iskolatervnek megvalósulását a háború kitörése megakadályozta.

A városháza építésével kapcsolatban külön kell szólnunk a város első fedett (452 méter hosszú) csatormájának a tervéről, mely szintén a nevéhez fűződik.

Harmadik főtéri munkája, az Eugén szálló Kovács-féle átalakítása (1912–1914) viszont csak a „zentai stílus” hírnevét öregbítette.

Mégis ezekben az években az új kórház építésével küszködő város számára a Berzenczey-féle három kórházterv (1910, 1914 és 1918-ban) ígérkezett a legfontosabbnak. A kórház tervezése a belé vetett bizalmat jelezte, mivel 1910-ben a kórház-szakértő Vida Artúr győztes pályatervét drágának tartották, s így jutott a városi főmérnök feladatául, hogy e kényes kérdéssel foglalkozzon. A harmadik, 1918-ban készített terve az akkor modernnek számító pavilon-rendszerben készült. A 106 ágyas kórház kialakítását a funkcionalizmus és egyfajta konzervatívizmus jellemezte. A mai partelep helyére elképzelt kórház megvalósulását a háború végkimenetele odázta el, és húsz égnéhány évvel később Berzenczey előremutató tervét már sűrű homály fedte.

A háborús években ő is szembesült a „zentai stílus” adta megkötésekkel. Átalakításokat, javításokat végzett. Már említett Eugén szálló rekonstrukciója mellett a régi kórházat leányiskolává alakította (1915), az Arvay-iskolát egy szárnyal bővítette (1914–1917). Ebből az időből származik a fertőző betegek számára készített halottsház, valamint a vágóhídi jégverem terve is (1914).

1918 májusában a háború kétéves kimenetele, ugyanakkor a Zentán kifejtett tevékenysége folytán elért előléptetése arra készítette, hogy zentai házait és földjeit eladja, és Szegedre költözzön, ahol haláláig főépítésként és szakíróként működött. Országos hírnevet is itt szerzett magának.

Mint mérnök az építészeti bizottság tagjaként, az építészeti szabályrendelet részletes kidolgozójaként, mint ellenőr és műszaki irányító mindenkor a haladásért, az egészséges környezetért, a városi társadalomért küzdött. Városképet alkotó egyedi épületeivel, rakpart- és térrendezéseivel, új városnegyed kiképzésével meghatározó pecsétet, mondhatni ujjlenyomatot helyezett el a város szövetében és annak tudati képében. Alkotásai közül ma már nem egy műemlék. Városepítő mun-

kássága mellett különleges módon tervezett és megvalósított lakóházairól keveset tudunk. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy városi mérnökként igen elfoglalt volt, és erre nem maradt ideje. Talán a volt Árpád (ma: Belgrádi) utcai hajdani Knežević-ház is éppen az ő munkája.

Alkotó építésként a stílusból indult ki, és a világi áramlatokat követve egyfajta nyugtalan akadémista jelleget vett fel, így hát nem volt merészen újító, inkább megfontolt. Főbb alkotásai: a szecessziós főgimnázium, a neoreneszánsz plébániapalota, a téglarchitektúrás vágóhíd, a neogótikus Szent Antal-templom, a neoklasszikus, Eötvös József (ma Thurzó Lajos) nevét viselő iskola, mind-mind a kisvárosi építészet meghatározó elemeivé váltak. Merészebb és helyes gyakorlatra vallanak a zentai népi építészet nyomán kidolgozott munkástelepi tipusház tervei. E téren a megyében az elsők között járt.

Ha a háború közbe nem jön, meglehet, Zentán maradvá sikerül neki befefejni az elkezdett léptékváltást, és egy városiasabb, más léptékű Zentát hagyni ránk. De ahogy mondani szokás: ez már egy másik történet lehetne...

Berzenczey Domokos főbb építészeti művei

A Gimnázium épülete. A főter délnyugati sarkán, a régi zsan-dárkaszánya helyén 1884-ben épült fel a gimnázium emeletes épülete (terv: Kuthy József, kivitel: Freund Ernesztina és Grundböck István). 1904-ben a feltörekvő Zenta új gimnázium építésére irt ki pályázatot, amelyet Leitersdorfer (Lajta) Béla (1873–1920) nyert meg, de terve nem került kivitelezésre, mivel hosszadalmas telekviták után a régi gimnázium épületének kibővítése mellett döntöttek. A bővítési terveket Berzenczey Domokos városi mérnök készítette el. Lajta nyertes pályaművének figyelembevételével. A bővítés 1906-ban készült el Holtzspach Aurél és Saile Antal munkájaként. A magyar szecesszió jegeit viselő épület 1908-ban a londoni kiállításon aranyérmert nyert. Az 1963-ban felhúzott második emelet csúnyán megbontotta az épület eleganciáját, mivel eltüntette az attika szemnek kedves hullámvonalát.

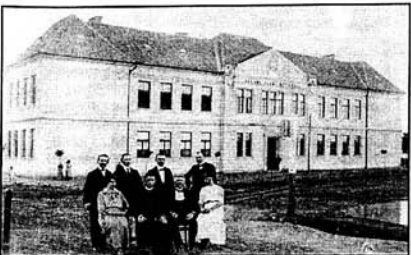

A Plébániapalota. A Plébániapalotát az 1772-ben épült plébánia helyén a 19. század végi tervekét követően 1907 és 1908 folyamán emelték neoreneszánsz stílusban, Gózon István (1865–1926) plébánossága idején. Az épületet Berzenczey Domokos, Zenta akkori városi mérnöke tervezte, és Fazekas Lajos szabadtéri építés vállalkozásában épült fel. Az 1911-ben leégett templom helyett épülő főtéri nagytéplom építésének félbeszakadása miatt Guelmino János (1885–1970) zentai építész vezetésével, 1929 őszén három földszinti helyiség egybekapcsolásával szükségképpel alakítanak ki az épület sarki részén. E kápolnában 1967-ben a Vatikáni Zsinat értelmében újabb átalakításokat végeznek. A templom nélküli maradt belvárosi magyarság kápolná-jában találhatók a leégett templomból átmentett értékes Barabás-kepék is.

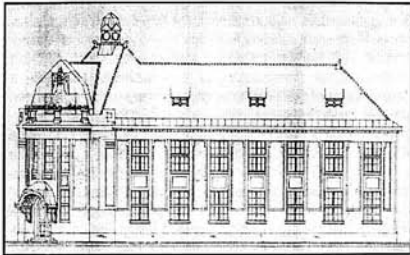
A Szent Antal-templom (1909–1910). Az Adai (Karadorde) utcai Szent Antal templom a topolyai nagytemplomot idézi. A latin kereszt alaprajzú, neogótikus stílusú templomot Berzenczey Domokos városi mérnök tervezte. A szép, neogótikus elemekkel díszített, téglachitektúrás templom mérete 22,5×10 méter. Építtetője és alapítója (valamint 1934-ig kegyura), özvegy Keceli Mészáros Mihályné Nikolits Irén, néhai férje és egyetlen gyermeke, Keceli Mészáros Géza (1871–1908) emlékére emeltette a Keceli család végső nyugóhelyéül. Ezért Zentán Keceli-templomnak is nevezik. Felszentelését 1910. október 17-én Zundl Péter preláts-kanonok láttá el. A csinos templom értékei között megemlíthető az 1910-ben készült orgona, Angster József és fiai munkája, valamint utolsó belső festése, melyet 1988-ban a becei Horváth Lajos festőtervező rajzai alapján Faragó József végzett nagy hozzájárulással. (Fotó: Révész Róbert)

Vágóhid és jéggyár. A várostól délre, túl a nagy lefolyócsatornán már a múlt század végén működött vágóhid. Az 1900-as évek elején a kedvezőtlen helyzet orvoslására Berzenczey Domokos városi mérnök jéggyárral egybekötött új vágóhidat tervez. A zentai vágóhid előképe az akkortájt épült modern temesvári vágóhírné lett. A Linde-rendszerű jéggyárral bővített üzem gépészeti részének vállalkozója a budapesti Nicholson Gépgyár, építészeti részének pedig a zentai Renkö fivérek lettek. A külön sertés- és külön marhavadó szárnyakkal ellátott vágóhid és jéggyár 1910-ben épült fel. (Fotó: Révész Róbert)

Az Eötvös iskola. Zentán 1908-tól államosítják az addig községi iskolákat. Az állami iskolák építésének akcióját 1912-ben kezdték meg. Ekkor épült fel Berzenczey Domokos városi mérnök tervei szerint a munkástelepi Eötvös- (ma Thurzó) iskola. Az Eötvös báró születésének 100. évfordulójára épült hat tantermes, emeletes iskolát Gráf Armin helybeli fűrészgéáros vállalkozó építette fel.

Az Állami Iskola terve. A már meglévő Eötvös iskola mellett a Munkástelepre terveztek a mai Kis Szent Teréz-templom telkén. A Berzenczey Domokos által 1914-ben tervezett iskola építésére azonban nem került sor.

Kálmány Lajos egy múlt századi rábéli rabéneke és néhány mai rokona

BODOR Anikó

Az alföldi néphagyományok legjelesebb kutatója a szegedi származású Kálmány Lajos pap (1852–1919). Papi pályájának állomásai lehetővé tették, hogy a szegedi népet és ennek temesközi kirajzását alaposan megismerje. Számos balladát, népdalt, mesét, bellehemes játékot, pünkösddőt, hiedelmilejtést stb. hagyott ránk. Számunkra különösen fontosak azok a gyűjtőterületei, melyek a mai Vajdasághoz tartoznak, elsősorban Észak- és Közép-Bánát falvai, többek között Csóka (Čoka), Egyházaskér, azaz Verbica (Vrbica), Gyála (Đala), Hódgyéháza, azaz Jázova (Jazovo), Kanizsamónostor (Banatski Monostor), Magyar-majdan (Majdan), Padé (Padej), Magyarszentmihály (Mihajlovo), Morotva(pusztja)/Szaján (Sajan), Magyarbecskerek (Zrenjanin), Elemér (Elemir), Rábé (Rabe), Terjány/Lőrincfalva (ma már nem létező falu Csóka közelében), Tiszahegyes (Iđoš), Törökbecse (Novi Bečej).

Eltételezhető, hogy nem sok elismerésben és csekély anyagi támogatásban részesült. Egyházi téren nem aratott sikert a tudós pap. Mellesleg hosszú ideig volt káplán 12 különböző helyen, és csak rövid ideig plébános. Tudományos munkásságát középszerű felettelenek gáncsoskodása és kicsinyes vidéki intrikák kísérték. Törökbecsén és Csókán bevádolták a község vezetői, amiért az iskolás gyerekektől „sikamlós” verseket gyűjt. Értékes gyűjteményeit: a kétkötetes Koszorú az Alföld vadvirágaiból, a háromkötetes Szeged népe és a kétkötetes Hagyományok című saját költésén adta ki 1877 és 1914 között. Elhagyatva, rossz körülmények között halt meg. Roppanó hagyatékában egyedül csak a népdalok és -balladák száma meghaladja a 2500-at. Ennek egy része halála után több mint 30 évvel látott napvilágot Ortutay Gyula szerkesztésében (Történelmi énekek és katonadalok, valamint Alföldi népdalok című 1952-ben és 1954-ben).

Kálmány a magyar folklórészlet egyik legnagyobb alakja, kutatói magatartása és módszerei nemcsak úttörők, de korszakalkotók is. Újdonságot jelentett, hogy egy kisebb etnikumot, a szegedi népet és kirajzását tanulmányozta alaposan, továbbá hogy olyan korban, melynek irodalmi-válogató szemléletmódja lebecsülte a változatokat, a népköltészetet változataiban szemlélte. A néprajzi szöveget minden szépítés nélkül, hűen lejegyezte, holott a kor-szellem elvárta volna tőle, hogy „csinosítsa”. Ő volt az első, aki a közösségi hagyományt egyetlen ember tudásán keresztül mutatta be az egyházaskéri Borbély Mihály meséiben, és még sorolhatnánk erejüket. Dallamokat, sajnos, nem hagyott ránk annak ellenére, hogy a népdalokat szöveg és dallam szoros egységének tekintette. Kottát írni nem tudott, fonográfot pedig nem használt. Ha dallammal gyűjt, Bartók és Kodály mellett a magyar népköltészet-kutatás harmadik legnagyobb egyénisége lenne.

Ő mentett meg számunkra több olyan ritka balladát, melyek csak vagy zömmel az Alföldről kerültek elő, és amelyek ma már sehol sem találhatók nálunk, mint például A nászmenetben haladókló menyasszony (Szaján, Egyházaskér) és A török-rabok lánya (Magyarszentmihály). Különösen sok rabéneket köszönhetünk ne-

ki, ezek legarchaikusabb alföldi hagyományaink becses képviselői.

Lássunk hát egy rabéneket, melynek rokon motívumait a későbbi gyűjtéseknek is sikerült elég bőségesen dokumentálniuk.

1. Amott kerekedik
Egy fekete fölhő,
Abba tollászkodik
Sárga lábú holló.
2. Szállj le, holló, szállj le,
Tömlőc ablakára,
Onnat is szállj, holló,
Tömlőc ajtajára.
3. Hagy üzenők tüled
Apámnak, anyámnak,
Apámnak, anyámnak,
Jegybéli mátkámnak!
4. Szállj le, holló, szállj le
Az idegen földre,
Hagy írom levelem
A száraz mezejre!
5. Vidd el az anyámnak,
Jegybéli mátkámnak.
Ha kérde: hogy vagyok?
Mondjad, hogy rab vagyok.
6. Rab vagyok, rab vagyok,
Szabadulást várok,
Szegedi fogházba
Térjig vasba vagyok.
7. Tégryig vasba vagyok,
Könyökig bilincsbe,
Klapad a szőmöm
A nagy sütétségre.
8. Az én fejem alja
Egy téglá küvecské,
Takarózzó dunnám
A tömlőc teteje.
9. Az én derekajom
A tömlőc feneke,
Az én égő gyertyám
Kégyők, békák szöme.
10. A szegedi fogház
Külből van kirakva,
Az én édosányám
Sirva jár alatta.
11. Ne sírj, édosányám,
Így köll ennyem önni:
A sok rosszasságér!
Így köll mögcszvedni!
12. Édosapám, anyám
Sokat kért a jóra,
De én, mint rossz gyerekk,
Nem hajlítottam szóra;
13. Ráhajlanék, de mán
Késő, hull az könnyem,
Tízönkét rablónak
Főcinkusa löttöm.
14. Tízönkét rablónak
Főcinkusa löttöm,
Szegedi fogházba
Kölli érte szenvednem.
15. Szegedi törvénybe
Huszonnyegen vannak,
Mind a huszonnyegen
Rólam tanácskoznak;
16. A huszonötödik
Levelemet írja,
Az a híros dáma
A nevem diktálja.
17. No, te híros dáma,
Ne láttalak a nevem,
Az Istenre kériek,
Hadd mög az életöm!
18. Adta vóna Isten,
Ne láttalak vóna,
Híródet, nevedet
Ne hallottam vóna!
19. Híródet, nevedet
Ne hallottam vóna,
Talan egygyár évvel
Tovább életem vóna!
20. Leterítik neköm
A fekete könyvet,
Abbul olvassák ki
Az én sentenciám.

21. Egyik azt kiáltja:
Föl köll akasztani!
Másik azt kiáltja:
Fejít el kö vönni!

22. Uraim, uraim,
Gyöngyös jó uraim!
Kár vóna még neköm
Akasztófán csüngni;

23. A göndör hajamat
Varmýknak kiszönni,
Fekete szömmömet
Holónak kiszönni;

24. Szép piros orcámat
Napnak hervasztani,
Szép pamuk gatyámat
Szélnak löbögletni;

25. Szép pötyke csizmámat
Szélnak összeverni,
Sárga sarkantyúmat
Szélnak löbögletni!

26. Uraim, uraim,
Gyöngyös jó uraim!
Segítségöt rajtam,
Ha Istent üsmértöki!

(Rábé, 1891)

A páratlan szépségű szövegnek elég sok rokona került elő a későbbi gyűjtek folyamán szinte egész Vajdaság területéről, nem csak a Bánátról, de a Bácskáról, sőt még az al-dunai székelyektől is, például Csóka és Szaján, Bajsa, Gombos, Káty, Oromhegyes, Temerin és Zenta, továbbá Hertelendýfalva és Székelykeve helységekből. Az Amott kerekedik egy fekete felhő kezdetű verset Pálóczi Horváth Ádám is feljegyezte 1813-ból származó gyűjteményében, de szálai a török korig vezetnek vissza. Azóta is szívósan él a néphagyományban.

A 6 szótagos versszakok épülhetnek 12 szótagos sorokra is.

2.
1. Sej, amoda kerekedik egy fekete felhő,
Abba tolláskodik sárga lábú holló.
Várj még, holló, várj még, hadd üzenék tőled
Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak!

2. Kérdezik: hol vagyok? Mondjad, hogy rab vagyok!
Zombori tömlöcbe térgyig vasba vagyok!
Rab vagyok, rab vagyok, szabadulást várok!
Csak az Isten tudja, mikor szabadulok!

3. A szégedi fégyház köből van kirakva.
De sok édesanya sírva jár alatta!
Né sírj, édesanyám, így köll ennek lenni:
Mindén jó családban köll egy rossznak lenni!

(Gombos, 1939, 1942, Zenta, 1952)

3.
1. de Amott sititellik
Egy fekete főlő,
Benne tolláskodik
Sárga lábú holló.

2. Szállj le, holló, szállj le,
Majd üzenék tőled
Apámnak, anyámnak,
Jegybéli mátkámnak!

3. Könnyen megüsméred
A háza tájékát:
Piros rózsza folyja
Körül az ablakát.

(Ez a szakasz Pálóczi Horváth Ádám 1813-as gyűjteményében is megtalálható, Kálmány is gyűjtötte Szegeden és Csongrádon.)

4. Kérdezik: hol vagyok?
Mondjad, hogy rab vagyok,
Kilencedik tömlőc
Fenekébe vagyok!

5. Rab vagyok, rab vagyok,
Nagy régi rab vagyok!
Kilenc esztendeje,
Mióta rab vagyok!

6. Tizediket töltöm
A Munkási várba.
De sok vizet hordtam
A rabok számára!

(Oromhegyes, 1976)

4.
1. Röpülj, madár, röpülj
Székszárdon körösztlül!
Szállj be a rózsához,
Maga van egyedül!

2. Ha kérdi, hol vagyok,
Mon' még, hogy rab vagyok.
Székszárdi tömlőcbe
Térgyig vasba vagyok!

3. Rab vagyok, rab vagyok,
Szabadulást várok!
A jó Isten tudja,
Mikor szabadulok!

4. Rászállott a páva
Vármege házára,
Ennek a nagy rabnak
Szabadulására.

(Gombos, 1939, 1964)

5.
1. Repülj, madár, repülj
Kisbácskán keresztül!
Maga van a rózsám,
Maga van egyedül!

2. Ha kérdi, hol vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok!
Kilenc esztendeje,
Möte vasba vagyok!

2a. Rab vagyok, rab vagyok
Rab vagyok, rab vagyok!
Kilenc esztendeje,
Möte zárva vagyok!

3. Tizediket töltöm
A zentaji házba.
De sok vizet hoztam
A rabok számára!

4. Hérvadj, rózsza, hérvadj
A lajtom tetején!
En is elhervadok
A tömlőc fenekén!

5. Szállj el, madár, szállj el
Vármege házára,
A szegény raboknak
Szabadulására!
Vigasztalására!

(Káty, 1965, Temerin, 1975)

6.
3. Azt gondolod, rózsám,
Hogy én beteg vagyok,
Hogy én beteg vagyok?
Kilenc esztendeje,
Mióta rab vagyok.

4. Az aradi várnak
Az aradi jó vár,
Köbül van a fala,
Köbül az oldala,
Köbül van a fala.
Köbül az oldala,
De sok szegény rabnak
Könnyre csordul rajta!

5. Hull a könnyem, hullik,
Majd elissza ja föld!
Majd elissza ja föld!
Ügyis sírba tetet
Ez a sötét tömlőc!

6. Nyújtsd be, rózsám, nyújtsd be
Fehér zsebkendődet!
Fehér zsebkendődet!
Hagy törüljem bele
Könnyes szeméjimet!
Sűrű könnyéjimet!

7. A tömlőc feneké
Az én vetett ágyam,
Az én vetett ágyam,
Annak két ódala
Az én halótsáram.

8. A tömlőc teteje
Takaródzó pámám,
Takaródzó pámám,
Kigyók, békák széme
Világító gyertyám.

(Gombos, 1936)

(A Lóra, csikós ballada részlete.)

7.
8. Ne csudákozzatok,
Hogy én árva vagyok!
Hogy én árva vagyok!
mer Kilenc esztendeje,
Múta raboskodok!

9. a Tizediket töltöm
A váci fegyházba,
A váci fegyházba.
h De sok vizet hordtam
A rabok számára!

10. h Rab vagyok, rab vagyok,
Szabadulást várok!
Szabadulást várok!
A jó Isten tudja,
Mikor szabadulok!?

11. Térgyig vagyok vasba,
Könyéig bilincsbe,
Könyéig bilincsbe!
Verje meg az Isten,
Aki rám verette!

(Észak-Bácska, 1970)

(A Lóra, csikós ballada részlete.)

8. 2. Lelkém, szülőm, dajkám,
Gondviselő anyám,
Napnak erejétől
Engem oltalmaztál,
* Szélnék erejétől
Kendőbe takartál.

3. Édesanyám voltál,
Mért nem tanítottál?
Gyöngé vésző voltam,
Mért nem hajlítottál?

4. Hajlítottál volna,
Ráhajlottam volna!
A bétár életre
Nem jutottam volna!

5. Hallottad-e hírt
A Tisza vizinek,
Még annak a híres
Szégedi börtönnék?

6. Hírt is hallottam,
Szenvedtem is benne!
Verje meg az Isten,
Aki építette!

7. Rászállott a páva
Vármegye házára,
Vízet visz szájába
A rabok számára.

8. Mosdjak meg, rabok,
Mert porosak vagytok!
A jó Isten tudja,
Mikor szabadultok!?

9. A szégedi börtön
Rácsos vasablaka,
De sok édesanya
Sírva jár alatta!

10. Nő sírj, édesanyám!
Így köll annak lenni:
Minden jó családból
Köll egy rossznak lenni!

(Zenta, 1965, 1972)

9. 2. Rab vagyok, rab vagyok, tatár rabja vagyok!
A jó Isten tudja, mikor szabadulok!
Rab vagy, édes rózsám, én és beteg vagyok,
Ha té kiszabadulsz, én és jobbadulok!

3. Mégunt a két lábom tömléc földjít nyomni,
Karcú derékamon rabszijat viseini!
Két virág szeméből (a) könny pataként folyni,
Két bogár szemémmel vasrostén kinézni!

(Hertelendyfalva, 1940, 1967)

(Az ún. keserves jellegzetes székely műfaj.)

10. 3. Szélés Rajna vize, kesken palló rajta.
Nem megmondtam, babám, beléssel róla?
Kár volna még nekem a Rajnába veszni,
Ifjú életémét örökre elhagyni!

4. Anyám, édesanyám sokat intett jóra,
De jén, mint rossz gyermek, nem hallgattam szóra:
Elhagytam házomat, búdosóvá lettem,
Tizenkét rablónak főcinkussa lettem.

(Székelykeve, 1991)
(Az ún. keserves jellegzetes székely műfaj.)

11. 2. A fegyházi urak harmincketten vannak,
Mind a harmincketten rólam tanácskoznak.
A harmincharmadik a nevemet írja,
A harmincnegyedik bűnömét számlálja.

3. Uraim, uraim, fegyházi uraim:
Kár vóna még nekem akasztófán csüngni!
Kár vóna még nekem akasztófán csüngni,
Pamukszél gatyám a szélnék lebögtetni!
* Pamukszél gatyám a szélnék lebögtetni,
Két sarkantyús csizmám szélnék összevenni!

(Szaján, 1968)

12. 2. Apám, anyám intett engőmet a jóra,
De én, mint rossz gyermek, nem hallgattam szóra:
Elhattam a házat, búdosóvá lettem,
Egy rablóbandának fővezére lettem!

3. Rábéi törvényszék, huszonötten benne.
Mind a huszonötten rólam törvényköznek.
A huszonhatodik a nevemet írja,
Mellete jegy dáma bűnömét számlálja.

4. Hej, te világdáma, né ird a nevemet!
Az Istenre kéri: mentsd meg életömet!
Nincs keserűbb kinyér, mint a szögény rab:
Sűrű könnyjéitől áztatja még szögény!

(Csóka, 1978)

13. 2. 'sz Apám, édesanyám
Sokat intött jóra,
De jén, mint rossz gyermek,
Nem hajlottam szóra:

3. Búdosója lettem
Ennek a világnak,
Főcinkussa lettem
Kétezőr bétárnak!

4. Kikindai urak
Tizönketten vannak.
Mind a tizönketten
Rólam tanácskoznak.

5. A tizenharmadik
A nevemet írja,
Mellete jegy dáma
Bűneim számlálja.

6. Nem mesélöm, szép lány,
Az én bűneimet,
Így is, úgy is
Elvész az életömet!

9. Kár vóna még nekőm
Akasztófán csüngni,
Fekete hajamat
Szélnék elhordani!

10. Fekete hajamat
Szélnék elhordani,
Szép fekete szőmem
Hollónak kiszódni!

(Csóka, 1962, 1966)

14. 1. Hallottad-e hírt Zalaegerszegnek?
Ott töltöttem első rabi életömet.
Láttam az urakat, huszonnégyen vannak,
Mind a huszonnégyen rólam törvént szabnak.

2. Röpülj, páva, röpülj falunkon köröszül!
Vidd el a levelem babámhoz egyedül!
Ha bémész hozzája, tédd az asztalára!
Ha kérdi, hogy vagyok, mondjad, hogy rab vagyok!

3. Térdig vagyok vasba, könyökig bilincsbe,
Kiapad a szemem a nagy sötétségbe!
Röpülj, páva, röpülj vármegye házára!
Vigyé' egy kis vizet a rabok számára!
"Le is szállt a páva vármegye házára,
Vitt is egy kis vizet a rabok számára.

4. Mosdjak meg, rabok, né szomorkodjatok!
Kérjétek az Istent, maj' megszabadútok!
Rab vagy, babám, rab vagy, én még beteg vagyok!
Ha té kiszabadulsz, én is meggyógyulok!

5. Ne csudálkozz, babám, hogy én sápadt vagyok,
hisz Kilenc esztendeje, mióta rab vagyok!
Kilenc fontos vasat már el is szaggattam,
Tizediket is má' jó meglazítottam.

6. Hírvad az a virág, akit a nap nem ér.
En is elhírvadok a tömlőc fenékén.
A tömlőc fenéke az én vetett ágyam,
A tömlőc négy fala az én hálóársam.

(Bajsa, 1960)

Igyekezünk csak a közelebbi párhuzamokra szorítkozni, ezért nem közöljük a különböző példák valamennyi versszakát. A bőséggé így is meglepő. A kiragadott szemelvények természetesen csak kis részét mutatják be rabénekeink motívumgazdagságának, akár Kálmány idejét, akár a későbbi gyűjtések eredményeit tekintjük. (Vajdaságban pillanatnyilag 81 felgyűjtött rabénekről tudunk.) A rokon részletek gomolygó forragatagából mégis jól kitűnik a rabénekek szerkezetének természete, nevezetesen, hogy nem alkotnak egyetlen, meghatározott cselekménnyel kialakult típust, hanem sok-sok motívumot fognak össze, melyekből minden alkalommal új sorozat alakul. Egy-egy fonálra legtöbbször teljesen új összeállítást fűznek fel, ezekből szinte soha sem áll elő ugyanaz a fűzer. (Vargyas a leggyakoribb motívumokból 126-t ismertet.) Feltűnő a motívumokban a régi népköltészeti formulák továbbélése.

A népi gyakorlatban ezek a szövegek mindig csak énekelve hangzanak el. A legnagyobb mulasztás, ami Kálmánynak felróható, hogy a dallamokat nem rögzítette. Szerencsére, a későbbi gyűjtések napvilágra hoztak sok olyan dallamot, melyek rabénekeként hangzanak el, és fellehetőleg Kálmány idejében is elhangzottak, bár erről utólag nem szerethetünk teljes bizonyosságot.

A magyar népdalállomány sajátja, hogy nem kapcsolódik külön szövegműfajhoz. Szöveg és dallam egysége csak azt jelenti, hogy a szövegeket mindig éneklük, de hogy milyen dallamra, az a hagyomány eleveenségétől, a pillanatnyi divattól és a népi énekes ízlésétől függ. Ezért szövegek és dallamok között élénk a csere: azonos szövegtípusokat több különféle dallamon, azonos dallamtípusokat több különféle műfajba tartozó szöveggel énekelnek. Ennek a szabad cserének csak a versmérték és a szótagszám szab valamelyes határt. Ilyenformán a rabénekek dallamai között találhatók a hagyomány számára értéktelen, sekélyes divatdallamok is. Mégis zömmel a legrégibb magyar népi dallamokhoz kapcsolódnak. Ezekből választottunk ki három jellemzőt, amelyekre a fentebb közölt szövegeket leggyakrabban éneklük.

I. Amott sítitellik / Apám, édesanyám

II. A fegyházi urak harmincketten vannak / Apám, anyám intő engömet a jóra

III. Azt gondolod, rózsám / Ne csudálkozzatok

Az első (I.), 6 szótagos sorú dallam ritkaságot képvisel a magyar nyelvetterület egészen, nálunk viszont elég gyakran fordul elő számos különféle szöveggel. Elsősorban rabénekeket, a Szeretet próbája balladát, szerelmi lírát, ún. *kubikos dalokat* és egyéb obszcén szövegeket énekelnek rá. Változatait a Dunántúlról ismerjük nagyobb mennyiségben, de ezek száma nem vetekszik a Vajdaságban gyűjlöttékével. A dallam nagy ugrásokban mozog, hangsora a 2. fokot nem érinti. Mindezek a tulajdonságok az ötfokúságra jellemzők. A 6. fok viszont nemcsak átmenetileg jelentkezik, hanem hangsúlyos helyen is, és ez megingatja az ötfokúság érzetét.

A második (II.), 12 szótagos sorú dallam nem olyan gyakori, mint az előző, rokonai főleg a nyelvetterület keleti részén otthonosak, de nálunk is élnek változatai. Ezekhez is szinte ugyanazok a szövegek kapcsolódnak, mint az előbbihez. A dallam kis lépésekben mozog, sorzárattal lépcsőzetesen ereszkedik. Ilyen logika szerint mozognak kötetlen szerkezetű siratóink is, finn-ugor zenei örökségünk tagjai, egyben honfoglaláskor előtti zenei gondolkodásunk legrégebbi rétegét képezik. Ezek kései leszármazottja a 12 szótagos sorú strófává szilárdult dallamszerkezet, amely egyúttal közelebbi rokonságot tart bizonyos óeurópai zenei gondolatlaltal is.

Tinódi históriás énekei is sokszor igen hasonlóak. Dallamunkban az olykor felemelt 4. fok nem ritkaság, de idegen, műzenei eredetű. A stófa általában felező tizenkettes sorokból áll, amely megegyezik az alexandrinus versformával. A sorok között gyakran megismétlődik, hanem a szöveg értelme szerint aszimmetrikusan tagolva a sorokat. Ez a verselési „ügytelenség” különösen azoknál a 6 szótagos típusoknál szembeötlő, melyek két 12 szótagos sort énekelnek egy dallamstófa (például a 12. számú csokai változat 6. verszaka: Igy is, úgy is *elvo* - *Szik* (az életemet). A 6 és 12 szótagos sorok egymáshoz viszonyítva más szövegmozgásokban is tapasztalható, de ebben a közegben a legfeltűnőbb.

A harmadik (III.), 6 szótagos sorú szerkezet rendhagyó, ötösor stófa, melynek ének mind négy, mind hatsoros alakjai az egész nyelvtérleten. A nagy úgrásokban mozgó, nagy terjedelmű ötfokú dallam harmadik és ötödik sora kvintált viszonyban áll egymással (az utolsó sor a harmadikat öt hanggal lejjebb ismétli). Az ötfokú dallamgondolkodás honfoglalás előtti, őtörök eredetű zenei örökségünk. Nagyívű dallamai és kvintált szerkezeti ennek az örökségnek legfőbb példát tevések képviselik.

Ha most a népzenei ősréteg bemutatott típusait összehasonlítjuk, nyilvánvaló egyezések tárulnak fel bennük. Az ötfokú kvintált ötösor dallam (III.), ha negyedik sorától eltekintünk, megegyezik a négysoros, nem kvintált és nem is tisztán ötfokú dallammal (I.). Különösen a harmadik sorok hasonlósága feltűnő. Nem ilyen szembeötlő az ugor eredetű 12 szótagos és a török eredetű 6 szótagos dallamok (I. és II.) rokonsága, de bennük is motivumhasonlóság lappang. (Könyvtárisul, ha valaki nem sajnálja rá a fáradságot: I. dallam első sor = II. dallam első sor első fele; I. dallam második sor = II. dallam második sor második fele; I. dallam harmadik sor = II. dallam második sor első fele; I. dallam negyedik sor = II. dallam negyedik sor második fele.) A különböző eredetű dallamgondolkodás a népi gyakorlatban egymást át-meg áthatja, ami hasonlúságot eredményez.

Az itt kiragadott rabénekek és néhány dallamuk – mint már megjegyeztük – csak egy kis részét képviselik gazdag hagyományainknak. A 6 és 12 szótagos versszakoknál kívül gyakorik még a 8 és 11 szótagos sorok, ritkábbak a 10 szótagos és egyéb heterometrikus (soraikban különböző szótagszámú) stófák. Ezek is az ősi magyar dallamörökséghez vonzódnak általában. A melyen át-érzett, költői szépségű szövegekhez méltó dallamokat választottak a régi stílus legszebbjei.

A rabénekek általában az Alföldön, a Dunántúlon és a pálócsg Alfölddel kapcsolatos tartó részen képeznek gazdag hagyományt. A viszonylagos rabének-bőség nem meglepő, ha tudjuk, hogy a rabénekek a 19. századi magyar parasztság forrásainak, betyárvilágának költői témái.

Maga a betyárvilág kialakulása egészen a Rákóczi-felkelés (1703–1711) leveréséig nyúlik vissza. A betyárok törvényen kívüli szegénylegények, kezdetben kuruc kori bujdosók, majd katonaszökevények, akik az erőszakos verébülés elől menekültek, vagy a 12 évig tartó katonaszkodásból megszöktek, de olyanok is, akik paraszti ellenállásból kényszerültek betyár életre. Sorak gyarapodtak a nincstelenül vált pásztorokkal is, akiknek nomád életmódját és megélhetését a földművelés fokozott terjedése, a bontakozó műszaki civilizáció és a polgári államrendszerrel egyre inkább veszélyeztetette. Egyre-másra születtek szigorú rendelkezések a betyárok és a velük egy húrban pendülő pásztorok ellen. A 18. század végén Békés, Csanád, Csóngrád és Arad megye gyakran rendezett közös hajtóvadászatokat a betyárok, a katonaszökevények és a kőbörök ellen. A rossz közbiztonsági állapotoknak Ráday Gedeon vezénnyel (1868–1871) vetett véget. A betyárvilág legnagyobb méretű kibontakozása az abszolútizmus idejére esett. Anti-feudális ideológiája tartalma a 48-as szabadságharcot még fokozottabb erkölcsi alapot kapott. A parasztság a maga emberi álmait látta megtestesülni a betyárok tetteiben. Tragikus hősként látja őket, virtuskódusuk meglepő elnézésre, rokonszenvre, bűnhődésük igaz emberi részvétre talál. Fél évszázada betelt, mire a nép életét megrázó közös társadalmi izgalomból remekműveket születtek, a betyárköltészet balladaremekei. A nyelvtérlet közepén az

új társadalmi mozgás hozta létre a betyárköltészettel együtt: s még egyszer, utólagja fellobbant benne régi balladánk és régi népköltészetünk minden költői értéke... Így rabénekeink a magyar népdal legnemesebb hagyományait képviselik, annak ellenére, hogy viszonylag újabb időben alakultak, a klasszikus betyárvilág idején, körülbelül az 1820–1870 körüli években.” – szövegei le Vargyas Lajos (Vargyas, 1976, 744. p.).

Irodalom:

1. Bartók Béla–Kodály Zoltán (szerk.): *A Magyar Népzene Tára. VIX. VI. Népdaltípusok 1.* Sajtó alá rendezte Járdányi Pál és Olsvai Imre. Budapest, 1973.
2. Sajtó alá rendezte Olsvai Imre. Budapest, 1987.
3. Sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Budapest, 1993.
4. Sajtó alá rendezte Domokos Mária. Budapest, 1995.
5. Sajtó alá rendezte Paksa Katalin. Budapest, 1997.
6. Bodor Anikó: *Tiszából a Dunába folyik a víz – Egy népdalvetélkedő dalai.* Zentai Füzetek 8/B. Zenta, 1978.
7. Bodor Anikó: *As Argurus nota dallama környékünkön.* Hid, 1977. január, Újvidék.
8. Bori Imre: *Idő, idő, tavaszidő.* A jugoszláviai magyarság népköltészetéből. Újvidék, 1971/1975.
9. Burány Béla: *Zenta-vidéki népballadák.* Zentai Füzetek 8. Zenta, 1964.
10. Burány Béla: *Százak kúlgem, urali juhászok.* betyárdalok, balladák Zentán és vidékén. Gyűjtemek Burány Béla, Fabri Jenő, Tripolsky Géza. Zentai Füzetek 8/B. Zenta, 1966.
11. Burány Béla: *Hallották-e híre!* Pásztorok, rabénekek, balladák. Gyűjtemek: Bodor Anikó, Bodor Géza, Burány Béla, Tripolsky Géza. Hagyományaink 8. Újvidék, 1977.
12. Burány Béla: *Ritka vajdasági magyar népballadák.* Hid, 1983. február, Újvidék.
13. Csomazs Tóth Kálmán: *A XVI. század énekelte dallamai.* Régi magyar dallamok tára I. Budapest, 1958.
14. Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vad virágaihoz I–II.* Arad, 1877/1878.
15. Kálmány Lajos: *Szeged népe I–II.* Arad, 1881/1882. III. Szeged, 1891.
16. Kálmány Lajos: *Hagyományok I.* Vác, 1941. II. Szeged, 1942.
17. Király Ernő: *Gyöngykalánis.* II. Újvidék, 1972.
18. Kiss Lajos: *Gombos és Dorozsli népzeneje.* A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára I. Újvidék, 1982.
19. Kiss Lajos–Bodor Anikó: *Ad al-dunai székegyes népdalai.* A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára II. Újvidék, 1984.
20. Ortutay Gyula (szerk.): *Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I.* Történelmi énekek és katonadalok. Budapest, 1952.
21. Ortutay Gyula (szerk.): *Kálmány Lajos népköltési hagyatéka II.* Alföldi népballadák. Budapest, 1954.
22. Ortutay Gyula: *Magyar népköltészet.* Népballadák, népmesék. A népballadák szövegét gondozta, és a jegyzeteket összeállította Kriza Lilió. Budapest, 1985.
23. Paksa Katalin: *A szögédi nemzet zenéje.* In Bálint Sándor: *A szögédi nemzet III.* A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1978/79–2. Szeged, 1980.
24. Pálóczi Horváth Ádám: *Ős és Új mint-egy Ötödfele Enekek (1813).* Közéleti Bartha Dénes, Kiss József. Budapest, 1953.
25. Penavín Olga: *Bacstopolya balladák, balladák története, balladák dalai.* In A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 2324. sz. Újvidék, 1975.
26. Silling István: *Ismeretlen anyám* Kupuszina népballadák és balladák dalok. Újvidék, 1989.
27. Székely Gyula: *Föld, föld... Gyűjtés a Dunától szellemi néprajzi hagyományokig.* Apatin, 1981.
28. Tóth Ferenc: *Kálmány Lajos nyomában.* Újvidék, 1975.
29. Tóth Ferenc: *Topolya és környéke népballadái.* Újvidék, 1981.
30. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa III.* Budapest, 1976.
31. Vargyas Lajos: *Hallották-e híre!* Pásztorok, rabénekek, balladák. Recenzió. In A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 32. sz. Újvidék, 1977.
32. Vargyas Lajos: *Költői hagyomány – nyugati kultúra.* Tanulmányok. Budapest, 1984.
33. Vargyas Lajos: *Népballada.* Lirai népköltészet. In Magyar néprajz V. Budapest, 1988.
34. Vargyas Lajos: *A magyar népzene.* In Magyar néprajz VI. Budapest, 1990.
35. Gyűjtők: Bodor Anikó, Bodor Géza, Borús István, Burány Béla, Kálmány Lajos, Király Ernő, Kiss Lajos, Kónya Sándor

Feliratos és évszámok kerámiák a zentai Városi Múzeum néprajzi gyűjteményében (1826–1937)

NAGY ABONYI Ágnes

A múzeumok feladata megmenteni, feltárni, begyűjteni, őrizni és bemutatni a múlt emlékeit, őseink kultúráját. Noha a néprajztudományban a népköltészet gyűjtése megelőzte a tárgyi kultúrtételek megmentésére irányuló törekvést, Zentán a múlt század elején már voltak lelkes múzeumbárák, akik a tárgyi gyűjtésben jeleskedtek. A zentai Történelmi Levéltár Joca Vujic gyűjteményében található az a Dudas Andor által 1890 és 1920 között vezetett krónika is, amelyben a zentai múzeum gyarapításához hozzájáruló egyénekről is értesülhetünk: „A városi múzeum gyarapításához legutóbb hozzájárultak: Fábrák István középső kertekbeli lakos egy középkori magyar harci edényt...; Branovacszy Tódor nyug. tanító: 1 hamvedert fedővel, egy urnát a csókai szőlőkből, 2 drb ösedényt a szanádi Vujana halomból, egy vas pallást a titeli várból, 2 drb háló súlyt a titeli őstelepről, mediterrán kori tengeri kagylókat Ravanicáról, a Fruska Gora hegységből.” Más helyen, de ugyanebben az évben bejegyzett szöveg: „A városi múzeumát a következő tárgyakkal gyarapította: szerpentin kőből való kőbalta, titeli borostyánból való gyöngy, opatizált fatörzs Ravanicáról, Szerémségből.” Egy fénykép

szövege: „Ős kori edények, csókai szőlők, zentai Paphalom, zentai szőlők, Szanád, Vujana halom alatti par, zentai Bálka halom, hálónéhezék és orsógomb a titeli partokról. Edények a csókai szőlőkből.” Alatta a következő megjegyzés olvasható: „Branovacszy Tódor ny. tanító és Dudas Andor v. tanácsos gyűjtése.” (ZTL F: 385 az 1905. évről található bejegyzés.)

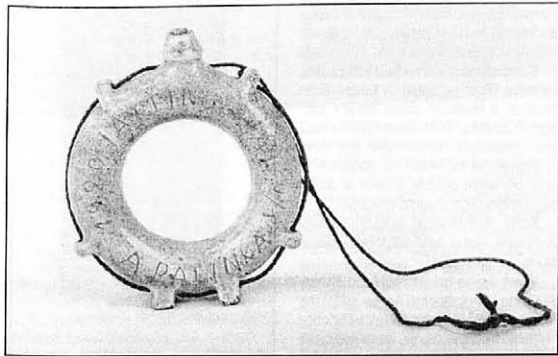
A múlt század végén a temesvári egyházirodalmi iskola hatására bizonyos érdeklődés támadt a régészeti és a történelmi kutatás iránt a Délvidéken. Előszeretettel említjük, és sokszor hivatkozunk a neves elődökre, akik a mi vidékünkön kutattak, s tájainkról írtak: például Bálint Sándorra, Móra Ferencre vagy Móra Istvánra, de nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a népköltészet gyűjtése Kálmán Lajos tudományos munkáján alapul. A történelmi változások idején pedig a tárgyi anyag kutatásának és gyűjtésének megalapozását a múzeumszervező Kiss Lajos munkájának köszönhetjük.

A múlt század második felében fennállt az ipar, de sokáig még a kézi munkának is megvolt a becsülete. Így virágkorát élhette néhány kézműipari szakág is. Sokan látták jövőt a gölöncsér szakmában.

A múzeumi kerámia vizsgálatához egy 1901-es évszámmal ellátott boroscancsó adott ihletet. A századforduló táján még javában dolgozott a zentai Klauz Pál fazekas, amikor ezt a Városi Múzeum állandó kiállításán megtekinthető kancsót készítette a szintén zentai Branovacszy Tódor tanítóval együtt. (A kancsó fulén található keltezés: Zentán 1901 Decz. 12.” A felső nyílásánál kívülre írta Branovacszy Tódor

Sárgamáz, zöld mázfolttokkal hang-súlyozott, karcolt díszítésű csálbutella. Hódmezővásárhelyi mester munkája. Jól látható rajta az 1884-es évszám.

Perekulacs

szép betűkkel a következő idézetet: „Hazádnak rendületlenül, légy híve, oh Magyar.” A kancsó belső peremére pedig: „Ki ebből poharat kétszer is telőzi, magát a hetedik mennyországba érzi.” Sokan úgy vélik, hogy ennek és az ehhez hasonló egyedi daraboknak nem a néprajzi gyűjteményben kellene lenniük, mivel inkább helytörténeti és iparművészeti értékük van. Ittélük azonban néprajzi szempontból is fontos, mivel így a helyi gyűjteményről átfogó képet alkothatunk. Az ügyes kezű tanítóról először Milivoje V. Knežević írt. Kutatásai szerint Teodor Branovački a híres és tanult Subota Branovački nemzetiségéből való. 1834-ben született Zomborban. Nyugalmozott tanítóként halt meg Zentán 1919-ben. Verbászson végezte a gimnáziumot, a tanítóképzőt Zomborban. 1863. május 29-én megválasztották zentai tanítónak,

s ezt a hivatást egészen 1894-ig látta el, amikor is nyugállományba vonult, és még 25 évig élt. Még idős korában is kalligrafikus kézirása, s ahogy a nép mondja: „arany keze” volt. Bár autodidakta, mégis igazi mestere volt a fadaragásnak. Munkáit sokáig a Joca Vujčić gyűjteményben őrizték (vö. Senta, 1935. 72. p.).

A zentai Városi Múzeum néprajzi gyűjteménye 1952-től kezdett gyarapodni. A cserépedények Bácska két fő gyűjtőpontjáról, Zentáról és Horgosról valók.

A tárgyak előtörténetéről többet tudunk meg, ha a begyűjtés alkalmával a tulajdonos szolgáltatja az adatokat. Sajnos, a Horgosról származó gyűjtemény adatai elég hiányosak. Tudjuk, hogy Horgoson Varbai Jenő római katolikus plébános 1968 és 1971 között foglalkozott néprajzi gyűjtéssel. Ez az anyag 1973-ban került állami védnökség alá, majd a zentai Városi Múzeum gyűjteményébe. A horgosi tárgyak külön leltárkönyvet kaptak, s a leltári jegyzékbe 342 tárgy került. A tárgyak leltárkönyve vételt Klamár Zoltán végezte el.

A zentai Városi Múzeum népi kerámia-gyűjteményének mintegy negyvenöt százeleke a néhai horgosi plébános, Varbai Jenő tulajdona volt. Az összegyűjtött tárgyak legfőbbje, így a cserépedények is a 19. század végéről és a 20. század elejéről valók.

Múzeumi kerámia esetében elsősorban időben és térben kell meghatározniuk a tárgy helyét.

A zentai Városi Múzeum gyűjteményében található kerámiatárgyak többségében a múlt századbeli magyar fazekasműhelyekből származnak. Ezúttal eltekinünk a régészeti kerámia és a legújabb néprajzi tárgyak vizsgálatától.

A zentai Városi Múzeum kerámia-gyűjteményében az alföldi fazekasközpontok, főleg a cseréptálatól ismert Hódmezővásárhely és a korszorló híres Mezőtúr termékei találhatók. A fazekasság virágkorában, az 1860-as évek elején mintegy 400-450 volt a mesterek száma Hódmezővásárhelyen. A zentai Gyömrői Antal is ott tanulta ki a fazekasmesterséget.

Az évszázammal ellátott edények a múzeumi gyűjteményben lehetővé teszik a helyi kerámia fejlődéstörténetének felvázolását (Kresz Mária két tanulmánya alapján). A következő tárgyak jól példázák ezt:

Tintatartó (készítője ismeretlen). Felirata: „Temesvári Sándor részére emlék 1826 Király Mihály Zentán”.

Könyvbutella (Feketető, Klamár Zoltán begyűjtése). Felirata a könyvbutella élén: „1897 Jn 24” Ezenkívül az előlapján felül

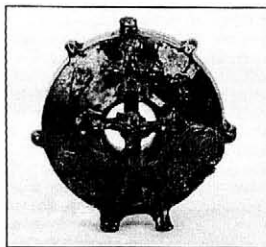
„Spekta József”, alatta egy domborműszerűen bevésített virág két oldalán „B” és „A” betűk láthatók. Magassága: 12 cm.

Csalibutella (Horgos, Varbai Jenő gyűjtése, Bodor Géza leltározta). Felirata az előlapján: „Gajdán Mártoné ez a butella. Aki iszik belőle vaj jön egésségire”. Hátlapján: „Készült 1884 Melyet szer nem magáér ha nem több jó barátair”. Tipikus hódmezővásárhelyi butella. Magassága 25 cm.

Szekrény alakú butella (Zenta). Felirata: „KUMZ 1902. II hó 9. Emlék”. Magassága: 17 cm.

Zöldmázás kulacs (Horgos, Varbai Jenő gyűjtése). Felirata a hátlapján bekarcolva: „Bálint Antal csináltatta Varga 1878”.

Perekkulacs (Zenta, Katona Pál gyűjtése).

Kulacs a Varbai-gyűjteményből.
Hátlapján található a bekarcolt keltezés.

se). Felirata: „Jaj finom jey a pálinka 1920 V/1”.

Hal alakú pálinkáskulacs (Zenta). Felirata: „Emlék Vörös Teruska Küld Mária, Zenta 1937. VI 20”.

Zöld mázás csutora (az állandó kiállítás anyaga). Előlapján: „Bedi István új csutorája készült 1881”. Hátlapján: „Aki iszik belőle, vajjon egésségire ez a bor”.

Boroskancsó (Zenta, Klauz Pál és Brnovacszy Tódor munkája). A kancsó fülén olvasható a bekarcolt dátum ezzel a szöveggel: „Zentán, 1901 Decz. 12”. Felirata kívül: „Hazúdnak rendületlenül légy hive, oh Magyar. Ha az ember sok bort iszik...”, belül: „Ki ebből poharat kétszer is telőzi, magát a heledik menyországa éri”.

Korsó, barnamázás, írókázott díszítésű (Horgos, Varbai Jenő gyűjtése). Felirata: „Mária Doroslov 1928”.

Korsó, barna mázás, írókázott díszítésű (Zenta, Nagy Abonyi Ágnes gyűjtése). Felirata: „Mária Doroslov Emlék 1929”.

Korsó (Horgos, Varbai Jenő gyűjtése). Utólag bevésített felirata: „TM és TILLINKO MÁRTON HORGOS 1915”.

Könyvbutella

Megállapíthatjuk, hogy az évszámok feliratos kerámiák közül leggyakoribb az üvegformát utánzó butella. Ez mintegy 12-25 cm magas, hordozható cserépedény. Egyedileg emléktárgyként, megrendelésre készül. Felirataiból sokszor az ajándékozó és a készítő nevét is megtudjuk. A megrendelő megfelelő, általában humoros szöveget írat a mesterrel a butella oldalára attól függően, hogy saját magának vagy barátjának készült-e.

Női név nagyon ritkán szerepel a feliratokban, hiszen a pálinkásedény igencsak a férfiak magántulajdona volt. A bekarcolt

Szekrény alakú butella

vagy írókázott feliraton kívül a díszítés is karcolt, vésett, domborműves, írókázott, vagy ezek együttes alkalmazásával készült. (Különben a cserépedények ősi díszítménye a zsinórozás, a karcolás, a domború vagy vájt díszítmény, a tüzdélés, a körmözés, az ujjnyomat, a hornyolás volt. Mindezeket a díszítőmódokat már az újkőkor embere is ismerte.)

Ahogy a butella, a többi dísz tárgy: a lapos kulacs, a pereculacs sem korongolt holmi. Használati funkciójuk sokszor háttérbe szorult. Inkább csak emléktárgyak, mint pl. az áttört rozettával díszített csali-butella is. A korsók esetében megállapíthatjuk, hogy csak az alkalmi használatra készült, szentküvi víz tárolására használt butykos-korsókra tettek évszámot emléklül, illetve emlékeztetőül.

Kerámiaügyménnyel foglalkozni há-

lás dolog, hiszen a cserépedény kezelése egyszerű. Időtálló anyaga folytán, más műzeumi tárgyakkal (pl. különböző fa- és fémszerszámokkal) ellentétben begyűjtése után tisztító- és konzerválószerrel hiányában sem kell félni attól, hogy szemünk láttára tönkremegy a féltve őrzött anyag.

Egy-egy gölőncsémunka korát és készítésének helyét sokszor pontosan megállapíthatjuk, sőt tényekkel bizonyíthatjuk még akkor is, ha gyűjtéskor a tulajdonos már nem él, vagy nem tud pontos adatokat szolgáltatni a tárggyal kapcsolatban. Hiszen a népi cserépedények között akadnak szép számban feliratosak, amelyeken a készítő nevén és az előállítás helyén kívül a készítés évszámát is megtaláljuk. Ezek általában emléklül, illetve dísz tárgyak, melyek egyaránt korsó kivételével általában egyéni tulajdon képeztek. Korra és nemre való tekintet nélkül közösségi használatban

volt a vízeskorsó és a boroskancsó, viszont a butella, a kulacs és a tintatartó főleg a férfiak személyes holmija volt.

A néprajzilag becsebb tárgyát, formát, technikát és díszítményt általában nem az iparos őrzi, hanem a nép kontár mestere. Minden mester egyéniségét, kezjegyet a munkáján hagyja, csak az ismerletojeleket fel kell ismernünk. A gyűjteményünkben találunk a szokványostól eltérő, megmunkálásában egyedi kerámiát, ezek azonosításában sokszor a felirat segít.

Bizom abban, hogy a szóban forgó témával foglalkozó szakember e sorok olvasán megértést és segítő szándékot tanúsít, mivel írásom csupán adalékként szolgál vidékünk népművészeti értékeinek feltárásához.

A fotókat Szénási Oszkár készítette.

„Úgy jóllaktam zsíros tarhonyával...” A táplálkozás Tisza menti szokásai

TRIPOLSKY Géza

A család munkamegosztásában a sütés-főzés az asszonyok dolga. Ők jobban is ragaszkodnak a hagyományokhoz. Hihetetlennek tűnő hagyományokat őriztek meg, de voltak gyors változások is, mint a múlt század utolsó harmadában és századunk elején. Az emberek kiszolgáltatottsága mindig fenyegetett, így a szóban forgó időszak sem képez kivételt. Ezért volt még a közelmúltban is sok bajelhárító, áldozati mozzanat. A természet démonait le kellett fegyverezni.

A táplálkozás nemcsak biológiai énkyszerőség, hanem kultusz és kultúra, azaz szertartás és művelődési érték is.

Ugyancsak fontos kérdés a megtelepedés helye. Nem véletlen, hogy egy település létrehozása során a folyók, a jó legelők, a termőföldök vonzották a hazát keresőt. Zentán már a 13. század elején halásztak csakúgy, mint Szegeden, amelynek lakói akkor kapcsolódtak be a Szerémség szőlő-kultúrájába is. Igen korán válik jelentőssé a birkahús fogyasztása, amit családnevekkel tudunk igazolni (Tarhós, Túrós, Gyapjas). A differenciálódó ételmiszerellátásra utalnak például a Búzás, Dinnyés, Hagymás, Mézes, Olajos, Süti, Szakács, Mészáros, Halász, Szőlősi, Boros, Pálkúsi nevek. Külön érdekes foglalkozási név volt a cincár. A szó török eredetű, viselői meg birkával kereskedtek, és azt vágták. A századfordulón

Kenyér

Szabadkán telepedtek meg sokan, és nagy körzetben vágták a juhokat. A csapat előre megbeszélte időben Szabadkáról Csókára ment, és egyetlen éjszaka megtöltöttek juhokkal egy vasúti hűtőkamrába, amely Csókáról Párizsba ment. A hűtést a kettős bádogvagonban levő jég biztosította. Török konyharól származnak ezek az ételeink is: száma, tarhonya, csőrege, serbet. Ezek a táplálékok a Balkánról nyomultak fel hozzánk, és belőlük sok meghonosodott. Tudomásunk szerint ezen az úton került északra a 18. században a kávé és a dohány is.

A 18., majd a 19. század nyugodtabb

gazdasági vérkeringése lehetővé tette az önellátó paraszti konyhakultúra fokozódó bomlását, illetőleg gazdagodását. Új nyersanyagok jelentek meg. A szerbek és bunyevácok hozták a lecsót (duvec), a németek a nudlét (angyalbogyó). A kukorica 18. századbéli meghonosodásával fejlődik a sertéspar, különösen Szegeden. Ugyancsak erre az időszakra esik a homoki szőlő elterjedése, a földieperrel, cseresznyével, őszibarackkal való gyümölcsértékesítés.

Fél évszázad alatt sokat változik, gazdagodik az élelem. Eppen ezért nem tudunk minden új nyersanyagot megemlíteni, minden ételkészítési újítást felsorolni. Illetve tudnánk, de ahhoz kötetek kellenének. Úgy döntöttünk tehát, hogy most az alapélelmiszerekről szólnunk, elsősorban „mindennapi kenyérünk”-ről és egyéb lisztből készült táplálékról.

A kenyér zentali és szegedi alakban: kinyér, könyér, kinyérke népünk legtisztább, minden nap fogyasztott tápláléka. Az alföldi magyarságra mondják is, hogy „kinyeres”, azaz sok kenyert fogyasztó. Különösen a búzakenyér kedvelt, de szeretik a rozskenyert is, részben kellemes íze miatt, részben azért, mert hogy nem szárad meg gyorsan. Árpákenyer, zabkenyer, kukorica-kenyer fogyasztása nagy ínséget jelentett. A középkorból származó s még a múlt században is megjelenő köleskenyer ugyan-

csak szegénységre utal, akárcsak a rizskásának emberi táplálékként való használata.

A búza mindenestre a legértékesebb gabonánk, és sok minden készült belőle. A búzaszemeket beáztatva sokszor csíráztatták is, és a kukoricából készült csíráma-lába tettek édesítőnek. Idős emberektől hal-lotta nagy elődünk, a szegedi néprajztu-dós, hogy ha alacsony volt a vízállás, vagy a szélmalomok nem kaptak szelet, nagy bajba kerültek a családok. Liszthez ugyanis csak úgy juthattak, hogy örfökövön darálták búzát. Népünk régebben szinte mindent kenyérről evett, még a levest és száraz-tésztát is. Voltak, akik az ünnepi ebédet is megnyomlatták egy darab héjas kenyérről. Szinte látom, hogy a juhászember bicska-heggyre szúrja a kenyeret, és a paprikás lé-be mártja. Az idősebbek még ma is fölve-szik a földre ejtett kenyérkért, és meg is eszik. Kenyeret, kenyérmorzstát szüleink nem vetettek szemétre, hanem a jószág-nak adták. A mezőn dolgozók a tarisznyában hazahozták a kenyérmorzstát. Arany meg-hatol sorai emlékeztetnek erre a Családi kor című költeményében:

*Pendül a kapa most, letevé a gazda:
Csikos tarisznyáját egy szegre akasztja;
Kutat az apró nép, örülne, ha benne
Madárráta kenyérdarabcskát lelne.*

Az egész kenyeret, mielőtt megsze-gnek, kereszteljük fel. A kenyér első-nek leszel, rendszerint a „púp” felé eső-részből régebben minden családnak en-nie kellett. A tordaiak szerint legalább két embernek. A kenyérből előbb emberek ad-nak, minden családnak, majd ez után a kutyának. Amikor már fogytán a liszt, ta-karékoskodnak vele, azt mondják a gyerekek-nek: „Most eszünk három félit: kinyeret, haját, bélit.”

A kenyérszegés, kenyérmorzstás a Tisza-vidéken a családok, a férj, az édesapa ki-váltása. Bálint Sándor még volt olyan ca-ládnál, ahol a feleség az urától kért kenye-ret. Az előbb felsoroltakon kívül népünk még ismeri a kenyér gyűrűnek nevezett részt. A sütőlapra fordított kenyértésztán ugyanis a gazdasszony végighúzza a nagy-kést, úgy két hosszadán. Ott a sütő kenye-r főlcsakad, kinyílik. Ez a kenyér legkedvel-tebb része.

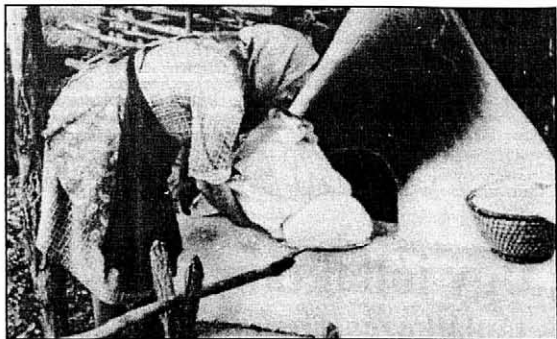
Szegeden új esztendő, önálló családi életet élések kenyérről kell kezdeni. Fiatal házaspáros önállósága akkor kezdődik, amikor a „maguk kinyerén” vannak. A múlt századi hiedelem szerint, aki talált kenyeret evett, annak elállt a hideglelése. A nagypenteki kenyér még a középkori liturgiában gyöke-rező népi szentelmény: vízbefűlt kereset-ke vele.

Az újkényér, régiesen: újbúza-kenyér (az ideai búzából sült első kenyér) még a szokottnál is nagyobb tiszteletben részesül.

Tömörkény a század végén egyik írásában említi, hogy milyen nagy esemény az, a-mikor a szélmalomból hazahozták az új búzából örölt lisztet: „Nagy nap, mikor eh-hez a liszthez fog az asszony, egyszerre e-gadagassza.” Minden családtag egyszerre e-szik belőle, amíg el nem fogy. Ilyenkor kü-lön „küddüscipő” is sült. Voltak családok, a-melyek addig nem vágták föl az új ke-

tić is: „A szegedi gyönyörűségessé kenyeret és csodálatos kalácsot soha életemben nem fogom elfelejteni. A kenyér hófehér, magas, akár a felhők, és púpa valósággal mosolyog. Nem tudok belőle eleget enni.” A kenyérsütőgőz asszonyok vevőkre első-sorban a piacra elők, tehát a nem önellátó háztartásban élő családok közül került ki.

A kenyérsütés a gazdasszonynak egyik

A kenyértésztá ráfordítása a sütőlapra

nyeret, míg a koldus nem kapta meg a ma-ga cipőjét.

A kenyér jelentőségét szólások, példa-beszédek, közmondások hirdetik: „olyan, mint egy falat kinyér” (szelid), „mögötte a kinyere javát” (örögedő ember, használt szerszám), „még a kinyérből se eszik eleget” (nagyon szegény), „egy kinyéren van-nak” (fiatal házaskor), „nem kér kinyeret” (olyan tárgy, amelyiket ritkán használunk), „Jesz még szőlő, lágy kinyér” (jobb-an élünk majd), „még a maga kinyerén se ke-llene” (ingyen se kell). Dugonics szerint „a hazugság cigánykenyer”. „Nyáron ruhádat, telen kenyeredet el ne hadd” (légy előrelátó).

A kenyérsütés sokat változott száz esztendő alatt. Elsősorban a készítésére és értékesítésére gondolunk. A 19. század vé-gén és századunk elején még minden házi-asszony meg sütötte a család kenyérszük-ségletét. De a századfordulón túl kialakult egy háziipari ág is: a házikenyér-sütőgőz asszonyok tábora. A városokban a piacon árulták a kenyeret, no meg a töltött kiflit és a túrós pogácsát is. Messze szállt a túrós lepény illata. A piacon minden szakmának külön helye volt. Itt voltak a legismertebb kenyérsütőgőzök, Királyék, akik még a két háború között is csábították az éhes szá-jakat.

Asszonyaink kenyérének magasztalá-sából kivette részét a Szegeden diákosko-dó, későbbi híres szerb költő, Jovan Subo-

legistesebb, kultikus odaadással végzett munkája, amelybe beletartozik a kenyér-sütés egész folyamata, a liszteládától kezdve a kisült kenyér mosdatásáig.

Régebben házilág készült a komió-, bor- és sörélesztő. A komlóélesztő kevés vöröshagymával és árpával vagy korpával készült. A gombócá formált pogácsák a métemyi átmérőjű párszárlón szikkadtak. Az én gyerekkoromban párszárlóval ke-llesztették a tésztát, de egyszerűbb volt apró-pénzért bolti élesztőt venni.

A banyakemence a kenyérsütés ősi he-lye. Felfüteni télen kétszer, nyáron egyszer készült. Az utóbbi nagyon eléggé, mert a ke-mencék jó fűtőalkalmatosságok. Ahol nem bírják a nagy meleget, az udvar védett he-lyén külön nyári kemencét raknak. Nyáron mindent ebben sütnék. A kenyérnek jó szá-ras tűzrevaló kell, meg néhány generáció tapasztalata. Ha sok a fűtés, akkor a ke-nyér cigány lesz. Ha kevés, akkor szalon-nás a kenyér, szóval megromlik. A fűtéshez szükséges eszközöket vagy a családtagok készítik el, vagy a falfaragó cigányoktól vá-sárolják. A szénvónóval nyomják a para-zsat a kemence falához, illetőleg húzzák ki a kemencéből. A piszkafa hegyes végű rúd, amellyel a kemence tűzét, paraszát igazít-ják. A pletykás, költözöddő, minden lében kanál öregasszonyt vén piszkafa néven is emlegetik. A pemet vagy portörő a piszka-fára rögzített rongy, zsákdarab, amely a kemencének a hamutól való meg tisztításá-

ra szolgát. Egyébként a pemetrongy régebben becsmerítő szónak számított. Ha a piszkavas végére sóprút költék, ezzel takarították ki a kemencét. A sütőlapát a kenyér kemencébe vetésére szolgált. Sok hiedelem fűződött hozzá. A dagasztóteknő vagy sütőteknő egyetlen fadarabból faragott, gömbölyű aljú teknő. A padkára vagy széklábra tették, és ebben dagasztották. A főlészre lészhez tartozik még a körösztésvész. Ezt teszik a teknőre, aztán letakarják.

Az eszközök megismerése után visszatekintünk a lisztkez. A liszteladástól falapáttal méri ki az asszony a szakajtóból. Ezt szalmából, régebben gyékényből fonták. A fül nélküli, kosárforma alkalmasosság teleszedve megfelel egy közepes nagyságú kenyérnek. Használják tehát a kiszedett liszt, illetve a kiszakajtott tészta elhelyezésére. A teknőben lévő lisztalmarz közepén lyukat formálnak, és ebbe öntik a kovásztevő szítán átdörzsölt élesztőt. Minden kenyérre egy jó liter vizet kell számítani. A kovászolás rendszerint este történik. A dagasztáshoz hajnalban kezdenek hozzá, s így előfordul, hogy az asszony csak a tekőre borulva alszik valamennyit. Nem is csoda, ha ez a felálomlappot sok hiedelmel szűl és tart meg. A szakállan helyzetben pihenni nem tudó asszony elkezd a da-

rekeknek, de a felnőttek sem vetik meg ezeket. Öklönyi tésztát szép kerekre húznak szét, és parázs előtt sűtik a jó lángost, azt igazít, mert a ma is ismeretes, zsírban sült „német lepény” csak véletlenül kaphatta a lángos nevet. A kemencefenéken sült lángost kettévágják, és disznózsírral jól megkenik a belét. Ugy is készülhet lepény, hogy a széthúzott tészta szelét felpertütik, peremet alkotnak, és a mélyebb részbe túrt-tejfelt öntenek. Így készül a tejeles lángos. Bármilyen tésztát sűtnek, az a kemence szájában a paráztól tovább történik. Ha a tésztából kisebb karikát készítenek, megszózzák és kőménymaggal megszózzák, ez lesz a sovány bodag.

A kisült kenyér felső részét a gazdasszony megmosdatja. Ettől szép piros lesz a héja. A kész kenyeret a lápai asszonyok először a földre rakják. Alája deszkát, zsákokat tettek. Ahol több kenyér sül, ott a kamrában a kenyerespolcra rakják. Sokszor fődélen is ellátott, vesszőből font kenyérszárba tették a megkezdett kenyeret. Ebben nem száradt ki gyorsan. A gyerekek gyakran csak pusztá, megszózott-paprikázott karéjt kaptak. Eperéréskor a fán kenyereztek. A sok kenyeret fogyasztó gyerekek „kenyérpusztító” a tréfas neve.

A kalács finomlisztből készült, esetleg

lácsok közül a kifli és a vekni jelent meg először. Az utóbbit főlvágták, és általában kerek tepsiből kínálták. A kerek tepsi alacsony szélű, félmeternyi átmérőjű alkalmasosság. A rétestésztát hajtogaták, nyújtották és töltötték. A töltélek többféle lehetett, de nem volt egyenértékű. A tepsi közepén kezdtek a tekerést, mondjuk a diós rétest, ezt követte a mákos, jött a túros, a tököses és feltétlenül a derécs lejezte be a karikát. A tésztát a közepétől kifelé haladva „fecskefarokra” vágják. Nem szóhatott senki, mert mindegyik töltelékkel részesült. Csak az igen kis darab dióból alig kapott, a derécselt meg fulladást ehet. Takarékoság jól meghintve szellemességgel.

A tészták készítésük szerint kétfélek lehetnek: levestészták és száraztészták. Az elsőnek a neve megmondja, hogy levesbe kerül, a második meg főzés után kapja meg az ízet, amikor rákerül a túró, a sajt, a mák, a dió vagy egyéb finomság. Ízés dolga, hogy a család eszi-e a káposztás tésztát. A mi házukban igen ritkán volt jelen, és elfogyasztása után gyorsan éhessé váltunk. Alakra kedvelt fajta a méltvány hosszúságú. A húslevesbe nagyon vékony szálú tésztát tesznek. Az apró kockákra vágott a kockatésztát. Csőregevégvágló csőregetésztát készítenek. Sóval, vízzel, tojás nélkül vékonyra nyújtott tésztából készült a zsidók macerásra emlékeztető laska. Valamikor igen gyakran jártam Szegeden, és mindig meglátogattam Bálint Sándort, a néprajztudomány kiváló művelőjét. Szokásához tartozott, hogy meghívott túros csuszára, legkedveltebb ételére. De jól is készült Szegeden a túros-tejeles csuszát. Csak Sándor bácsi kedves szavai hiányoznak mellé.

A száraztészta egyik fajtája a kettős falú barátfüle. Ezt csőregetővel vágják, és sok mindennel töltik. Hasonlóan készült a túros táska. A kettős falú tésztát a metelő ragasztja össze. A töltélek nyersen kerül be. Közben pirított zsemlemorzsát készítenek, és ezzel szórják meg.

Nem tudunk minden tésztafajtáról szólni, de egy nem maradhat ki. A tarhonya. A „tarhana” nevű török étel az egész Kárpát-medencében elterjedt, de a központja Szeged volt. Ma is használják a jóízű és sokáig eltartható tarhonyát. Otthon is sűrűn főzik a tarhonyalevest meg a pirított tarhonyát. A háztól távolabb dolgozó emberek meg éppen fő eledele. Mindig viszi magával a halászt, a kukibos, és naponta ezt főzi a pástőrember. Az utóbbi még furulyázik is hozzá, vagy azt énekl, hogy:

*Ha megfőzöm bográcsos ebédem,
Körüli mind a hét családem.
Úgy jóllaknak zsíros tarhonyával,
Mint a báró tekenős békával.*

Szításmester a zentai hetipiacon (1972)

gasztást. A megkelt kenyértészta dagasztása nagyon fárasztó munka. Ugyancsak megizzad a dagasztó! Azért mondják, hogy a tésztát addig kell dagasztani, míg nem csöpög az ereszt, vagyis az izádság-cseppek nem csöpögnek a gazdasszony homlokáról. Ugy is mondják, hogy izzad a nagygerenda. A szakajtás a kenyértészta-nak a szakajtórúhával bélt szakajtókórába való adagolása. A sütéshez kétórnyi idő kell.

Kenyerésütéskor, közvetlen bevetés előtt igen jó takarmányok készülnek a gy-

zsír, tojás, tejfő felhasználásával. Különös ízt adott a baromfiszir. A kalácsfélék közül nyilván a legősibb a töltélek nélküli, nem édesített üres kalács. Zenitén ezt pusztakalácsnak hívták, s egyetlen ízesítése a nagy darabokra tört bors. Az idősebbek minden nagyobb böjti napon szívesen ették, mert csúszott rá a papamorgó. A gyerekeknek szánt fonott kalácsból kihagyják a borsot. Készítettek apró kalácsokat meg nagy fonott kalácsot, amit az említett böjti napokon, menyasszony-nézők között és halottas háznál szeleteltek föl. A töltélekés ka-

Zenta népességének alakulása és körülményei a kiegyezéstől a második világháborúig

BURÁNY Béla

A kiegyezés után az Osztrák-Magyar Monarchia kereteiben maradt Magyarország őrési lendületű fejlődésnek indult. Az ipari fellendülés olyan méreteket ölt, hogy az mai vajdasági szemmel szinte elképzelhetetlen. Ennek eredményeként például az egész afrikai kontinensen az első vonat magyar síneken magyar gyártmányú mozdonyon futott. A műszaki tudományok minden ágazatát ebben az időszakban a magyar tudósok felfedezései viszik előre, különösen a távközlés és a villamosság területén. A Titanic szerencsétlenül járó utasainak nagy részét egy magyar tengerjáró gőzös, a Kárpátia szedi felédzete. A magyar szarvasmarha és sertésenyésztés, gyümölcs- és szőlőtermesztés világhírű, a sikérgazdag magyar bázukról nem is beszélve (bánkúti fajta stb.). Pestől Fiuméig megépült a Dél-vasút, amely a korszakot lezáró első világháború alatt nemcsak ipari, hanem katonai szempontból is jelentőssé válik. Katonadalainak szövege is erősen tanúsodik. „Homokos a, kavicsos a Déli vasút széle. / Ez szállítja majd a nyócvanhatosokat” (a szabadsági gyalogezred katonáit, ahová a zentaiakat is sorozták) a keleti frontról a Piave meglehetősen Dóberdó mellé. („Gyászba vagyok, gyászba, tiszta feketébe, / Elvitték a csárdás kis-angyalomat a délnyugati harcterrel” Hisz: „Dóberdóba hull a baka rakásról / Odahaza men a sírás javába”, mert, „De csak minden tizediknek jön vissza a párja, / Monte Grapán közös sírba hullik a kő rája...”).

A kiegyezés utáni ipari fellendülés őrési tökekonzentrációt hozott. Ezekben az évtizedekben épül fel szinte az egész Budapest, példaképpen mondjuk, az Andrássy út úgy, hogy a homlokzatos felső szélei szinte vonalzóval meghúzható egyenesben futnak a Hősök tere felé. Olyan bérházak meg privát paloták ezek, amelyeknek az ára ma is meghaladná egy-egy bácskai vagy bánsági falu épületeinek összértékét. A Halászbástya is a millenniumra épül, a pályaudvarok, a hidak a párizsi világiállítást Effeillenek mérnöki tervei szerint.

Hasonló volt ez az építkezési iram az ország valamennyi kis- és nagyvárosában, így Zentán is. Ebben a negyven-egyházi esztendőben épül a vasútállomás, jön

a vasút, nemzetközidíj-nyertes terv alapján a vasúton túli „Nagyiskola”, a Lajta Béla tervén alapján épült tűzoltóakadémiája, amely a magyar építészeti történetébe is belekeverült, az új városháza egyedi, monumentális, mégsem „dromedár” tornyával a legeggett régi helyén, s épült volna a „romtemplom” is teljessé a legeggett Szent István-templom helyén olyan anyagból, mint a Fogadalmi templom Szegeden, de csak egy és nem olyan magas toronnyal, ha a háború közbe nem jön, s az új, szerb városi vezetés le nem tiltja a további építést, mert „eltakarja a szerb templomot”. Oldalfalától a gimnáziumig tartó néhai „romtemplomterén” parádés tábori miséket tartottak zentai szóhasználatban „a magyarok alatt”. A „Romtemplom” kemény falai még négy évtizedes elhagyatottság után is szilárdan álltak, s bizony két lábra állították, nemegyszer majdhogynem hanyatt rántották az őket lerombolni küldött, drótkötél pányvával nekifutásból rángató traktorokat, mindent a gimnázium bámuló diákjainak sajnálkozó, csendes mosolya kíséretében a teli ablakokban két csöngetés között, meg a városalkosság egy, jobbára új részének tapsa mellett az utcán, ha egy-egy falrész mégis kidőlt. Azután jelentek meg ezen a tájon újdonságként a buldózerok, zentai nyelven a „buldozsérok”.

1902-ben leszakadt a régi falid, amelynek az emléket őrzné, ha időközben át nem keresztelik, a Royáltól a Tiszára, a hajdan az erre a hídra vezető Régi-híd utca természetes neve. Ebben a periódusban épült az új, háromlívű vashíd (1908-ban fejezték be) Erdély felé vezető sinpárjával, amelyet 1941-ben robbantottak fel, de nem a fasizista megszállók, hanem a kivonuló szerb hadsereg. Meg ekkor épült a rakpart is olyan anyagból, hogy újáépítéskor beletört a betonrészeket kiemeli akadó bagger (zentaian: „báger”) hatalmas vasállkapcsai is. Meg a villanytelep is ekkor épült. Meg ekkor fűrdők az artézi kutak, meg az aszfaltos járda is ekkor jelentek meg.

Az öreg Galie akkor telepi a Népkertet. Olcsón. Ingyen munkaerővel, mert jóban volt a városi rendőrökkel, akitől kölcsön vette a városi börtön rabjait. Szívesen mentek. A jobb kosztért... is.

És így volt akkor a történelmi Magyarország egész területén.

Ez a gazdasági helyzet adja a magyarázatát annak a józan észsel sehogysem értett, a történelemkönyvekben meg rendre magyarázat nélkül hagyott kérdésnek, hogy a második világháborút vezető és elvesztő Bécs, az Ausztria, hogy kaphatott területeket a történelmi Magyarország nyugati határvidekén a Trianoni békeszerződésben. Mert nem Ausztria, nem Bécs volt az Antantra veszélyes gazdasági ellenfél, hanem a fejlődési ütemében Bécsset messze túlszárnyaló Budapest, azaz a történelmi Magyarország nyersanyag-gazdagságával (éppen minde volt), munkaerő-tömegével és minőségével, a beáramlott tőke mennyiségével és fejlesztőerejével. Ezt a prospektív potenciált kellett körülírni, elvágni összes bázisától az angol-francia gazdasági érdekkel mind szabadabb mozgása érdekében.

Külső és belső társadalmi mozgásait illetően is érdekes volt ez a négy és fél évtized, amelyek sokáig emlékeztében maradt az akkor élt generációknak vagy a tőlük csak hallomásból informálódó leszármazotknak.

Ez volt az a kor, amelynek egyes időszakában Ady is úgy hitte, hogy „rohanunk a forradalomba!” Gazdasági jóléti helyzetet tekintve a lakosság polarizálódott, arató-sztrájkok sorjázának mifelénk is, balladák születnek a cséplőgép ellen, hisz „Farkas Julcsa [is] fölállt az asztagra, / Igényesen beleesett a dobba!”, meg a budapesti szivargyár (dohánygyár, selémgyár, gyufagyár) ellen, amelyek leégtek, de „benne-égett tizenhárom [olykor 33] magyar lány”, s ezért meg a ki nem mondott mögötti okok miatt: „Vér még lsten, vér még azt a jó edésanyát, Ki a szivargyárba adja a lányát!”.

Ezek azok az évtizedek, amelyekben „kitántorgott Amerikába másfélmillió emberünk” – a forradalom helyett. Elő emléküket őrizendő, az orompoti szállások alatt és a mögötti belső földeknek kispáztó-szajon meg a harmincas évek végén is hangosan zengett a „Fiuméből kiindult a gőzhajó, / Közébebe nemzetiszín lobogó! / Négy sarkára fekte gyász van költve, / lsten veled szülőföldem, örökre!” Meg a sok versszak között az a gyerekéssel sehogyssem értett, s csak jóval később helyére került szöveg értelmek, amely szerint: „Gyere, pajtás, gyereünk bé a városba, / Keressünk egy magyar lányt a szomszár! / Ugye, pajtás, té se tudad elszélt, / Hogy ennémek magyar lány a szeretőm!” (Hát milyen legyén?)

Ez az a kor, amelyben Zentán járást osztanak, földöz földet alapon úgy, ahogy azt. A Berci nagy ésszel kigondolta, / Hogy azt a szegény nép nem jussolt! Tirajlajom, tirajlajom, / Tirajla-tirajla tirajlajom! / Viszont „Mérnökök szeldesték fel a Járást. / Sokan kaptak egészen új szállást...”

Ez az a kor, amelyben a zentai Tópart utca déli oldalán, a két népkertlejáró közt kb. félúton, abból a hosszú, pikkelycserepes, magas tetős, nagyon régi oldalházból a városi főjegyzőné hosszú, zöld bársonyruhában úgy indult a városba mindig, hogy bal vállán egy nagy, hosszú farkú, élő papagáj ült aranyláncsal a széles övéhez láncolt lábbal – az „őreg Tolmácsy” szavai szerint.

Ez volt az a kor, amelyre az öreg, horgolt kesztyűs, napernyős zágrábi „gospo- gya milosztivák” sóhajtva gondoltak vissza, egy „Nikad nam tako lijepo nije bilo, dečki, i više neće ni biti, kao za vreme našega Franje Josipa!” mondat kíséretében. És míg magukban a „fránya” szó magyar értelmét szopogatták, mélyen megértő arcra bólogattak a vajdasági magyar diákok, mert e mondat jegyében könnyebben kaptak lakást, mint a sok-sok többiek.

Ez volt az a kor, amelyikre az újvidéki Járánytani Intézet néhai főnökének, Du šan Miškovnak a perlezi paraszt nagybátyja emlékezett: „Bazmég té, Duskó, a té szocialista rendszerédet! Én a Fránya Josip idejében öt évre előre tudtam, hogy mennyi lesz az adóm, hogy mikor van karácsonyom még hűsvétom, oszt ha én azt leredéztem, utazhattam a nagyvilágba, ahova akartam! Most sé karácsonyom, sé hűsvétom, az évi adót még, ha kifizetem az első negyedben, harmadnap hoznak ötször annyit, mert »ez bír fizetni többet is!«.

Ez az a periódus, amelyben Zenta összlakossága 19 938-ról 30 994-re szaporodott. E négy évtized alatt a 11 056-tal (55,5%-kal) nagyobb lakosságszám javarészt természetes szaporulat eredménye, s tán kis mértékben egy spontán immigráció is. E felvételek többek között egy kiragadott összehasonlítás adataira is alapozható:

Mesterséges ki- vagy betelepítés ebben a periódusban nem jelezhető.

Zenta lakosságának a létszámnövekedése az adatoktól is befogható időszakban 1910-ig történt. Ezt a vonalat nemzetiségek szerinti nagyobb belső eltolódások sem zavarták az első világháborúig.

A nemzetiségek szerinti összetétel egyik, napjainkban tán legérdekesebb jellemzője a kiegyezés utáni évtizedekben nagyobb lélekszámban megjelenő, lassan növekvő számú zsidóság, amely 1910-ben a stagnáló számú zentai szerbség számának 65,7%-át is elérte. (A zsidóság számát illetőleg Pesten kívül három város volt kiemelkedő: Máramaros „Márméres”, Makó meg Zenta.). A zsidók lélekszáma 1921-ben érte el a csúcstét, aztán visszaesik. A második világháború után hazatérő deportáltak vagy bujkálva túlélték túlnyomó többsége kiwandorolt. A többiekettől elütő töltetű (sőtét, köpönyegszerű kabát), hajzatú (sleknai vagy pajesz), kis, fekete fejfedőjűkkel, illetve jellegzetesen hordott kalapjukkal, élénk, gesztikuláló, idegen (jiddis) beszédjükkel (jobbára „lengyel zsidók” voltak) valahogy mindig látható, színes foltyát képeztek a háború előtti város életének, pedig csak 4,3%-át adták Zenta összlakosságának.

A zentai szerbség a zentai csata (1697) után a határőrség szerepét tölti be (granicársók). A török hódoltság alatt (Evlija Cselebi) a nyolc adófizető halász- és pásztortsalád nemzetisége szerint feltehetően szerb. A határőri szerbség száma 1720-ban 3016. A határőri jogok megszűnése után a lakosság elégedetlen része Oroszország felé indult. Szájhagyományi adatok szerint a mai Mokrin (Moharéve, Homokrév) szerb lakosságának ők, vagy egy részük, vetették meg az alapját. Ott ragadtak. 1847-ben a zentai szerbek száma 2170, majd kisebb változások után 1910-ig 2020-ra esik. Az első betelepítés ezt a számot 6152-re duzsasztja (1931), a második világháború viszont megfélézi, majd 1948 után, 2741-ről indulva állandóan növekvő lélekszámmal vannak jelen. Ez a növekvő lakosság szám nem természetes szaporulat eredménye, hanem egy állandó, néha felduzzadt immigrációé. Az „őslakos” zentai szerbség vitalistatikai adatai nem különböznek a

város többi, hosszabb idő óta itt élő lakosának az adataitól: az utolsó néhány évtizedben egyre intenzívebb fogvagyotzat mutatnak külön-külön is, együtt is.

A zentai magyarság az újratelepődéstől állandó s meglehetősen intenzív lélekszámnövekedés után 1910-ben éri el addigi legnagyobb lakosságát (27 221), ami Zenta lakosságának 88%-át teszi ki. (Adott tendenciáink mellett felő, hogy a 2001-es népszámlálás összlakossági száma is e körül mozog majd, egészen más nemzetiség szerinti összetétellel.)

A zentai németiség számarányához mérten nagy kilengéseket mutató lélekszám mozgása alighanem a népszámlálások aktuális besorolási rendszereinek a függvénye (1910-ben 177, 1921-ben 310 stb.). A második világháború utáni kényszerkitéleplésük, majd az önkéntes, spontán emigráció lélekszámukat a néhány fős kivételesen itt maradt szörványra korlátozta.

Az „egyéb” kategóriák a népszámlálások éveiben alighanem elsősorban a cigány (roma) lakosságra vonatkozik. Három népcsoportjuk van jelen: az őslakos, több generációja városiakó „magyar cigány” (jobbára muzsikós) napjainkig gyakorlatilag beolvadt a velük hosszú ideje együtt élő magyarságba. A román-cigányok (Adorján körüli göccsal) s az újabban felszivárgó balkáni cigányok csoportjait az erős biológiai reprodukció s a növekvő számukkal gerjedő öntudatosodás valószínűleg összeolvastja majd a több generációja itt élő falusi (Tornyos, Kevi) nemzetiségeikkel. A már hosszú ideje tartó zavaros idők az elsősorban zugkereskedéssel való foglalkozás árufajait erősén kiszélesítették. A 20. század első felében a lókupecsek s a teknőgyártó cigányok foglalkoztak viszonteladással s a saját termékeik eladásával. Ma a műanyagcikknek s nyaranta a dinnyeárúsítás domináns képviselői a piacokon. Odafigyelésre érdemes: a 19. század derekán a jobbára Lengyelországból leszállgató zsidó családok falusi koszmák, mindenes szatócs- vagy resztliüzletek tulajdonosai voltak. A következő generációk a történelmi Magyarország területén már szinte elárasztották az orvosi és a jogászszakmát a legmagasabb szintekig egy erős anyagi háttér biztonságával a szakmai versenyképesség

Év	Lakos	A születések száma	1000-re	A halálozások száma	1000-re	A házasságok száma	1000-re	A természetes szaporulat
1901	29 419	1 141	38,8	786	26,7	286	9,7	12,0
1965	31 081	477	15,3	307	9,8	316	10,2	5,46

(Dr. Burány Béla: Analiza kretanja stanovništva komune Senta 1960-1965. Senta, 1966, Opštinski zdravstveni centar. Az 1901-es adatok az Osztrák-Magyar Monarchia Országos Statisztikai Szolgálatának idézett adatai az Összetartás című lapból, 1901. december.)

mögött a nagykereskedelmi vállalkozásokat „természetesnek” véve. Vajon a cigányság térhódítása a kereskedelemben magával hozza-e majd e nép társadalmi felemelkedését a zsidó példa szerint?

A 20. század népmozgalmi adatainak alakulására Zentán jó néhány „külső” tényező hatott intenzíven:

1. A város állami hovatartozása a század folyamán háromszor változott. Mindhárom váltása az erőszak szülte migrációk hullámaival hozta magával. A tömeges menekülések az itthon maradtaknak (azok ellen, akiknek nem volt miért elmenekülniük) elkövetett retortókat után a lakosság etnikai összetételét változtató célú kolonizációk következtek. 1920 után a dobrovoljacok betelepítése, majd „a magyarok által” kilakoltatásuk, a Moldvából hazatelepített csángó magyarok érkezése és deportálása – bár ez utóbbi Zenta területét lényegesen nem érintette, a zsidó és a német lakosság eltűnése a háború éveitől, továbbá a második kolonizáció éveiben, már a második világháború után. A spontán, ügydomb: csendben beszivárgó, de tudatosan is irányított kolonizáció az ezredvégen, tehát napjainkban is tart egyre fokozódó ütemben (a menekültek).

2. A 20. század évtizedei megannyi politikai és rendszerváltozást is hoztak. Az ezredvég érett lakosságának egy része még emlékezhet a „Govori državim jezikom!” (Beszélj államnyelven!) feliratokkal teleagatott régi Jugoszláviára. Az 1941 nagyszombatján beállt „új rezsim” egy egész más gondolkodásmódhoz szoktatott. De vele jött a kommunistaüldözés is. Az új

rendszer Zentán 5 zsidó és 1 magyar kommunistát nyilvánosan felakasztott (1941. november 11.). Szerb nem volt köztük. Magyarország német megszállása, Horty fogságba vetése s a nyilas kormány hatalomra jutása okozta a zsidók deportálását Európá államai között utolsóként Magyarországon. Az „oroszok bejövetele” is az utána következő új rendszer retortói („Kinek a háza előtt áll meg a Marica?” A Marica egy zárt piros autó volt.), az „úsztatások”, „eltűnések”, „agyonverések” áldozatai (szám szerint 72) nemcsak az áldozatok családjában hagytak nyomot, akárcsak a Petőfi-brigádban Kisköszegnél, Bolmány-nál stb. szinte fegyvertelenül frontvonalba kényszerített s elhullott (elhullatott), aztán más hadtestekbe szétosztott fiatalok hosszú névsora sem. A bajuszszagot beszőlőgátások, a padlássöprőgető, kényszerű gabonafelvásárlások („Szép Matild”), az elődisznó-elhajtások („Balla-vész”), majd az öngazgató társadalmi rend után következő „új gazdasági mechanizmus” múltán napjainkban a nyolcadik fajta katekizmus rítusait oktatják az ország s a város lakosságával, persze, hogy nem hatás nélkül az ún. „gyermekváltással”, a családi (anyai, apai, és közel sem utolsó sorban: nagyiakkal) reprodukciós családpolitika kialakításában.

Mindez „hivatkozási alapként” feltétlen „meggyőző hatású. Az „egyéb okok” fedésére szinte ideális...

3. A háborús veszteségeket a nemzetek általában kinövik, az ellenük elkövetett atrocitásokat kiheverik, átlélik. Új generációk nőnek, melyeknek saját sorsuk elsőlegesebb, mint a múlt, ha véres nemfeleltetéseivel valóban vehet is. A felöltött periódusban azonban kialakultak olyan tényezők is,

amelyek mély hatással voltak s vannak a természetes reprodukció alakulására, s egy méreteiben hallatlan depopulációhoz, a nemzethalál ösztönképét előrevetítő tünetekhez vezettek.

A régi korokban (tán egészen az első világháborúig) békéidőben a „természetes szaporulat” valóban természetes körülmények között alakult. A férfiak alacsony szexuális kultúrája (hol s hogyan tanultak volna?) az asszonyt szinte kiszolgáltatott helyzetben tartotta nemcsak a szexuális élvezetek birodalmában (a nőknek kb. 20%-a tudta, mi az orgazmus, a többi nem, mert soha meg sem ismerte. Ma kb. ennyi nem tudja), hanem a „gyermekváltás” irányítása terén is. (Házasságban kívül a meglehetősen látor „minek hagyta!” szemlélet szerint.) Clara Zetkin asszonyfelszabadító világmogalma („Férfiak! Emberi jogokat az asszonyaitoknak!”) a szülésvállalás jogát egészen az asszonyok kezébe adta, s az orvostudomány új és új megismert módszereivel ehhez többé-kevésbé létrejött a veszélytelen lehetőség is. A nagy „felszabadulási láz”-ban azonban valahol elkalodott, elfellejtődött vagy felfredobódott a nők biológiai helyzetéből adódó elsődleges társadalmi felelőssége. („Tudod, miben haltok ti ki? Abban, hogy olyan problémakörben adtok döntési jogot asszonyaitoknak, amelyhez ők nemzetileg, társadalmilag éretlenek.”) A felelősség, az öntudat általában jogokhoz s kitartult lehetőségekhez kötve szokott kialakulni, vagy önpusztításhoz vezet. Ugyanebben a korban vált általánossá a társadalmi jólét napjainkban a „polgári jólét” öntudat nélkül minden más igényt másodlagos, sokadlagos helyre taszító vezérére, s ennek elérése érdekében a gyermekváltás a legelőször s a legkézen-

Zenta lakossága 1820–1961 között nemzetiségek szerint

	1820	1837	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948	1953	1961
Szerb	2 420	2 380	-	1 876	2 221	2 379	2 020	2 857	6 152	2 741	3 392	3 429
Horvát	-	-	-	-	7	7	5	-	-	190	219	206
Szlovén	-	-	-	-	-	-	-	53	24 226	20	24	19
Magyar	10 432	11 120	-	17 877	23 013	25 731	27 221	26 529	163	24 825	25 417	26 894
Német	-	6	-	447	362	245	177	310	46	68	-	-
Szlovák-cseh	-	-	-	20	18	25	26	137	58	32	18	18
Orosz	-	-	-	-	-	-	-	93	-	38	3	-
Lengyel	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	-	-
Albán	-	-	-	-	-	-	-	53	-	15	-	-
Román	-	-	-	2	18	3	10	9	-	15	7	5
Rutén	-	-	-	1	-	7	4	-	1 286	-	-	-
Zsidó	17	140	-	1 082	1 225	1 264	1 328	1 373	73	-	-	-
Egyéb	13	-	-	1	85	191	203	652	-	206	480	193
Macedón	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	17	16
Montenegrói	-	-	-	-	-	-	-	-	-	307	289	249
Jugoszláv	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	30
	12 882	13 646	19 938	21 306		29 852	30 994	32 067	32 004	28 465	29 898	31 081

fekvőben kidobható homokzsák. Ebben a kérdéskörben az egész társadalom, de elsősorban a nők alapismerete roppant hiányos. A biológiai reprodukció feladatának a nők az elsődleges, természetes hordozói. (Az ovuláció száma egy-egy nő életében jóval korlátozottabb a férfiak megtermékenyítő képességénél.) Egy „társadalom-egészségstan” kötelező orásműve és vizsgaanyagának hiányában (minden szinten!) ki sem tudja (s ha tudja, ki bánja), hogy a két gyerek nem elég az egyszerű reprodukció, a népességszám fenntartásához sem; hogy a kétyverkes családmódel lassú kihalása itéli a közösséget; hogy az „egyke” egy generáció alatt kevesebb, mint felére csökkenti a népességet, amelyhez tartozni; hogy az egyke elvesztése háromszáz százalékos veszteség, hisz a szülők élete is öncélúvá, üressé válik; hogy nem igaz, hogy a vállalt gyerekszám a társadalmi jólét függvénye, hiszen a „standard” emelkedésével szabályként! esik a gyerekszám, a kényelem igénye a perdtónt;

hogy a jólét kényelmébe a történelem folyamán eddig még minden nép belehalt; hogy a gyengülő közösségek kiszolgáltatottsága iszonyú örökség a „neked akarunk jót, gyermekem!” önző és hazug látszata mögé bújva; hogy az exportra termelt „magyar nők” gyakran szegénylínával reklam-sodrásában valahol elveszett a hajdan szent „magyar anya” fogalma is, s ez elsősorban az elvesztésnek hiányzik majd nagyon, nem is sok életéve múltán, és hazug önámítás ama polgári kényelem diktálta anyai intés is, mely szerint „majd akkor gondolkodik rajta”, mert akkor már késő, hogy iszonyú sors az utódatlan öregek sorsa; hogy a vajdasági magyarság lélekszáma naponta 15-20 lélekkel kevesebb csak a születések-elhalálozások számárányának tükrében az elvándorlást bele sem számítva; hogy a magyarországi magyarság ugyanilyen okokból évente 40 000-rel kevesebb; hogy a Kárpát-medencei magyarság naponta 150-180 fővel lesz kevesebb; hogy az 1956-ban szabaddá tett mű-

vi vetélések (abortuszok) száma meghaladja az ötmilliót (hány mohácsi vész?! hány Hírosima?!), pedig egy lépésváltás itt és most egy új honfoglalással érne fel; hogy... De minek is tudná a lányom, a fiam mind-ezt? „Csak nekem, nekik legyen kényelmesebb!”

Megjegyzés:

1. 1820-ra: Pravoszláv, katolikus, zsidó, (8) reform.
2. 1837-re: Pravoszláv, katolikus, (140) Mózes-hitű, (6) evangélista.
3. 1880-ra: Szerbhorvát együtt.
4. 1920-ra: Szerbhorvát együtt.
5. 1931-re: Szerbhorvát-szlovén együtt.
6. Az 1880-tól 1931-ig keletkezett forrásmunkákban feltüntetett összlakosság valamivel kevesebb, mint a táblázatban szereplő adatok összege. Korrigálva hoztuk.
7. 1921-ig Dudas Andor városi tanácsnok adatai a városi levéltár adatai alapján.
8. 1921-1931-es adatok Milivoje M. Knežević táblázatai alapján (Senta. Zbornik priloga za istoriju grada. Senta, 1935).
9. 1948-1961: Az Országos Statisztikai Hivatal adatai.

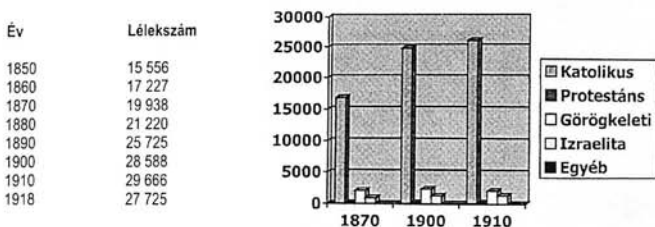
A századforduló Zentája a számok tükrében

A múlt század végi Zenta népességének alakulása – a nemzetiségi megoszlás szempontjából – gyakorlatilag már jóval korábban eldőlt. Városunk lakosságát akkor már hosszabb idő óta lényegében magyarok, szerbek és a zsidók alkották számottevően, a többi nemzetiség száma elenyésző volt.

A lakosság számának és nemzetiségi arányának változásait egy hosszabb időszak kimutatásával lehet jól érzékelteni.

A szabadságharc utáni év (1850) első összeírásától az első világháború végéig a következőképp alakult a város, a környező falvak és a tanyavilág összessége:

Zenta lakossága vallásfelekezetek szerint

A város területfejlődése 1860-tól 1910-ig mai határainak tükrében

A zentai csata és Savoyai Eugen emlékezete

A hátlapon:

A zentai csata emlékműve 1999 őszén.

A zentai csata immár harmadik helyre vándorolt emlékműve csonka talapzatának és környékének rendezésében a Tisza mint tájrefrén főszerephez jutott. Így magától értetődő a hal, illetve csónakformát idéző kompozíció. A város címerállatának, a kecskének levettelt másánál a szimbólumok többértelműsége és az analógiák kézenfekvősége adott.

A faronkpallóból kiképzett plató déli csücsében áll a múltat idéző emlékkő, amely mögött felborult csónakra emlékeztető, pontosan 300 centiméter magas gloriett szentélyszerűen emelkedik az 1895-ben készült posztamens fölé.

A mandorlaalakú tér északi gyűjtőpontja adott helyet az anyagában és formájában ellentétet képviselő haranglábnak, mely valójában a mostani generáció emlékeztetése. A 64 m² területű emlékhely új színezetét igazából ez képezi: a Tisza-parti kiszögellésben szilуетet nyújtó őt és fél

méter magas harangláb. Rajta a város napján minden év szeptember 11-én megkondul az általános térbeli és időbeni változást hirdető 70 kilogrammos emlékharang, melyet Kalmár Mihály szabadkai mester készített. A harang oldalát kereszt és Zenta város címere díszíti. Kör alakban olvasható rajta: *In memoriam heroum christianorum 1897-1997.*

Az egyszerű eszközökkel kialakított Tisza-parti emlékmű jellegében és formájában helyhez kötődő. Megközelíteni két oldalról, az Alsó Tisza-part és a rakpart felől lehet. (Fotó: Szénási Oszkár)

VALKAY Zoltán műépítész,
az emlékhely tervezője

A címlapon:

A századvég Zentája 1999 őszén
(Szénási Oszkár fotója)

Bathány Lajos

150 éve történt

A világirosi fegyverletét, 1849 augusztus 13-a után félezernél több egykori császári-királyi, de a magyar szabadságharcra felesküdtőt tiszt került a Habsburgok fogságába. Am a két „bevehetetlen” erődítmény, Pétervárad és Komárom a maguk tízezernyi fegyveresével és többszáz nehézlövegével egy ideig, úgymond, szavaltak és bátor férfiak életét. Azután az értelmellen ellenállást belátó Klapka György (Komárom, szept. 27.) és a vele folyamatosan kapcsolatban álló Kiss Pál (Pétervárad, szept. 7.) parancsnokok kapitulációja követően, szeptember végétől elszabadult a pokol. Október 6-án a forradalmi magyar hadsereg 13 főtisztjével (az aradi vértanúkkal) egy napon, Julius Jacob von Haynau (a „bresciani hiéna”) az osztrák hadsereg főparancsnoka, Pesten az Újpeületben kivégeztette gróf Bathány Lajost, az első felelős magyar miniszterelnököt is. Ezt követően, október 20-án, a német légió(k) parancsnoka, Peter Giron, valamint a lengyel légió főtszje, Mieczyslaw Woronieczki herceg lettek a hóhér áldozata. Az osztrák vésztoronyviszokzók több, mint száz tiszttel felett mondta ki a halálos ítélet, kiknek nagy többségén azt végrehajtották. Sokan közülük még magyarul sem tudtak, mégis büszken haltak meg az eszméért, amire felesküdték. Emléküket örök hálá őrvezel!

Ricz Péter

Utószó

Ez egy rendhagyó köszönetnyilvánítás. Szerkesztőségünk régi vágya teljesült. Egyrészt, mind több kutatót bevonnai a munkába, másrészt, régióként ismertetni a helytörténeti munkákat. Most zentai barátaink kutatási eredményeivel gazdagíthatunk a Bácsország tartalmát. Ez alkalommal külön köszönettel tartozunk Hajnal Jenőnek, a zentai Thurzó Lajos M. K. Igazgatójának, aki elvállalta a kettős szám szerkesztési feladatát. Úgyis, zentai munkatársainknak a tartalmas cikkeikért, melyekből mindannyian csak tanulhatunk. Hiszen helytörténeti folyóiratunknak pont ez a feladata, küldetése, de egyben a délvidéki magyarság fenntartásának záloga is.

Ricz Péter

fő- és felelős szerkesztő

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle • 1999/9-10 • Szeptember-október • Alapította: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 • Új alapító: Népkor Magyar Művelődési Központ, 24000 Szabadka, Zarko Zrenjanin u. 11. • Felelős kiadó: Grafoprodukt Kft. 24000 Szabadka, Tolsztoju u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özevgy Károly • Szerkesztő a szerkesztőbizottság, tagjai: Hovány Lajos, Kunkin Zsuzsanna, Lalia Gábor, Lippai Livia (olvasó-szerkesztő, lektor) Horváth József, Papp Árpád, Ricz Péter, Tolnai Ottó, Szabó József, Vékony László • Fő- és felelős szerkesztő: RICZ Péter • Szerkesztőség- és levélcím: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/II. 85., tel.: 024/555-333, 282-es mellék, fax: 26-819; ügyfélfogadás mindennap (hétfőtől péntekig) 9-től 11 óráig • Műszaki szerkesztés és számítógépes tördelés: SLOGAN, 24000 Szabadka, Dušan cár u. 4., tel./fax: 024/556-958 • Nyomda: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolsztoju u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özevgy Károly

E számunk megjelenését Zenta önkormányzata támogatta

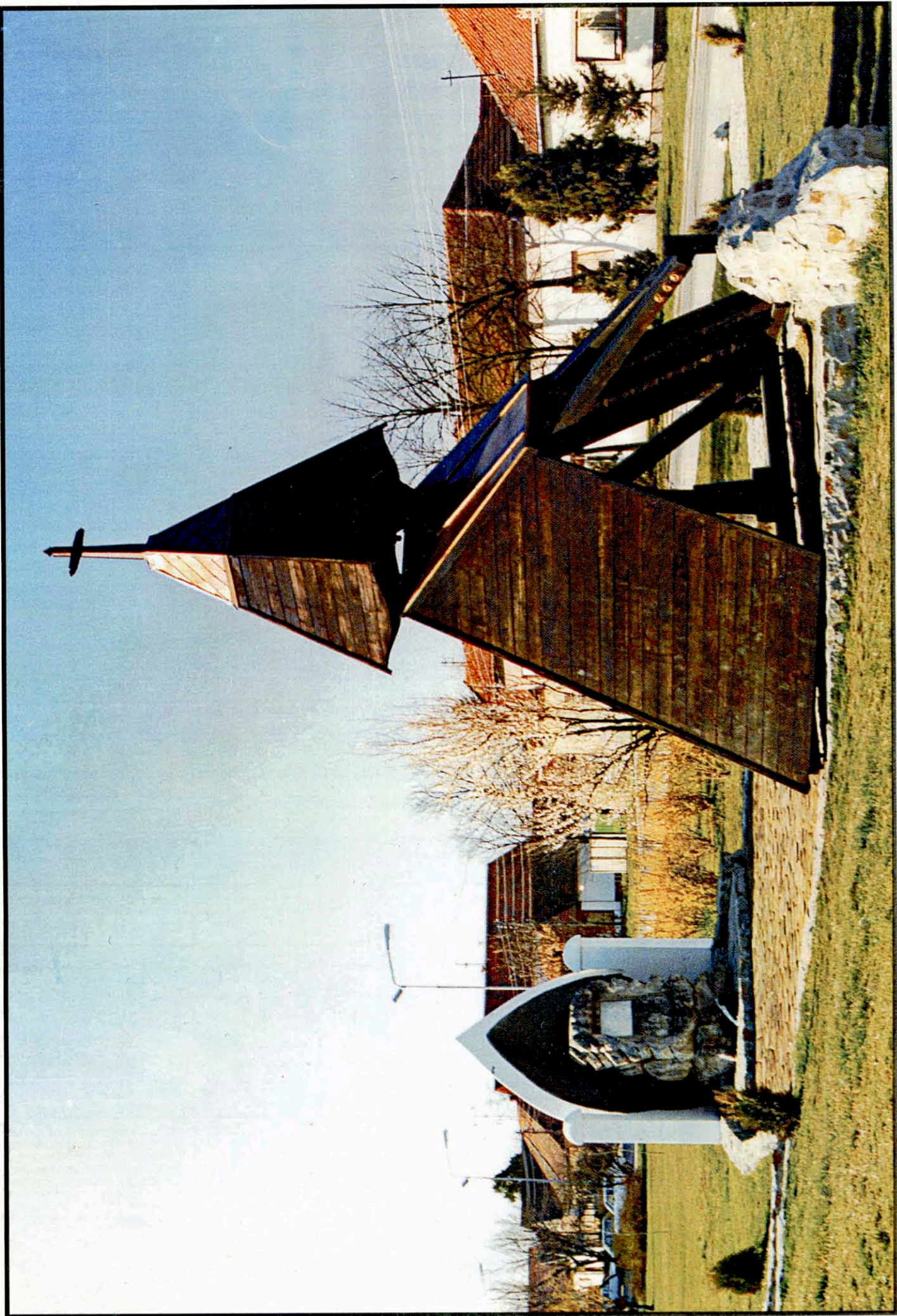
1. A zentai csata királylátogatásra készült emlékműve

2. Az emlékmű 1951-ben

3. A főtéren felállításra tervezett Eugen-szobor (részlet egy zentai képeslapról)

4. A csata évfordulójának megünneplése 1907 körül

Bellony László: A tizenhárom aradi vértanu (1900) olajnyomat

„Allez! Jäger! Éljen a Haza!”

– adta ki személyesen a parancsot a kivégzőosztagnak Bathányi Lajos, első magyar miniszterelnök a pesti Neugebaude udvarán feltérdre ereszkedve, a kor szelleméhez híven, három nyelven. A kivégzésről készült beszámolók alapján közismertté vált grafika helyett az ugyancsak október 6-án kivégzett tizenhárom aradi vértanú olajnyomatával emlékezünk a szomorú dátumra. Bellony László (1871-1913) nagy-méretű (60X80 cm), 1900-ban készült olajnyomata az Aradon kivégzett hadiflakat gyűjti karéjba. A kissé idealizált nemzeti szentkép valaha egy hazafias polgári otthon falát díszítette, és Kossuth Lajos egy idézete tette teljessé: „Az ősök keresztjét iktattak az állam czímerébe a vértel szerzett magyar hazánk mely ma is ország, de nem állam. Arad pedig a magyar Gólgota. Legyen a honszabadság mártírjainak halálával megszentelt földjének minden porszeme termékeny honszeretőben miszerint a polgári erények törekvése által igazoltsággá a magyar szabadság diadalában a mit a hit kiützése által igazolva lett a keresztény vallás diadalában, hogy a kereszt a feltámadás jelvénye. – A nemzet kegyelele legyen emlékeztető a hűségre, a kötelességre, a magyar haza Haza szabadsága iránt, melyért eme megdicsőült hősök mártír halált haltak – Amen.”

Bellony, a festő, aki leginkább népszerű kiadványok illusztrálásával foglalkozott, ezen művét is a már általa megszokott színvonalon alkotta meg. A jól megfogalmazott portrék kissé idegenül illeszkednek a testekhez. E mesterséges beállítású csoportkép leginkább a szakráis „Sancia conversatione” (Szent párbeszéd) típusú képekkel állítható párhuzamba: a szemek helyett a dícsó vértanúk állnak, Szűz Mária helyén Hunnia alakja emeli magasba a halhatatlanság fejére illesztendő babérkoszorút; Bellony László az aradi Szabadság téren 1890-ben felavatott allegorikus emlékszobor főalakját (Huszár Adolf, Zala György műve), Hunniát állította a kompozíciója aranymeisésebe.

A kép bal oldalán, az előtérben Lázás Vilmos kardjára támaszkodik, a hajdonfőt álló Schweidel József Desseffy Arisztidál kezelje. Mögöttük Kiss Ernő a lovon ül. Ők négyen álló állati halált szenvedtek. Ezért beszélő feszlet az előttük álló ágyú is, melyet megliporva, összegyűrvre befed a nemzeti lobogó.

A jobb oldali csoportban Nagy-Sándor József emeli piros tolas kalapját a magasba. Szinte a kompozíció középpontjában látható Damjanich János természetes alakja a toporékozó lován. Papírtekerccsel a kezében félrefordul gróf Vécsey Károly. A kiterített térképre Knezić Károly mutat, míg gróf Leininger Westerbud Károly ül előtte. Mellettük Török Ignác és Au-lich Lajos áll jobbról. A háttérben (fekeite) lovon ül Poeltenberg Ernő csakúgy, mint Láner György.

A képen látható magasarangú tisztek a „tizenhárom aradi

vértanú” néven vonultak be a történelembe. Október 6-a, a gyászos nap, vagyis a szomorú emlékü Arad azonban a megtörtés kezdeti pontjának tekinthető. Bathányt is ugyanez a végzik ki, de Aradon kerül sor Ormai (Aufenberg) Norbert cseh származású honvéd ezredes felakasztására is, amit Haynau, a „bresciai hiéna” hirtelen felindultságában rendel el és augusztus 22-én végre is hajtának.

Kazinczy Lajos, a nyelvújító Kazinczy Ferenc, fia ezredesi rangban október 25-én golyó által hal meg ugyanitt. Lenkey János tábornok az aradi vár börtönében megőrül, 1850. február 9-én hal meg.

A honvédseregnek a fegyverletétel idején 32 tábornoka és 74 ezredese volt. Még augusztusban külföldre menekül a három lengyel tábornok: Bem József, Dembski Henrik és Wysocki József. A skót Guyon Richard, a kislegyesi csata hőse lett. Ugyancsak külföldre „virrad október 6-a” Czetz Jánosra, Kmety Györgyre, Mészáros Lázásra, Perczel Móra, Vetter Antalra, Görgey Artúrra Karintába internálják, Klapka György is emigrál Komáromból való kivonulása után. Az aradi tizenhárom magasarangú tiszt közül a Görgével együtt levő tíz Világosnál teszi le a fegyvert az orosz seregek előtt, Damjanich Aradon, Vécsey Brosjendn kapitlial, Desseffy Arisztid és Lázár Vilmos Karánsebesnél az osztrákok előtt eresztí a földre a zászlókat, mintegy jelölí a megadásnak. Ennek ellenére Haynau elrejtett példát akar általuk statulálni. Augusztus 15-én így ír Radetzkynek: „A föld népe mindenhol jóindulatú, csak eddig a forradalmárokat félrevezették és rettegésben tartották szegényeket – ha néhány százat felkötnek és agyonlőnek, nyugalom lesz.” Három nappal később így folytatja: „... egész Európának példát fogok mutatni, hogyan kell a rendet, nyugalmat és bekeséget egy évszázadra biztosítani... Nyugodt lelkismerettel lövöltek agyon százakat is, mert szilárd meggyőződéssem, hogy ez az egyetlen mód intő példát szolgáltatni minden jövőendő forradalomnak.”

Ennek szellemében hozták az ítéleteket és hajtották végre a kivégzéseket. Az egyhangúlag hozott ítélet alapján a bűntetés a következőket sújtotta:

Aulich Lajos Pozsonyban született, ötvenhét éves, katolikus vallású, nőlen.

Török Ignác, Gödöllőn született, ötvennégy éves, katolikus vallású, nőlen.

Láner György, Besztercebányán született, ötvenhárom éves, katolikus vallású, nős, egy gyermek atyja.

Schweidel József, Zomborban született, ötvenhárom éves, katolikus vallású, nős, öt gyermek atyja.

Poelt von Poeltenberg Ernő, Bécsben született, harmincöt éves, katolikus vallású, három gyermek apja.

Nagy-Sándor József, Nagyváradon született, negyvenöt éves, katolikus vallású, nőlen.

Knezić Károly, Veliki Grdevacon született, negyvenegy éves, katolikus vallású, nős két gyermek apja.

Gróf Leiningen-Westerburg Károly, Ilsenstadtban, Hessen nagyhercegségben született, harmincéves, lutheránus vallású, nős.

Desseffy Arisztid, Csákványban született, negyvenhét éves, evangélikus vallású, nős.

Damjanich János, Stazán, a 2. báni határőrezred területén született, negyvenöt éves, görög, nem egyesült vallású, nős.

Lázár Vilmos, Nagybecskereken született, harmincnégy éves, katolikus vallású, nős, három gyermek apja.

Elismerték, hogy ellentétben a cs. kir. hadseregbe való belépésükkel tett esküjükkel, illetve Lázár vádolt esetében a szolgálattól való kilépéskor kiállított kötelezvényvel, (mely szerint törvényes császárnak és királynak csapatai ellen harcolni nem fog), a magyar forradalmi hadsereg sorában szolgáltak...

Kiss Ernő (eleméní és ítebel), aki Temesvárt született, negyvenkilenc éves, katolikus vallású, özvegy, gyermektelen; pere kiűn folyt, akárcsak gróf Vécsey Károlyé, aki Pesten született, negyvenkét éves, katolikus vallású, nős, gyermeke-len volt.

A gyászos események körülményei is számos legenda születéséhez járultak hozzá. A későbbi sírfeltárást alkalmával megdöbbent az a szájhagyományon alapuló feltételezés is, miszerint a vértanúkat mezietlenre vetkőztetve, arccal a föld felé temették volna el. Mivel a ruha mindig a hóhér illette meg, a bűnni hóhér később is Damjanich ruhájában járt ünnepnapkor. Ingben lettek elemelve, Lázár Vilmos lábán a sarkantyú is ott volt. Schweidel ingombjainak elhelyezkedése alapján az ingget széthúzták melükön, hogy jobban célzóhassanak. Egy golyó a fejre, kettő a szívre. A kilenc, kötélt állati halálra ítéltet a golyó által kivégzettek után vezették a bitófákhoz. A siralom-házban várakozva hallhatták a lövések zaját. Egyes leírások alapján a bitófák alacsonyabbak voltak az áldozatoknál, ezért a karjaikat a príbeket kénytelenek voltak letélel húzni.

A hosszú ideig tartó vártságok kiszabása ezután következett. Magával a fegyverletételrel és a kivégzésekkel lezárult az a küzdelem, amely fegyveres úton ugyan, de egy új eszméért folyt. Az eszme, nemcsak a magyarokat, de a horvátokat, a szerbeket, az örményeket, a németeket is a forradalom szolgálataiba állította. Ez az egyik tanúbizonyossága annak, hogy a forradalommal szembeállított nemzetségek inkább szolgálták a reakciós császári politikát, minsem böcs belátással a haladó eszme mellett törték volna lándzsát. Utólag mérlegelve: a megtörtés és a jutalom mindenki számára azonos gyümölcsöt termelt.